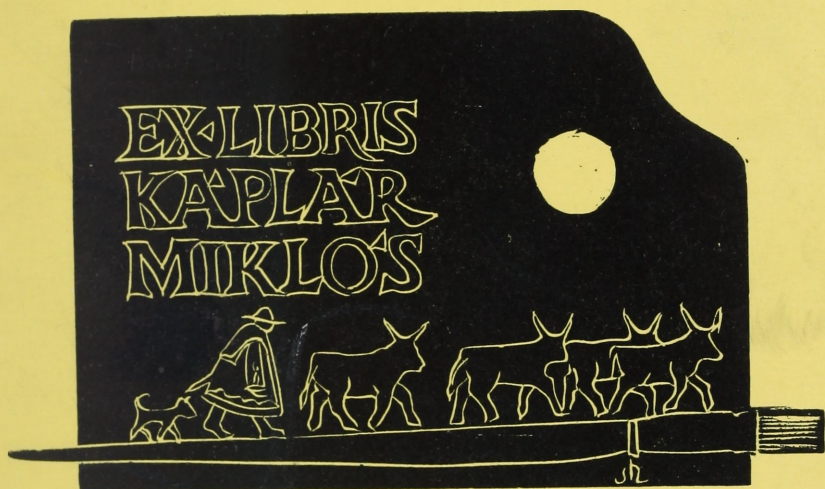

HONISMERETI ÍRÁSOK A HAJDÚSÁGBÓL II.

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK 6.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
1976

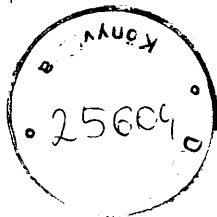
HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK

6

HONISMERETI ÍRÁSOK
A HAJDÚSÁGBÓL
II.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY

1976

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK 6

A Városi Tanács (Hajdúböszörmény) és a Hajdúsági Múzeum
honismereti kiadványa

Szerkeszti: Dr. Nyakas Miklós

Felelős kiadó: Dr. Nyakas Miklós

Engedély szám: 4009—37 1976.

Felelős vezető: Nyíri István
77-3403 DEASZ Nyomda, Debrecen

KÁPLÁR MIKLÓS EMLÉKÉRE

IN MEMORIAM KÁPLÁR MIKLÓS

TARTALOM

Előszó: Írta Zsupos Gábor tanácselnök	7
Káplár Miklós: A művészetről (közli Nyakas Miklós)	9
Maghy Zoltán: Emlékeim Káplár Miklósról	13
Sz. Kürti Katalin: Káplár Miklós művészbáratai, segítői	23
Makoldy Sándor: Káplár Miklós húsvéti tojásai	28
Dankó Imre: Káplár Miklós festészetének néprajzi vonatkozásai	30
Órsi Julianna: A családi élet jellemzői Hajdúböszörményben a századfordulón	34
Szémán Zsuzsa: Legény- és leányélet a házasság előtt Hajdúböszörményben	51

A borítón Szilágyi Imre grafikus ex librise látható

ELŐSZÓ

Örömmel vállalkoztam arra a feladatra, hogy a Hajdúsági Közlemények soron következő számához előszót írjak, annál is inkább, mert a közleményeket Hajdúböszörmény város Tanácsa sajátjának tekinti, olyan szellemi alkotásnak, amely méltán reprezentálja a város történeti, néprajzi és művészeti értékeit, s amely hasonló funkciót szándékszik betölteni a tágabb környék, a Hajdúság esetében is.

Örömmel tettem eleget nem utolsó sorban azért is, mert ezt a számot városunk nagy festőművészenek, Káplár Miklós emlékének szenteltük, annak a festőművészenek, aki méltán szerzett országos hírnevet Hajdúböszörménynek, s nevet adott az immár több mint egy évtizede működő Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep díjának, a Káplár Miklós művészeti díjnak is.

A helyesen értelmezett hagyományápolás, a megfelelő színvonalon végzett honismereti munka fontos segítője szocialista társadalmunk építésének, szocialista kultúránk és eszmeiségünk elmélyítésének.

Ebből a felismerésből adódóan Hajdúböszörmény város Tanácsa rendszeres és átgondolt kiadványpolitikát folytat, amely — túlzás nélkül állíthatjuk — országos figyelmet váltott ki. A most közreadott kis füzet — úgy érezzük — méltán illeszkedik be ebbe a sorba.

Zsupos Gábor,
a városi tanács elnöke

A MŰVÉSZETRŐL

Káplár Miklós

A mi magyar művészetünknek sok nehézséggel kellett megküzdenie, gyakran állott a bukás szélén. Valódi erőhöz még ez ideig nem jutott. A társadalom zöme iránta mindig hideg volt. Fönmaradását is csak annak köszönhettem, hogy mindig akadtak egyesek, akik önzetlen munkával segítségére siettek.

Ez a szomorú pangás annak a következménye, hogy nálunk a művészet iránt nincs kellő érdeklődés, nincs elég szeretet. Kevesen lelkesülnek érte úgy, mint ahogyan megérdemelné. Csak igen kevesen érzik annak szükségességét, hogy magukat műalkotásokkal környezzék, hogy otthonukat szebbé, izléesebbé tegyék. A luxus és a kényelemszeretet nem hiányzik nálunk. A túlságos takarékoság nem tartozik hibáink közé. Az öltözködésre, piperére, az étkezésre, ünnepélyekre szegény családjaink is gyakran sokat költenek.

Nem egy család ment ilyeneken tönkre. De műízlésnek kevés nyomára akadunk.

Vagyonosaink házában márványra, aranyra, drága kelmékre eleget találunk, de ritkán valódi egyéni ízlésre valló műtárgyakra. A szabónő üzlete virágzik, a kárpitos megél, de a művész sanyarog.

A laikusok közül csak kevesen foglalkoznak a művészettel. Kevesen értenek hozzá. Műbarát alig van, műértő annál is kevesebb. Kevesen ismerik nálunk a művészet nagy becsét és éltető erejét. Pedig rendkívül nagy örömet, lélekemelő gyönyörűséget ébreszt a művészi szépség látása.

Alig ismerek nagyobb szellemi örömet, alig valamit, ami annyira leköt, annyira pihentet, ami a gondolkodást és érzést annyira az élet mindennapi gondjai fölé emeli, mint a művészet alkotásainak szemlélete. A szép és a jó misztikus kapcsolatban vannak egymással. A szép magasztos érzést, nemes gondolatokat ébreszt az emberben. A formák harmóniája lelki harmóniát idéz elő. Aki a szépet megérti és valóban szereti, fogékonyabb lesz a jövő iránt is. A legnemesebb élvezet: a természetnek és a valódi művészeti bájnak a hatása alatt állni. Ritkán élünk olyan intenzív életet, ritkán érzünk annyi szeretetet a nemes iránt, ritkán érezzük magunkat annyira kiemelve a kicsinyeségek köréből, annyira összeforrvá a naggyal, az állandóval, az örökkévalósággal, mint amikor a természet egy-egy nagyszabású percének hatása alatt állunk, vagy amikor egy-egy genie alkotását bámuljuk meg. Elragadtatással ki ne emlékeznék vissza arra a csodatevő benyomásra, amelyet lelkére azon rövid, de gyönyörű pillanat gyakorolt, amikor szépségének határtalan erejét a természet mintegy fitogtatja s amikor a fény és színpompa mesés gazdagságú skálája és megkapó harmóniája mellett a világosság és a sötétség uralma egymással váltakozik.

S ki ne sorolná élete legszebb percei közé azt, amikor egy nagy mester valamely alkotását meglátja először. Főleg, ha már meg bírja érteni a művészt és még nem felejtett el érezni és nem vesztette el lelki ruganyosságát. Vagy mikor egy festőnek remekművét friss szemmel és megerősödött ítélettel vizsgálja és kedve szerint gyönyörködhetik benne s amikor rajta a régi szépségek mellett mindig új meg új csodás tulajdonságokat fedez fel.

S a művészet nemcsak az egyes embernek életét teszi kellemesebbé, tartalmasabbá és nemesebbé, nemcsak az egyén nevelésének és lelke fejlődésének egyik legbecesebb eszköze, hanem az a nemzetnek is erőforrása. Hódító hatalmat ad nekik és őket az emberiség jótevőivé és halhatatlannokká teszi.

A művészet jelentőségét Itália története világítja meg a legjobban. Ezen nemzet csodás érdekességű múltja bizonyítja, hogy a művészet óriási javakat szerez annak a népnek, amely azt magas fokra bírta emelni.

Az olasz föld első nagy művészete nem volt természetes szülőtte talajának, hanem más földről lett oda átültetve. A római nép inkább hódító, inkább katonai és politikai tehetséggel bírt, mint művészettel, de azért mint igazán nagyszabású népnek, mint olyannak, amely uralkodásra született, nagy érzelme volt a művészet iránt is. Tudta, hogy felsőbbes állásának biztosítására az erő eszközein kívül az esztétika eszközeire is szükség van. Ezért a művészetet és a művészeket tudatosan importálta. Szerencséjére a legnemesebb forrásból meríthetett. Szerencséjére a görög alkotások és a görög művészek páratlan tőkéje állott rendelkezésére. Az ellenállhatatlan és hódító római nép tág látóköre és erejének nagy aránya művészetében is kifejezésre jut. A római városok voltak a legszebbek, amelyeket általában ismertünk Európában. Annyi szobor, díszítő oszlop, diadalkapu, annyi márvány, arany és szin és olyan nagyméretű arányok alig voltak más városokban találhatóak, mint a rómaiakban. A művészet a nemzet tükre. S ezen ébresztő hatás kedvező talajra talált. Itália és Róma kápráztató nagy múltjával, sokat ígérő kincseivel, a népvándorlás legtehetségesebb népeit vonzotta magához úgy, hogy a világ régi urának vérehez az új világ vezérlő fajainak vére keveredett. Ezért természetes is volt, hogy az új világ legszebb eredményeit először Olaszországban éri el. De természetes volt az is, hogy a kultúra fejlődése itt először a művészet fejlődésében nyilvánult.

Itt az égboltozat fénye, a levegő kristálytisztasága, a föld szépsége s végül a múltból fönnmaradt egyszerű művészi emlékek a kultúra iránt fogékonnyá vált emberi agyvelőt és szívet természetszerűleg a formák és színek dicső birodalmába vezették. A régi Róma sirjából föltámadt és szelleme az új fejlődés irányítójává vált. Művészete új életet szerzett számára.

Az ásatások csodás szépségű műemekeket hoztak napfényre. A föld visszaadta a kincseket, amelyeket a barbár kor idejében magába fogadott s belőlük új művészet fejlődött ki. Az olasz nép művészi tehetsége és az a bübajos környezet, amelyben élt már a középkorban kifejlesztett pompás életmódja és öltözködése, fogékonnyá tették a szép iránt. Szunnyadó esztétikus tehetségét a görög-római művészet megismerése csodás erejű munkára indította.

Kezdetét veszi a páratlan és utólráhetetlen reneszance. Olaszország a civilizáció élére kerül. Olyan fényes eredményeket ér el, amelyeken azóta egy nép sem bír túltenni. Annak a dicsőségnek az értékét, amelyet az olasz népnek a reneszance szerzett, meg sem lehet mérni. Olyan eredmények, amelyeket az olaszok a XV. és XVI. századokban elértek, elegendők ahhoz, hogy egy nemzet egész történelmét dicsővé tegyék. Egymaguk a nemzet egész életének

népjogot adnak. Egymaguk a fajt, amely őket létrehozta, az egész emberiség legnagyobb jótevői közé emelik. Sok század munkájának méltó célját és dicső apoteozisát alkotják: amelyet nem szabad és nem lehet a velejáró egyenes haszon mértékével mérni. A renaissance olyan nagy lett, hogy minden nemzet még akkor is irigyelheti, ha kárára szolgált volna az olaszoknál.

De tényleg nagy hasznuk volt belőle. Egész Európa elismerésében részesült. Az olasz ember előtt minden ország határa, minden udvar kapuja nyitva állott. A világ neki adózott. S valamint Róma civilizációja a birodalom bukása után is hasznót hajtó tőke volt. Midőn a XX. században az olasz nemzeti eszme ébredezni kezdett, Európa rokonszenvét dicső múltja szerezte meg számára.

Amint a görög dicsőség Görögország, a római művészet és a renaissance az olasz nemzet újjászületésének egyik eszközévé vált.

Ma Olaszország egyik fő jövedelmi forrása régi dicsőségében van. Művészetének csodás kincsei az idegenek ezreit vonzzák olasz földre és az idegenek pénzét nyerik meg az olaszok számára. Igaz, hogy Olaszország példáját nem utánozhatjuk, igaz, hogy ezt a szerencsés országot a művészet terén alig fogja más nemzet utolérni és alig fogja más nemzet ügyét oly nagy lépéssel előrevinni, mint az olaszok tették. Giottótól a renaissance végéig. Olaszország a maximumát mutatta annak is, amit a művészet valamely nemzetnek használhat. De azért Olaszország példája mégis buzdító hatással lehet ránk, mert a kisebb eredményt is fölötte kívánatosnak kell tartanunk.

Milyen szép, milyen üdvös volna, ha a művészet annyira hasznunkra válnék, mint Franciaországnak. Franciaország nem tett annyit a művészetekért, mint Olaszország, de az, amit tett, mégis ki se mondhatóan javára volt. A francia ízlés, a francia művészet és a francia iparművészet fejlődése volt az egyik fő okozója annak a vezető szerepnek, melyet az utolsó századokban a francia gyarmat vitt. Annak a nagy vonzóerőnek, amelyet Párizs kifejtene képes volt, annak a nagy kivitelnek, s gazdasági fellendülésnek, melyet a franciák éltek.

S mi különösen sokat nyerhetnénk a művészet által. Nyelvünket nem érték Európában. Tudományunk, szépirodamunk nagyrészt zárt könyv az idegenek előtt. Nemzetközi hatást, tekintélyt, kulturális súlyt leggyorsabban és legbiztosabban művészetünkkel szerezhetünk. A művészet nyelve olyan világnyelv, amelyet mindenki megért. A magyar egyéniség a művészet alkotásaival válhat még a leghamarabb és a legelőnyösebben ismertté. Iparunk nehezen versenyezhet más gazdag országok iparával. Ha ízlésünk, iparművészetünk s művészi alkotásaink idővel teljesen kifejlődnék, ha ebben túltelneznénk legközelebbi versenytársainkon, óriási lépéssel haladnánk a gazdagodás felé.

A művészetünk életerős és önálló fejlődése előmozdítaná azt, hogy Európa helyes és alapos ismeretet szerezzen rólunk, érdeklődjék irántunk, hogy nemzeti önértékünk erősödjék, hogy vonzó és hódító képességünk fokozódjék.

Az igazi művészet azon tényezők egyike, amellyel belső értékünket növelni lehet. A művészet erősíti azt az „olvasztó felsőbbiséget”, amely mint Széchenyi mondja, „mindig győzött az erőszakon”, s amely nemzetünk létét jobban biztosítja minden más tulajdonságunknál.

Művészi tehetsége van a magyar fajnak. E téren a magyar géniusz már nem egyszer szép eredményt ért el, nem egyszer dicsőséghez jutott. Valóban érdemes művészi hajlamainak fejlesztésére komoly áldozatokat is hozni.

Fel kell tehát ébreszteni a társadalom érdeklődését a művészet iránt. Ha a művész, miután mesterségének technikáját szorgalommal megtanulta, minden melléktekinet nélkül csak saját egyéni látását és érzését követi, ha őszinte lesz, ami a legfőbb kötelessége, a társadalom szeretettel és tisztelettel környezi a művészt, tőle telhetőleg megveszi művét, ha az fokozottan teljesíti kötelességét: a magyar művészet a magyar lélek és egyéniség nemes kifejlődésének, a magyar nemzet dicsőségének és vagyonságának, be'ső egy-ségének nagy és dicső szolgálatot fog tenni.

A fentiekben közölt művészeti írás több szempontból is igen figyelemre méltó. Az eddigi Káplár-kutatás nem vett tudomást arról, hogy neves festő-művésznünk az ecset mellett a tollat is forgatta; gondolatait, érzelmeit a vászon mellett a betűk segítségével papíron is igyekezett rögzíteni. A Művészetről c. munkáját Káplár elméleti írásnak szánta, amelyben kifejezi a művészet helyét, szerepét és jelentőségét a társadalom életében általában. Mondanunk sem kell, hogy az írás igazi értéke nem ebben áll, hiszen amit ebben a festőművész fejteget, mai értékítéletünk szerint sem esztétikailag, sem filozófiailag nem állja meg a helyét, s a maga korában sem sorolható az elméletileg rangosabb írások közé.

Miért értékes tehát számunkra mégis? Elsősorban azért, mert segítségével bepillantunk a fiatal Káplár gondolati és érzelmi világába, abba a szellemi atmoszférába, amely benne munkált és arra ösztönözte, hogy ecsetet ragdva megvalósíthassa önmagát.

Feltétlenül hitt a művészet mindenhatóságában, mindent elsöprő erejében, mindent megjavító és nemesebbé tevő, a világ durvaságait mintegy átszellemítő hatásában. Tette ezt az I. világháború öldöklései közepette, az emberi humánusmot és szépségeszményt megcsúfoló háborús hisztéria kellős közepén. Annak az Olaszországnak és annak a Franciaországnak a művészetét állította utólérhetetlen példaként az emberiség és a magyarság elé, amely-lyel hadiállapotban voltunk, s amelyről jót ebben az időben nem volt ajánlatos mondani.

Ugyanakkor mélységesen hitt a magyar nép erejében is, s hirdette a népünkben szunnyadó művészi teremtő erőt, amelynek kibontakozását a mcs-toha társadalmi viszonyok gátolják. E nézetével mintegy a harmincas évek-beli önmagát előlegezi, azt a Káplár Miklóst, aki magyar „őstehetségként” robbant be művészeti életünkbe.

A fentiekben közölt írás abból a szempontból is rendkívül érdekes, hogy bepillantást enged Káplár Miklós műveltségébe, olvasottságába. E téren feltétlenül revideálni kell azt az álláspontot, amely őt egyszerű, rideg pásztor-ként igyekszik feltüntetni, hiszen aki ezt az írást 1917-ben megírta, feltétlenül sokat olvasott, sok művészi alkotást látott ember volt.

(Megjegyzés: A közölt írás megjelent: **Hajdúböszörmény és Vidéke** 1917. évf. 73., 74., 75. számában.)

Nyakas Miklós

EMLÉKEIM KÁPLÁR MIKLÓSRÓL

Maghy Zoltán

Ha visszaemlékezem a több mint hatvan év előtti időre — az első világháború kitörésére — 1914-ben Hajdúböszörményben szüleim házában (ma Deák F. u. 2. sz.) üzlethelyiségében, ahol akkor **Bak Márton** cipésmester műhelye volt — láttam a falon rajzszeleggel feltűzve több kisméretű ceruzarajzot és aláírva: **Káplár**. E rajzok árnyékolás nélküli, kontúros karikatúrák voltak, ilyen felírásokkal: „**Petár király**”, „**Megállj, megállj, kutya Szerbia**”, „**A disznó és a hurkatöltő**”, „**Nikita**”, „**A szerelmet nehéz titkolni**”, „**Azt álmodtam, hogy a feleségem rabbivá változott**”. A hitvita c. rajzáról mondta **Papp János** g.-kath. esperes, hogy ilyen hitvitát még nem látott. Ugyanis keresztekkel, pásztorbotokkal és késekkel verekedtek a papok. Hasonló rajzokat láttam még egyik papír, írószer és nyomda üzlet kirakatában, amely **Sz muk Gáboré** volt. Szülővárosomban addig nem hallottam Káplár nevű családról. Hat évnek kellett eltelnie, míg 1920-ban az utcán egy magas, erős termetű, lassú járású, egészséges arcszínű, kemény girardi szalmakalapos fiatal férfival találkoztam. Idegennek láttam, nagyvárosból jöttek éreztem.

Néhány nap múlva egy délután meglepődve láttam ismeretlen ismerőst a Kálvin téren a „nagyalom” előtt bámészkodó emberekkel körülvéve háromlábú festőállványa előtt állani — egy képet festett. Megörültem a látványnak — nagy érdeklődéssel mentem oda, mert mint festő VIII. osztályos diák a gimnáziumban rajzoltam és festettem (olajfestékkel is) a „szabadkézi rajz” órákon.

Az ismeretlen festő egy házat festett zöld gömb akácfakkal. Komolyan figyelte alkotását, sötét szemével sokszor hunyorított s szótlánul húzott ecsetjével a vásznán. Végre egyedül voltam vele és szóltam: „nagyon tetszik a festmény”, és így megismerkedtünk. **Káplár Miklós volt a festőművész**. Több év múlva tudtam meg, hogy a lefestett Kálvin téri házban lakott, s azt labkér fejében festette meg. A házigazdát **Kis Gábornak** hívták. Az olajfestményt 30 év múlva összerongáltan láttam meg a tulajdonosnál. Együtt mentünk a festés színhelyéről új ismerősömmel — a 17 évvel idősebb **Káplár Miklóssal** a Kálvineum fiúinternátusban levő műterméhez, ahol az igazgató — **Köblös Samu** — szíveségből egy üres tanulószobát adott neki a földszinten, az épület keleti oldalán. Felejthetetlen élmény volt nekem, mikor beléptem az olajfesték s terpentinszagtól telt szobába, ahol a falakon képek, rajzok voltak. Mily nagy figyelemmel hallgattam, csüngtem minden szaván, amikor elbeszélte az Akadémián való tanulását, életét. A tanító mestereiről — **Szinyei Merse Párról**, **Zempléni Tivadarról**, **Réti Istvánról** vagy festőtársairól, **Szőnyi-ről**, **Pándiról**, **Parobekről**, **Deliről**, **Korb Erzsébetről**, **Szinnyei Merse Rózsiról**,

Cóbelről beszélt. Egyszer **Szinyei** igazgató kérdezte tőle: „Káplár úr, hány kiló ön?” — 120 vagyok — mondta. „En már öreg festő vagyok, de 120 kilós festővel még nem találkoztam, gratulálok” — szolt **Szinyei Merse**.

Ez időtől kezdve 15 éven át voltam **Káplár Miklósnak** festőtársa, barátja haláláig.

1921-ben — az érettségi után segítségemre volt abban, hogy festőművész lehessen. Idős barátom mondta, neki már tapasztalatai vannak az Akadémiáról és jól teszem, ha a műtermében szénnel rajzolk és gyakorolom magam alakrajzzal. Így is cselekedtem és rajzoltam a diákfejeket. Nyáron felvételiztem a Főiskolán, ahol először rajzoltam kifeszített „Ingres” papirokra álló aktot és fejtanulmányokat. Felvettek a Főiskolára, ahol 1928-ig rajzoltam.

Káplár Miklós barátomnak később a fiúinternátus udvarának közepén levő „kórház”-épület egyik nagyobb szobájában volt a műterme több éven át.

Nagy hatással volt ekkor rám **Káplár Miklós** első böszörményi kiállítása 1921-ben, melyet a gimnázium emeleti rajztermében rendezett meg. Többnyire az Akadémián festett olajfestményeit és szén-, tusrajzait állította ki. Többek közt az életnagyságú „**Idős férfi**” képét, a szürke „**Trikós fiú**” arcképét, a nagyméretű „**Öregek vagyunk**” c. képét, melyet már itthon festett. Ez időből való képei: „**Akácós udvar boglyával**”, „**Déi harangszó**” (az imádkozó apja), „**Hajdú gazda és kéregetők**”, „**Ablakban**” (apja), „**Kertészlet**” s a csendélet képei. Igazi alföldi magyar, böszörményi levegőt éreztem az erőteljes, színes képek előtt, de komoly plasztikus művészetet is.

1924 decemberében Miklós barátom örömmel újságolta, hogy januárban Böszörményben kiállít a kiváló mester, **Rippl-Rónai József** nevelt fiával, **Martyn Ferenc**cel. Még a „Hajdúböszörmény” c. lap is rendkívüli számban emlékezett meg e hírről. Úgy is történt — 1925 januárjában megnyílt a kiállítás a Városháza nagytermében, s **Martyn** előadást is tartott a modern művészet problémáiról. **Rippl-Rónai** mesternek csak néhány színes litográfiája és tusrajza volt ott, **Medgyessy Ferenc** mesternek három szobra. A kiállítás egy hétig tartott, **Martyn Ferenc** is ez idő alatt városunkban tartózkodott. Ezután úgy határoztunk, hogy Hajdúnánáson is megrendezzük a kiállítást, ahol én is három olajfestménnyel vettem részt. A nánási városházán nyílt meg a kiállítás, **Martyn Ferenc** Velasquez-ről tartott előadást. Az egyhetes tartózkodás felejthetetlen volt számomra — jól éreztük magunkat **Pénzes** polgármester, **Berencsy** ügyvéd és **Csorvássy** földbirtokoséknál, ahol vacsorára voltunk meghíva.

Számomra mindig nagy örömet jelentett, amikor ellátogathattam **Káplár** műtermébe, a Kálvineumba, ahol öt-hat éven keresztül dolgozott, tanult vaszorgalommal, kitartással, emberfeletti lelkesedéssel. Láttam ott nyáron korán reggel, hat óra előtt dolgozni — egy kisebb méretű önarcképet festett, alig 30 cm nagyságú tükör segítségével. Ez időben is kiment a **Hortobágyra** festeni és műtermében több hortobágyi képe is ott volt: a „**Hortobágyi híd**” (feljáró), „**Gulyáskunyhó**”, „**Gólya a Hortobágyon**” c. képei.

1925 nyarán a műtermében **Kamplér Kálmán** böszörményi festőművész növendék társammal megfestettük **Káplár** barátunk arcképét. Fején a széles fekete kalap az enyém volt. E festményem most a **Hajdúsági Múzeum** tulajdona. **Kamplér** kollégám nagyobb méretű mellképet festett szemben, mely igen jól sikerült, de sajnos a II. világháború alatt elveszett. Utána Miklós barátunk festett meg bennünket, mely olajfestmény a Déri Múzeum tulajdona lett.

Káplár 1925. november 11-én írja nekem Pestre: „Érdeklődtem utánad és mondták otthon, hogy **Vaszarynál** vagy és meg vagy vele elégedve és ő is meg van veled elégedve, kedvvel dolgozol, aminek nagyon örülök. Itthon nincs semmi különösebb újság; a kiállítás megvolt, de gyalázatos módon sikerült, látogató egyáltalán nem volt, képet nem adtam el. Persze a Városháza termét sem kaptam meg, az erélyes polgármester úgy fogadott röviden, mint egy kocsiszt szoktak: »Mit akar, nincs hely, alászolgája«. Debrecenben akartam kiállítást rendezni, de Pestre szándékozom menni. Tudd meg, hogy **Réti** Pesten van-e már és **Rippl-Rónai** és ha nincsenek, mikor lesznek Pesten. **Kamplerrel** beszélsz-e gyakran, írjál mi újság Pesten! Őiel barátod, Miklós!”.

December 10-én újra levelet ír: „A Rippl-kiállítás megnyitására biztosan felmegyek, ha valami közbe nem jön. Egyrészt azért megyek fel, mert lakást keresek január 1-től és persze a Rippl-kiállítást is megnézem és képet is viszek fel. Mindenáron fent fogom a telet tölteni Pesten. **Martynt** pedig — mi-helyt megkapod a lapot — keresd fel és mondd meg neki, hogy azonnal fogjon hozzá a Nagyatádi képhez, mert még e hónapban le akarják leplezni. Tehát **Martyn** azonnal írjon, hogy minden rendben van, készül-e a kép. És minél hamarabb csinálja meg. Ezt tedd meg, kedves Zolikám, nehogy elveszítse ezt a rendelést.” 1926 januárjában **Káplár Miklós** fent lakott már Pesten. Februárban **Miklós** barátommal együtt laktam az Izabella utcában. Egyládában sok képet, rajzot hozott fel Böszörményből, hogy megmutassa azokat **Rippl-Rónainak**. A következő hónapban szintén együtt laktunk a Kertész utca 29. sz. házban — egy földszintes szobában. **Miklós** arcképeket festett és rajzolta a pesti ismerőseit. Tavasszal Kaposvárra ment **Rippl-Rónaiék**hoz, ahol sokat dolgozva nagyot fejlődött művészi képessége. **Rippl-Rónai** meghívta magához, ahol családi körébe fogadta böszörményi művészbárátunkat. Május 25-én írta Kaposvárról, a „Róma villából”: „Én nagyon jól érzem magam, mondhatom, hogy soha sem voltam még ilyen boldog, mint most, csak most tudom, milyen jó a mester mellett lenni. Sokat sétálunk a hegyeken és sokat röhögünk. Őiel szeretettel **Káplár**.” Július 22-én Siófokról írt lapot. Szeptemberben első kiállításomat rendeztem Hajdúböszörményben, nagyanyám házában (ma Szabadság u. 1.), aki másfél hónappal előtte hunyt el, s így a szobák üresen állottak. Kérésemre **Miklós** barátom is társult, én három szobában állítottam ki, ő egyben. Kiállításunkat sokan látogatták, képet azonban nem adtunk el. Ez év végén (dec. 10.) újra Kaposvárról írt: „Remélem jól vagy, festel sokat és jól meggondolva, hogy mit csinálsz. A karácsonyt itt töltöm Kaposban, újévre megyek haza.” Ebből azonban nem lett semmi, ugyanis 1927. jan. 9-én levelet ír: „Ügy volt, hogy újévre hazamegyek, de a Mester nem enged. Mikor mondtam, hogy elsején utazom, mert otthon lesz egy kis dolgom, azt mondta a mester, hogy talán nem szeret nálunk lenni, hogy mindenáron el akar menni? Én pedig jobban szeretem, ha maga itt van nálunk és ha el tudja halasztani, maradjon még, majd együtt elmegyünk és Pestről hazaindul. Ami azt illeti, nem olyan túlságosan vágyok én haza, csak a szüleimet szeretném látni. A mester és a nagyságos asszony nagyon szeretnek, a múltkor egyszer a városban voltam és a mester azt mondta, hogy ha jövök kifelé, menjek be a Lonka hegyre, a Ring intézőjéhez és este amikor hazamentem olyan örömök volt, a mester odajött hozzám és megölelt, hogy hála Istennek, hogy hazajöttem, mert azt hitte, hogy elmentem Ringékhez és ott a hegy meredek és lezuhantam. A mindenest el is küldték, de addigra én hazamentem. Hogy mennyire jólesett nekem az, hogy nagyon aggódnak utánam, hogy nem-e lett

valami bajom, mondhatom, hogy el sem lehet képzelni, hogy milyen finom emberek. Sokat mesél a mester Párizsról és a francia művészetről.

Cezanne-ról elmesélte, hogy milyen műterme volt, egyszerű fehérre meszelt fal, egyetlen **Cezanne**-kép nem volt a műtermében, hanem a műterem összes falai, de ízlésesen, reprodukciókkal volt telerakva, de szólni csak akkor szóit, ha kérdeztek tőle valamit. Mikor a mester tanácsot kért tőle művészi dolgokban, azt mondta, hogy ezt olyan embertől kérdezze, aki tud, ő nem tud annyit, hogy tudjon festeni tanítani, ezeket mondta Cezanne.

Reggel 9 órakor reggelizünk, s utána azonnal a műterembe megyünk, ott vagyunk egész nap, beszélgetünk a festészetről, hogyan kell látni stb. Eppen úgy elbeszélgetünk, mint veled, jókat röhögünk, mert a mester nagyon jókat mond. Felnéztük a napokban az összes kitüntetését és értékes leveleit. A belga király levelét felolvasta a mester, azután az olasz miniszter levelét.

A belga király levele nagyon érdekes, olyan alázatos a mesterrel szemben, hogy szinte jólesett hallani. Az angol miniszter levele és az orosz cártól is van két levele, ezek mind szép emlékek. Azután beszélt **Maillol**-ról, **Paris de Chavanne**-ról; **Maillo** most már gazdag ember, gyönyörű palotája van Párizsban is és a tengerparton, ott építtetett és rendezett be egy szobát **Rippl-Rónai**éknak is, amely csak az ő számukra van, az ő ízlésük szerint berendezve. Ez aztán a jó barát. Ott van a műteremben egy összehajthatós állvány, egy rajztömb, paletta, azokat **Munkácsy**tól kapta, nagyon sokat mesél és szeretettel gondol **Munkácsy**ra, a Kolpachi birtokra, olyan hely volt az, mint itt. Nagyon szép hely ez itt igazán. Bizony, én nem tudom biztosan, hogy mikor megyek haza, azért ebben a hónapban hazamegyek, de mindenestre jobb szeretnék itt lenni. Nagyon sokan jönnek látogatók és már sokan ismerik a **Káplárt**. Az alispánéknál már többször voltam ebédre s a polgármesterek, ki művelt ember, nem olyan mint a bősziroményi. Voltam **Széchenyi Péternél**, **Somsich Gézá**nál és **Lászlónál** ebédre, vacsorára. Nagyon jólesett, hogy szeretettel voltak irántam, most már nem írok többet, mert nem fér, csak dolgozz és nyitott szemmel járj. Érezni kell minden pillanat fontosságát, feiszívni minden perc illatát és előre kell tudni, hogy mit akarsz festeni. Szigorúan kell elbírálni saját dolgaidat. Nagyon fogok örülni, ha ellátogatsz az öregekhez, legalább megnyugodnak! Isten veled, üdvözlő **Káplár**.

A mester le fog menni Bősziroménybe, ha leielik a diéta, mert diétás kosztos van."

Május 28-án ugyancsak Kaposvárról írt: „Én nagyon jól vagyok, dolgozom, portrékat festek. Mester nincs jobban, ami nagy baj, rám nézve különösen. Írod, hogy lenézel Kaposvárra, nagyon örü'nék neki, csak az volna jó, ha e'csíphetnénk a mestert jó hangulatban, mert ha nincs jó hangulatban, úgy nem fogad senkit, senkit nem enged magához, csak minket, de mi sem sokat beszélhetünk olyankor vele. Ha jönni akarsz, írd meg előre egy pár nappal, és akkor én megírom, hogy mikor gyere, minden áron gyere le. **Káplár**."

Július 15-én Várpalotáról írt **Miklós** barátom nekem Nagymarosba, ahol művésztelepen voltam. „...Lapodat megkaptam, nagyon örülök annak az eszmének, hogy otthagytad Bősziroményt és **Vaszary** mesterhez mentél. A fejlődés csak így lehet, otthon csak minél kevesebbet jó lenni."

Július 31-én újból írt: „...Engedd meg, hogy csak egy lapon írjak. Te olyan ritkán írtál, hogy én kénytelen vagyok újra írni, mert azt nem lehet kivárni, amíg te írsz. Annak nagyon örülök, hogy újra **Vaszary**nál vagy, az egy olyan ember, hogy lehet mellette tanulni. Most már nem lesz az neked

olyan nehéz, mint eleinte. Most újra itt vagyok, el voltam egy kicsit nyaralni, voltam Várpalotán, Hajmáskéren és Siófokon, kiélveztem magam. Most aztán dolgozom sokat, de kevés eredménnyel, azaz hogy kevés képet csinállok. Akarok egy pár jó dolgot csinálni, tehát fel kell kötni a nyakkendőt, de nem baj, az a jó, hogy jó helyen vagyok, jó környezetben. Írd meg, hogy mikor mégy haza, mikor lesz vége az iskolának. Odahaza hogy vannak? Aztán írd meg, ne légy lusta írni. Ölel szeretettel Káplár!"

November hónapban **Rippl-Rónai** mester ajánlatával kereste fel **Káplár Miklós András** Gyula grófort tiszadobi kastélyában, ahol két hétig tartózkodott és több képet festett. Ekkor írta nekem: „Most jöttem meg Tiszadobról, de nagy botrány volt az otlétem alatt, tudniillik az történt, hogy 5 képem bekerült az András-gyűjteménybe. Egy közülük, amit te is ismersz, egy fehér ruhás nő, a többi négyet ott festettem, egy „**Köd a Tiszán**”, egy a „**Kastély reggel**”, és egy „**Nyárfák**” és a „**Kis herceg**” arcképe, ami nagyon jól sikerült, a kegyelmes úr azt mondta, hogy nem is remélte, hogy ilyen jól sikerüljön. A télen pedig fenn lesznek Pesten és le fogom festeni a hercegnőt és a nővérét és tán több ehhez hasonlókat, s amiért olyan veszedelmes ember vagyok, tán előre ki van tűzve a kép ára. Nagyon jól éreztem magam köztük mondhatom, hogy olyan boldog nem voltam soha, mint ott náluk. Majd szóval többet tudok mesélni, lehet hogy még írni is fogok többet.” Ezután találkozásunkkor Miklós barátom mondta, hogy együtt elmegyünk Tiszadobra, rendkívül örültem ennek, de tervünk nem valósult meg.

Főiskolai tanulmányéveim alatt **Káplár Miklóssal** jobbára csak nyáron találkoztam, amikor együtt mentünk festeni. Egyszer Tiszalókra utaztunk el, szép napfényes idő volt, a parton egy fűzfakunyhóban akartunk háltni, de éjjel megeredt az eső és kénytelenek voltunk begyalogolni a községbe, ki az állomáshoz és az állomásfőnök engedélyével egy reggel induló II. osztályú kocsiban aludtunk. **Miklós** megviccelt, felébresztett és kiáltotta a következő állomást: „Egyházerdő”. Azt hittem hazafele indult el a vonat. Reggel elhagytuk szállásunkat, hogy a Tiszánál folytassuk a festést. **Miklós** barátom elment a kanyarulathoz megfürödni, nemsokára jön sáros arccal és testtel — majd belefutott a vízbe, úszni nem tudott s lesüllyedt a parton. Szerencsésen megúszta...

Káplár Miklós édesapja a házat, ahol fia született, már régen eladta és elköltözött egy oda nem messze levő megfelelőbb, nagy udvarral bíró házba (Polgári u. 51.). E ház körül nőtt fel a kis Miklós, itt élte le gyermekkorát, majd később, apja halála után nevelő anyjával férjkorát is.

Káplár Miklósnak köszönhetem azt, hogy megismerkedtem **Medgyessy Ferenc** szobrászművésszel, majd később **Móricz Zsigmonddal** is. Egyszer együtt mentünk el a Százados úti műterembe, s nagy szerencsénkre ott volt **Móricz Zsigmond** is, aki első feleségének vöröskő síremlékét tekintette meg. A nagy író mondta is, hogy „mennyire szereti Ferit..., mennyi műmagyar szobrász van!”

Ez időben történt, hogy **Miklós** a Conti utcában vett ki szobát és ott megmutatta a Tiszadobon festett többi paszttel tájképét.

1927. november 25-én meghalt **Rippl-Rónai József**. Elvesztette Káplár Miklós nagy barátját és pártfogóját. Kaposvárról írta nekem: „Ne haragudj, hogy most ilyen keveset írok, pedig sok mondanivalóm volna, de nekem nagyon fáj ez az eset és nem tudok rendesen gondolkodni. Itt vagyok még a családdal, gyászolunk, szomorúan járunk-kelünk, hiányzik valaki, hiányzik a Mester...” December 22-én újabb levele jött: „...lapodat megkaptam,

amelyre azonnal válaszolok, én is hazamegyek újévre, a karácsonyt már itt töltöm a Róma villában, a felejthetetlen mesterem otthonában. Még mindig azt hiszem, hogy él, csak oda van valahol. Majd ha hazamegyek, aztán fogok sokat beszélni veled.”

1928. március 18-án nyílt meg a Nemzeti Szalon csoportkiállítása, ahol **Káplár Miklós** tizennyolc pasztell és olaj művét állítja ki. Ez volt az első fővárosi kiállítása. Mily örömmel találkoztunk ott a megnyitón és láttam szép festményeit. Még hat festő állított ki, köztük **Boromisza Tibor** is. Úgy gondolom, hogy e kiállításon ismerkedett meg és találkozott először **Boromiszával**, a később a Hortobágyon több éven át tartózkodó s dolgozó festőtársunkkal. A sajtóban is nagyon jó bírálatot kapott **Miklós** barátom tehetsége.

Ez év májusában újra Pesten van és először beszélt nekem **Boromiszárról**, aki már volt is a Hortobágyon festeni, a pásztorok között él és a pásztorélet jeleneteit örökíti meg vásznain. Meg is beszéltek már, hogy a nyáron együtt dolgoznak majd a híres pusztán, és hiszik, hogy értékes, igaz magyar szellemű művészetet teremtenek ottani működésükkel. **Miklós** barátom mondta is nekem: „alig várja már, hogy ő is kint lehessen a Hortobágyon és festhessen, ott találja meg igazán magát...” **Boromisza Tibor** 1928. július elsején érkezett meg a Hortobágyra és Debrecenből írt **Miklós** barátomnak Kaposvárra. Levelében ismerteti művészi felfogását és világnézetét.

Egy hónap múlva elhatároztuk **Miklós** barátommal — **Boromisza** is helyeselte ezt — együtt megyünk ki a Hortobágyra dolgozni. Az első kiutazásunkkor csatlakozott hozzánk **dr. Molnár István** tudós, író, gimn. tanár is, akit, mint a hindu keleti bölcsélet ismerőjét is érdekelte **Boromisza**, a buddhizmus követője. Ekkor megismerkedtünk még **Halász László** zongoraművésszel, **Boromisza** ismerősével, a későbbi New York-i dirigenssel. A híres pusztán többnyire hárman mentünk ki dolgozni, és a legnagyobb kedvvel és lelkesedéssel festettünk reggeltől estig. **Miklós** barátommal a vasútállomás épületének nagyszobájában laktunk. Szeptember 23-án hárman írtunk haza Iza húgomnak: „Nagyon örülnénk, ha maga is láthatná ezt a sok szépet és érezné ezt a sok jó érzést, amit mi...” Én még ezt írtam: „ma este is nagyon szép volt a holdfény a Hortobágy vizében, amit a nagy hídról hárman, festők, néztünk gyönyörködve...”

A Hortobágyra kimenne nem terveztem, hogy huzamosabb ideig ott tartózkodom, úgy gondoltam, októberben visszamegyek a Főiskolára **Vaszary** mesteremhez, hogy tovább képezsem magam. De másképp lett. A pusztát napról-napra jobban megszerettem, több-több szépségét, értékét fedeztem fel. **Boromisza** is lebeszélte a Főiskolára való visszamenetelről.

Kétszer a csegei Cserepes tanyára és a pusztára is elmentünk, ahol egy hetet töltöttünk. Lefestettük a hortobágyi, csegei és margitai pásztorokat (**Vezen-dit, Starvasokat, Karikát, Farkasokat, Hajdút és Fergét**). Elkocsiztunk egyszer Tiszakeszibe is, ahol **Boromiszának** a festőbarátját, **Harsányi Lajost** látogattuk meg. E kirándulás is felejthetetlenül szép volt, őszi színekben ragyogott a Tisza-part. A csegei pusztán is együtt festettünk egy holdas tájképet és a pásztorokat.

1929 tavaszán meghalt **Káplár Miklós** atyja 88 éves korában, akit házuknál többször megfestettem. Egyik kisméretű arckép (vízfestmény) a Hajdúsági Múzeum tulajdona. Egy nagyobb méretű tell kép a II. világháborúban megsemmisült. Egy nagyméretű kettős arckép „**Káplár Miklós szülei**” (1927) a tulajdonomban van.

Káplár Miklós ezután nem is szakadt el soha többé a Hortobágy pusztától, élete utolsó percéig szerette azt. Legtovább tarózkodott a hortobágyi csárdában, ott élt, intenzív munkával töltve idejét. Járt a és figyelte a nagy füves pusztát, melyet — mint egykori bojtár gyerek — **Péter** gulyás bátyjával együtt olyan jól ismert. Négy éves ott-tarózkodása alatt közel száz képet festett. 1931 decemberében állította ki hortobágyi képeit Budapesten a Nemzeti Szalonban, kiállítása művészi és kritikai körökben nagy feltűnést és megérdemelt sikert eredményezett. 1932 februárjában a debreceni Déri Múzeumban nyílt **Miklós** barátomnak — a sikeres fővárosi és miskolci kiállítások után — kiállítása. Ez alkalommal 70 festményét állította ki. Nagy meglepetés és szenzáció volt számomra ez a kiállítás, nem vártam ekkora fejlődést s szép eredményt. Együtt néztük sorban a képeket. Megbűvölten állottam a nagyméretű hortobágyi tájképek tiszta színei, kozmikus felfogása, költői szépsége előtt. Gyönyörködtem a „**Hídivásár**” hajnali derengésében, a „**Holdfényes Hortobágy**” éjszakai szépségében, a „**Kora tavasz**”, a „**Szeptember vége**”, a „**Megy a juhász...**” stb. tájképeinek eredeti megoldásában, arcképeinek karakteres tökéletességében, köztük **dr. Ecsedi István** múzeumigazgatót turistaruhában ábrázoló festményében. Az egyik debreceni újságban **Káplár** hosszan nyilatkozott, s végül ezt mondta: „...bármerre vessen a sors és bármerre dobjon a siker, úgy szököm majd haza mindig a Hortobágyra, mint ahogy az eltévedt gyermek fut lélekszakadva az egyetlen édesanyja után.”

Hajdúböszörményben 1933 márciusában mutatta be **Miklós** barátom — a Kossuth-házban — először a hortobágyi képeit. E kiállítás megnyitásán **dr. Molnár** tanár barátunk tartott előadást „A kozmikus művészet” címmel. Egy hét múlva **Miklós** barátom kérésére felolvastam e kiállításon „**A művészet fejlődése**” c. tanulmányomat. E tavaszon **Káplár Miklós** Hajdúböszörményben tartózkodott. Úgy határoztam, hogy kiállítást rendezek, felkértem őt is, hogy csatlakozzon kiállítóknak, de mint mondotta, most volt kiállítása, így csak néhány képpel akar részt venni. Meghívtuk még **Kampler Kálmán** festőművész barátunkat is erre a kiállításra, amelyet április 16-án nyitottunk meg a Bocskai főgimnázium nagytermében. A megnyitót **dr. Molnár István** tartotta. **Miklós** barátunk ekkor hat olajfestményt állított ki, három hortobágyi tájképet és három arcképet, mi ketten 25—25 festménnyel szerepeltünk. Kiállításunkat sokan megtekintették, de nem mutatkozott vételkedv. **Kampler** társam adott el egy kis virágcsendéletet, én egy kisméretű tájképet.

Ez év nyarát **Káplár** barátom a Hortobágyon töltötte. Ez időből való művei a „**Legelő cifra gulya**”, a „**Delelés**”, a „**Legelő ménes**”, „**Délibáb**” címűek stb. Egy júniusi napon hazajött Böszörménybe és említette, hogy **Medgyessy** mester feleségével együtt most a Hortobágyon, Mátán tartózkodik és ha úgy akarom, látogassak ki hozzá, nézzem meg neki is az új képeit. Július 28-án írt: „...**Medgyessy** kint van, jöhetnek bármikor. Molnár tanár urat is hívjátok ki, szeretne **Medgyessyné** vele beszélni oroszul. Üdvözlöm **Kamplert**. Ölel **Káplár...**” **Molnár Pista** bátyámmal utaztam ki a Hortobágyra, ahol nagy örömmel üdvözöltek bennünket. Mátán **Medgyessy** mester egy üres szobában egy komondorról mintázott agyagszobrát mutatta meg. Együtt mentünk vissza **Miklós** csárdabeli műteremszobájába, ahol **Feri** bátyám megnézte a magammal hozott festményeimet is, melyek tetszettek neki. **Miklós** tovább dolgozott a pusztán.

1933 őszén **Káplár** barátom hazajött a Hortobágyról városunkba, idős özvegy édesanyjához, a nagy udvarú, gólyafészkes, fehérre meszelt házába.

A bádogtetős házat rendbe hozatta, átalakításokat végeztetett a szobákban és a kertben. A kis ablakokat kicseréltette, a kertbe gyümölcsfákat, szőlőt ültetett. A sertések és a baromfiak ólját is rendbe hozatta. Megváltozott a ház tájéka, s e munkát a következő tavaszon is folytatta. Ősszel már két szőke hízó és 45 liba is volt befogva hízni, az udvaron tyúkok is kapirgáltak.

1934 április hónapban határoztuk el, hogy hárman, **Káplár, Kampler** barátom és én átmegyünk Hajdúnánásra kiállítani. **Miklós** barátom igen fontosnak tartotta, hogy a vidéket is megnyerjük céljainknak, törekvéseinknek. Tíz éve nem látták már Nánáson képeinket. A Bocskay szálloda nagytermében és a mellette levő szobájában 80 képet állítottunk ki, de anyagi sikerünk nem volt. A következő hónapban Hajdúdorogon a Novella szállodában állítottunk ki, **Papp János** g.-kat. kanonok nyitotta meg a kiállítást érdeklődő közönség előtt, utána előadást tartottam a művészetről. A kiállítást sokan látogatták.

Július hónapban örömmel mondta **Miklós** barátom, hogy **Bálint Jenő** újságíró, kritikus meghívására Pestre küldi műveit, melyek a Szent István héten lesznek kiállítva a Nemzeti Szalonban. „Úgy tudom **Benedek Péter, Nagy Balogh János, Nagy István** képeivel lesznek képeim kiállítva” — mondta. A „Magyar Östehetségek”-nek nevezett kiállítás volt ez, mely feltűnően nagy érdeklődést és figyelmet keltett a fővárosban. E kiállításon **Káplár Miklóson** kívül még hat festő — **Nagy István, Benedek Péter, Áldozó József, Oravecz Imre, Győri Elek, Nyergesi János** és négy szobrász: **Markovics Antal, Bakos József, Hudák Mihály, Csülök István** állítottak ki.

Káplár Miklósnak ez a fővárosi kiállítás nemcsak nagy erkölcsi sikert, hanem szép anyagi eredményt is hozott. A Szépművészeti Múzeum már a második képét vásárolta meg tőle, a „**Víg Mihály és fia**” c. mű után a nagyobb méretű „**Délibáb**”-ot. A Földművelésügyi Minisztérium és mások is vásároltak képet, ahogyan **Miklós** barátom mondta, tizenöt képe talált vevőre.

E fővárosi sikeren túl mégiscsak az a szeretet és segítőkészség esett legjobban **Káplár Miklósnak**, amelyben barátja, **dr. Ecsedi István**, a Déri Múzeum igazgatója részesítette. A múzeum az ebben az időben létesített Hortobágyi Múzeum számára több festményt vásárolt.

Ez évnek őszén vagy talán telén ha meglátogattam **Miklós** barátomat az újjá alakított bőszőrményi műtermében és a kis „magyar” szobájában, ott fejlethetetlen hangulatban és látnivalóban volt részem. A „műterem”-szobájában a sok egyszerű keretben vagy anélkül a falhoz támasztva a képek. A műtreméből nyíló kis szobácskába új, nagy ablakon jött be a napfény, a földes szoba padlózva lett. A ágyon vastag, hosszú, selymes fényű báránybőr terítő, amely majdnem a földig ért. Az ágy felett piros debreceni szűr ornamentikával díszített fehér szűrposztó fali terítő, amely színessé és elevenné tette e kis szoba végét. E falvédőt a híres szürszabóval, **Harsányi Gáborral** készítette el, a másik falra is házivarrott szőttesek voltak térítve. Az ágy mellett régi, kopottas tulipános láda állott. Az ágy felett, bádogfedeles petróleumlámpa függött, amelynek fedelét **Miklós** barátom égnek festette ki rózsaszínű felhőkkel. A szobácska meszelt falában mélyedések, fülkék voltak könyvek számára, valamint ott voltak a Medgyessy mestertől ajándékba vagy cserébe kapott szobrok, a „**Férfi torzó**”, Csülök „**Megy a juhász számaron**” kis faszobra, **Hudák** napraforgóbélből készült állatszobrocskái. A „kis magyar szoba” közepén a kerek asztal állott, amelyet **Miklós** barátom tervezett s csináltatott meg, s festett ki égszínkékre rózsaszínű felhőkkel. Ezen az asztalon láttam még **Medgyessynek** mázas hamutartóját, a „**békát**” és egy kis domborművét. Az ágy

felett a falon **Maillol** eredeti tusrajza és **Rippl-Rónai** tusrajzai voltak és olajfestményei, a „**Szalmaboglyás udvar**”, a „**Münich Cicus**” arcképe, a „**Hortobágyi csárda**” és egy üvegre festett szentkép. A falat még virágos tányérok és régi korsók díszítették.

1934 év **Miklós** napján estefelé zuhogó esőben mentem el **Miklós** barátomat megköszönten. Tudtam, hogy vár, s rajtam kívül **Molnár Pista** bátyámat és **Kampler** festőbarátomat is. Nagyon jólesett neki érkezésem, a „kis magyar szobában” ültünk le és borozgattunk. Frissen sült tepertőspogácsával, diós, mákos kaláccsal kínált meg, amelyet jóízűen fogyasztottunk. Egyedüli vendég voltam, mert társaim valami ok miatt csak nem jöttek el.

Januárban a Déri Múzeumban **Kampler Kálmán** festőbarátommal rendeztünk kiállítást, amelyet **Miklós** is többször megnézett.

1935 februárjában **Miklós** barátomhoz látogattam el. A háznál éppen disznóölés volt, mind a két hizót levágtam. Mondta is nekem: „Sok ez a kettő nekem, tudod, el akartam adni az egyiket, de nagyon keveset akartak érte adni a vásárban, 45 fillért kilójáért. Inkább levágtam, legalább lesz ennivaló...” Tele lett a ház húsneművel, még a műterem szobába is jutott belőle, ott is függtek a kolbászkarikák.

Márciusban a Szoboszlói úti műteremben tartottuk meg az ún. „röhögőestet” — ahogyan **Molnár Pista** bátyám elnevezte, amelyet egyébként már több év óta nála szoktunk megtartani. Ezeket a férfiaknak való összejöveteleken, teázás és borozgatás közben **Pista bátyánknak** — általa „nyers történeteknek” nevezett írásait olvastuk fel nagy kacagással. **Pista bátyánk** ki is igazította, valóban ez nem kacagás, röhögés, hanem „nyerítés”. Az írásokban a főszereplők többnyire mi festők hárman voltunk, de mások is. Ki gondolta volna közülünk, hogy **Káplár Miklós** barátunk nem vesz részt többet ilyen összejövetelen.

Még e hónapban — márciusban — többször találkoztunk. Sok mindenről beszélgettünk, az országgyűlési választásról is, annak esélyeiről. Egyikőnknek sem volt kedve a politikához, el is határoztuk, hogy nem szavazunk.

Egyik látogatásom alkalmával a műterembe belépve meglepetten láttam, az egyik fehérre meszelt falon, majd az egész falat beborító nagyméretű kifeszített festővásznat s azon szénnel előrajzolva egy nagyméretű hortobágyi tájképet, a „**Jószágkihajtást**” **Miklós** barátom lelkes örömmel magyarázta el a készülő festménynek a tárgyát, ábrázolt alakjait. „Nézd, itt a gulyát hajtják ki, itt megszalad a ménes, itt a csikós a távolban szökött lovat kerget, itt a csikós a gulyásoknál szökött ló után érdeklődik, itt kis borját szoptatja az anyja, itt meg a pásztorok ebédelnek a kunyhó előtt...” — mondta. A kép felső része nagymagasságú égbolt, a láthatárig rózsaszínű felhőkkel. Boldogan álltam és szemlélődtem ott az előrajzolt nagy kép előtt, gyönyörködtem meszeszerű hangulatában, kompozíciójában. Nem gondoltam akkor, hogy ez a készülő szép mű félbemarad és utolsó alkotása lesz **Káplár Miklósnak**. Ekkor több új képet is megmutatott, a „**Havas böszörményi utcát**”, ahol egy szegfűmetsző fát visz a hátán, a „**Téli utcát**” a sintérekkel és a nézőkkel. Muttatott két szőnyegtervet is. E két kisméretű képen (több ilyen nem volt) a naplemente a pusztán, mély, lila, narancs, vörös színekkel dekoratív hatással, a másikon a kép közepén háttal álló, széttárt karú, kékinges és gatyás csikós állott.

E hónapnak a végén volt **Miklós** barátommal az utolsó találkozásom. Azt mondta, hogy megveszi Debrecenben **Fülep Lajos Magyar művészet** c. könyvét, amelyet most olcsón megszerezhet. Egy hét múlt el, de **Miklós** csak nem

jelentkezett. Elhatároztam, hogy vasárnap délelőtt felkeresem, amikor reggel egy iparos szomszédja jött a szomorú hírrrel, hogy meghalt **Káplár Miklós**.

Telefonon értesítettem **dr. Ecsedi István** múzeumigazgató barátomat és délelőtt mentünk el **Molnár Pista** bátyámmal és **Kampler** barátommal a gyászházhoz, ahol **Péter** bátyja és felesége, **Julianna** nővére — **Molnár Mártonné** — és rokonai fogadtak bennünket. A ház pitvarába bemenve, a műteremszobában a földre helyezett koporsóban halott barátunk arcát pillantottam meg. Mint egy csatát nyert hős, méltóságteljes és férfias, markáns arccal feküdt, nyugodtan a koporsóban. **Dr. Ecsedi István** múzeumigazgató barátom az eset után panaszosan mondta nekem, hogy „meg lehetett volna menteni” festőbarátját, „de nekem soha nem beszélt Miklós betegségéről...”, „ha tudtam volna, akkor karhatalommal is bevitettem volna őt az orvosokhoz a klinikára.”

Káplár Miklósnak a temetése április 9-én délután 2 órakor volt a gyászháznál, a g.-kat. egyház szertartása szerint. E végtisztességen sok barátja, tisztelője és a város sok lakosa jelent meg. Debrecenből ott volt **dr. Ecsedi István** egyetemi tanár, a Déri Múzeum igazgatója, az Ady Társaság tagjai, író és festőművész társai, akik utoljára búcsúztak a társaság képzőművész elnökétől. Ott volt **G. Szabó Kálmán**, **Félegyházi László**, **Vadász Endre**, **Sennyei Oláh István** festőművészek, **dr. Juhász Géza**, **Gulyás Pál**, **dr. Kardos László** és **dr. Kardos Pál**, **dr. Végh Sándor**.

A temetőben **dr. Juhász Géza** búcsúzott szívbemarkoló beszéddel az Ady Társaság képzőművész tagjától, majd a jóbarátok nevében **dr. Molnár István** beszélt. Egyszerű, fehér fakereszt jelölte az elhunyt sírját: „Itt nyugszik Káplár Miklós festőművész, élt 49 évet, meghalt 1935. április hó 7-én. Béke poraira!” E keresztre három koszorút helyeztek a következő felírásokkal: „**Művészbarátomnak dr. Ecsedi István**”, „**Káplár Miklósnak az Ady Társaság**”, „**Szeretett Miklósunknak, a három barát**”. Egy év múlva dízsírhelyre lett áthelyezve **Káplár Miklós** földi maradványa. **Dr. Ecsedi István Medgyessy Ferenc** szobrászművész barátjával szép, domborműves sírkövet állíttatott a temetőben.

Káplár Miklós barátom elhunytja után **dr. Ecsedi István** múzeumigazgató barátom megbízott, hogy művészeti hagyatékát összeírjam, amelyet a családtól, hozzátartozóktól megvásárol, úgy hogy egy síremléket állíttat a temetőben. E hagyatékot — 839 tárgyat — a Déri Múzeumba beszállíttattam.

KÁPLÁR MIKLÓS MŰVÉSZBARÁTAI, SEGITŐI

Sz. Kürti Katalin

A pásztorból lett egyszerű, de gyors észjárású és jó minőségérzékű festő számtalan barátot, pártfogót szerzett Budapesten, Kaposvárott, Miskolcon, Debrecenben. Művészi útját **Iványi Grünwald Béla**, **Vaszary János**, **Csók István**, s elsősorban **Rippl-Rónai József** egyengette. A kaposvári Róma villában, Rippl otthonában ismerhette meg **Martyn Ferencet**, **Medgyessy Ferencet**. Az előbbivel 1925-ben Hajdúnánáson és Hajdúböszörményben¹ rendezett kiállítást, Medgyessyvel pedig 1928-ban Kaposvárott. Itthon fiatal kollégáival, **Kamplér Kálmánnal** és **Maghy Zoltánnal** együtt dolgozott és állított ki, 1928—29-ben pedig **Boromisza Tiborral** és **Maghyval** alkotott a Hortobágyon.

Barátságban volt több jeles kritikussal, esztétával, íróval, festővel. A Déri Múzeum adattárában levő számtalan levél utal kapcsolataira. E cikk keretében csak Ecsedi István múzeumigazgatóhoz és az Ady Társasághoz fűződő kapcsolatát tárgyaljuk, de — főként levelei idézésével — utalunk tágabb baráti körére is.

A) Káplár és a debreceni Ady Társaság

A húszas évek végén Káplár tagja lett a debreceni Műpártoló Egyesületnek. Itt azonban nem kapott kellő támogatást: nem hívták meg a gyűlésekre, kizárták a vidéki kiállításokról, ill. kizsúrízték műveit. A kialakult üzleti szellem, az értetlenség miatt kilépett az egyesületből.² 1931-ben a haladó debreceni Ady Társaság képzőművészeti osztálya felvette tagjai sorába, majd — a távozó Holló László utódjaként — megválasztotta a képzőművészeti osztály elnökének. Káplár a már kialakult pesti kapcsolatait önzetlenül használta fel a társaság ügyeinek előre vitelében. Levelezést folytatott a modern magyar festészet két vezető művészeivel, **Vaszary Jánossal** és **Csók Istvánnal**. Neki és **Medgyessynek** köszönhető mindkettőjük debreceni szereplése.³ Leveleiben lelkesedéssel ír a haladó Ady Társaság ízlésnevelő szerepéről, a modern magyar művészet népszerűsítő tevékenységéről, ugyanakkor gyűlölettel említi az általművészet, a giccs, a vásári szellem elterjedését. Kimutatja pl. Csók Istvánnak írt levelében,⁴ hogy 1932-ben 72 000 pengőt, 1933-ban 48 000 pengőt költöttek Debrecenben képvásárlásra, de ebből csak öt százalékot fordítottak művészi értékű alkotásra. Mint legnagyobb gondot, az iskolai rajztanítás elmaradottságát említi. A felnövekvő ifjúság ízlésnevelése rossz irányú, hiszen a tanárok egy része maga sem képzett. Nyíltan kikelt levelében a Műpártoló Egyesület ellen, amely „üzlet a debreceni rajztanárok részére az egyesület cé-

gére alatt". Az „adysok” és a Műpártoló Egyesület ellentéte Káplár osztályelnöksége alatt éleződött ki. Az egyesület némely tagja ellenszenvvel figyelte Káplár sikereit, művészetét. Az 1931-ben zajló sajtóvita többször érintette Káplár gyors sikereit, s a Társaság pártfogó tevékenységét.⁷ 1931-ben, az Ady Társaság képzőművészeti osztályának első önálló csoportkiállításán⁸ „Hó a Hortobágyon”, „Pásztorfej”, „A hortobágyi híd” stb. műveit állította ki. Az 1933-ban bemutatott hortobágyi tájképeit így méltatja **Rabinovszky Máriusz** a Nyugatban: ⁷ „Tiszta, magas égboltukkal, éles, híg levegőjünkkel, minden romantikától mentesen szuggerálják a pusztai hangulatot”. 1932-ben, Ecsedivel egyetértésben önálló kiállítást rendezett a társaság Káplár 74 művéből. Többek közt „Vásárra a hajnalon”, „Halastó”, „Kettős kút” c. tájképeit, valamint számtalan pásztorfejét mutatta be nagy sikerrel. Még ez évben Miskolcon, majd 1933-ban Hajdúböszörményben állította ki ezt a kollekcióját.

Káplár korai halála érzékeny veszteséget jelentett a társaság képzőművészeti osztályának, valamint a Déri Múzeumnak. Ecsedi István fáradhatatlan munkájaként hagyatéki kiállítás nyílt 1936 áprilisában, a Déri Múzeumban, Juhász Géza társasági ügyvezető elnök megnyitó szavaival. Ugyanő mondott a társaság nevében síremlékavatót 1936. április 9-én, a Medgyessy Ferenc által faragott síremlék-relief előtt. A társaságot és a festőt összekötő közös elvekre, eszményekre, reményekre ilyen szavakkal utal: **„Milyen rohamosan megtanulta — élete politikai szenvedései között is —, hogy a művészet nem röghöztapadt utánzás, hanem szabad lebegés ég és föld között, a délibáb csodája: teremtés. Rettentő és diadalmas sorsa: szabály. Nem csupán a szegény művész tragédiája... ránk ugyanez vár... míg csak egy nagy testvérközösséggé nem olvad boldogtalan széthúzó fajtánk. Hisszük, hogy egyszer így lesz.”**⁸

Emlékét **Gulyás Pál** több költeményben megörökítette, felidézve képeit, alakját, rendíthetetlenlenségét:⁹ „Olyan volt, mint egy őrtorony, messze távolt keresett, volt pásztor, pincér, hordár és végre lelt egy ecsetet” — írja, képeit szavakkal elemelve.

Az Ady Társaság a hagyatéki kiállítás és síremlékállítás után is elevenen őrizte emlékét, kiállította műveit az 1937-es jubileumi tárlaton, a felszabadulás után, 1947-ben rendezett 20 éves jubileumi kiállításon és az ekkor alakított Ady-szobában arcképét helyezték el, amelyet egykori barátja, Boromisza Tibor készített.

B) Káplár Miklós és Ecsedi István barátsága

(Káplár-levelek tükrében)

„A tudóssá lett civis és a festővé lett gulyás: milyen távlatok találkoztak ebben a barátságban! Vajon mikor lesz ebből a kivételesen szép kapcsolatból egyetemes magyar szabály?” — fogalmazta meg **Juhász Géza** kettőjük viszonyát s ennek társadalmi, közösségi vonatkozását. Valóban: dr. Ecsedi István néprajzos, a Déri Múzeum igazgatója, Debrecen egyik legtekintélyesebb embere olyan példamutatóan bátran támogatta barátját, mely ritkaság volt a Horthy-korszakban. Teljes súlyát, tekintélyét, kapcsolatait Káplár művészetének egyengetésére, művészete kibontakoztatására vetette be, testvérként segítette anyagilag, erkölcsileg a Hortobágy festőjét.

Mint ismeretes, Budapestről, Kaposvárról hazatérte után, 1928-ban töltött először hosszabb időt kinn a Hortobágyon Boromisza Tibor és Maghy Zol-

tán társaságában. Másodszor 1930 őszén költözött ki, Ecsedi segítségével kapott szobát, ellátást, s tőle pénzt anyagvásárlásra.¹⁰ Önálló festmények készítése mellett illusztrációkat rajzolt, ezzel próbálta viszonyozni Ecsedi segítségét. 1931-ben pl. egy nyolc darabból álló rajzsorozatot készített a néprajzos Ecsedi felkérésére a pásztorokról, szokásaikról, viseletükről. Így írja le 1931. május 17-én, Hortobágyon kelt autográf levelében¹¹ a rajzok témáit:

1. „ahogy az öreg Pecze imádkozott, 2. ahogy a pásztor megy a botjával kétfelé tartja a szűrt, hogy a szél hadd járja, 3. ahogy a tanyás száritja a húst, 4. ahogy a pásztor mutat a botjával, 5. ahogy a pásztor szokott menni, a botját hátra tartja, a puli utána megy bojtos pipával, 6. ahogy a pásztor akkor támaszkodik a botra, mikor legeltet és nincs szűr rajta, 7. a rendes botra támaszkodás, 8. így tartja a pásztor a kezében a botot, mikor megy.” Ugyanennek a levélnek egy részlete betekintést ad egyik főműve, a „Vásárra hajnalon” keletkezési történetébe: „**Most kezdtem bele egy képbe, ami nagyon nehéz lesz, de egy nagyon érdekes és festői téma, és magyar.** Gyülekezés a hidi vásárra, mikor kezd hajnalodni és látszik a hajnali csillag. Szeretném, ha meg tudnám jól csinálni. Ez aztán leköti most, még éjszaka is azon töröm a fejemet. Mikor a vásár lesz, akkor már szeretném az alakokat elhelyezni, hogy akkor már jól megfigyelhessem, hogy néz ki a valóságban a felvétel.”

1931 őszén Budapestre utazott Káplár, hogy részt vegyen a Nemzeti Szalonban rendezendő csoportkiállítás¹² előkészítésében. A készülő tárlaton, nyitás előtt találkozott vezető művészeinkkel, esztétáinkkal. Így számol be barátjának 1931. december 1-én kelt levelében: „**Az erkölcsi siker már meg volt. A legnagyobb kritikusunk, aki nemcsak magyar vonatkozásban, hanem európai vonatkozásban első helyen áll, azt mondta, hogy feltétlenül nagyobb tehetségről van szó. Fülep Lajosnak hívják. Aztán Petrovics igazgató úr és Rózsafty is a legnagyobb elismeréssel voltak...**, aztán festők látták: Réthy, Cigány Dezső, aztán Medgyessy szintén a legnagyobb elismeréssel voltak. Ezek sokkal súlyosabb bírálatok, mint az újságok... Az egy kicsit rosszul esett eleinte, hogy sok képem lemaradt, de már beletörődtem... 76 képet vittem fel és 48–50-nél többnek nincs hely.”

1931. december 22-i levelében beszámol a kiállítás fogadtatásáról, az őt ért ösztönzésekről és saját vélekedéséről. Jó minőségéről tanúskodik a levél, önismeretről, de a debreceni művészeti közízlés és művelődéspolitikai jellemzéséről is: „dr. Ugron Gábor és a modern művészek egy része azon erősködik, hogy menjek le Szentendrére és ott műtermet és ellátást kieszközölnek. De én csak a Hortobágyra megyek vissza. És ezt helyeslik: Vaszary János, Fényes Adolf, Iványi Grünwald Béla, dr. Rózsafty Dezső és dr. Petrovics Elek. Arról voltak tárgyalások, hogy a főváros megcsinálja azt, hogy az értékesebb művészeket, akiknek nincs vagyonuk, igyekszik megmenteni... Mind a művészek, mind a hivatalos emberek azt mondják, hogy engem Debrecennek kellene pártfogolni, mint ahogy a főváros igyekszik a maga művészeit megmenteni. A mai katasztrofális helyzetben. Ha a város és a megye megteszi azt, hogy a munkanélkülieken segít, akkor semmi esetre sem szabad abból a munkanélküli segélyből a művészeket kihagyni. Mindenesetre csak az értékes embereket, de azt is csak abban az esetben, ha nincs vagyon, vagy fizetéses állása. Én pedig a Hortobágy festője vagyok, mely Debrecen város tulajdona. A Hortobágyot úgy még nem értette meg senki. Az ország kultúráját csinálom, de elsősorban Debrecen város kultúráját. Debrecen és a Hortobágyot a képzőművészeti kultúra terén én képviselem. Én ismer-

tettem meg a Hortobágyot. Móricz Zsigmond azt mondja, én fedeztem fel. Egy megye megtehetné annyit, hogy két értékes művésze ne haljon éhen... a másik Holló László, aki komoly festő. Medgyessy Pesten lakik, ő oda tartozik. Aztán Hollónak van kevés nyugdíja és lakása, kertje, és annyira nincs rászorulva, mint én... Ha Te nem lettél volna, éhen halhattam volna. A város is általad pártolt... Te tudod, hogy éltem, de ezt csak a művészetért tettem... ebben az előrehaladásban és sikerben neked is részed van... Kitarítottál velem és elértük a sikert. ...Nagyon szeretném, ha kidolgozhatnék egy 3—4 éves programot... a főhadiszállás a Hortobágy lenne, de aztán most belevonnám az Alföldet is. De ezt úgy csinálni, hogy ne legyen folklórszerű... Ha ez a program sikerülne, akkor meglenne Debrecennek a nagy győzelme, mert addig ha Debrecenről volt szó, csak egyet legyintettek szinte gúnyosan és azzal el volt intézve. Ez a kiállításom már nagyon felhívta a Pestiek figyelmét Debrecen felé. Ott van egy jó festő és van egy ember, aki pártfogolja, ez így együtt nagy erő." Mint több cikkében, Csóknak, Vaszarynak küldött levelében, ebben az Ecsedinek írt levelében is kikel az üzletszerű művészkedés ellen: „Azok az emberek, akiknek semmi közük nincs a művészethez, de festőművészeknek tartják magukat a laikus közönség előtt, azok adhatják a képeiket 30—40 pengőért, mert még ennyit sem ér. Naponta megfestenek 5—6 ilyen képet. Ezek inkább káros hatással vannak a kultúrára, mert lerontják az ízlést..., de a nagyközönség csak kizárólag ezektől vesz képet. Példa rá Benyovszky kiállítása, a Marx-féle képgyár és a Pálnagy-féle képüzem.'

1931. december 29-i levelében arról tudósít, hogy a Képzőművészeti Tanács elnökségétől és a Kultuszminisztériumtól támogató leveleket küldenek Debrecen városához. Egyúttal jelzi, hogy Szinyei-díjra jelölték.

Az 1932 februárjában rendezett debreceni gyűjteményes kiállítás katalógusa részleteket közöl Káplár pesti kiállításának sajtóméltatásaiból, idézve **Ybl Ervin, Farkas Zoltán, Elek Artúr, Kárpáti Aurél** sorait. Legjelentősebb sikereit 1934-ben, a „Magyar Östehetségek” kiállításán aratta. Halála után, 1935 októberében ugyancsak a „Magyar Östehetségek” Erzsébet téri kiállítótermében nyílt hagyatéki kiállítása. Ennek megnyitóját **Móricz Zsigmond** tartotta. Így mondta el Káplárral való megismerkedését: „A debreceni Déri Múzeumban voltam, s Ecsedi Pistával, a nagyszerű ethnográfussal az ősművészeti tárgyakban gyönyörködtünk... A tárlók felett egy sor pásztorkép volt felakasztva. Megállott a szemem a bajszc, kemény fejek galériáján, s egész megilletődve kérdeztem: ki csinálta ezeket. Egy hortobágyi pásztor — mondta Ecsedi — egy volt csikósbojtár, aki elfagyott keze-lába miatt kénytelen volt otthagyni a cifra ménest, s most megint a pusztát lakja és figurákat válogat ki és örökít meg¹³.” Ecsedi ekkor mutatta be Móricznak Káplárt, bár valószínű, hogy Medgyessynél már 1926-ban találkoztak¹⁴. Így fejezte be Móricz 1935. október 19-i kiállítás megnyitóját: „a legnagyobb festők értékével emelte fel az őstehetséget, mely lelkében élt”.

Hogy Móricz érdeklődése a Hortobágy felé fordult a 20-as években, abban bizonyára nagy szerepe volt Ecsedi, Medgyessy mellett Káplárnak is.

1. **Medgyessy-Káplár** közös kiállítása 1928. május 20-án nyílt Kaposvárott. Erről tudósít az Uj Somogy május 16-i és 20-i száma.
2. Kilépést bejelentő levele 1930. június 25-én kelt (Déri Múzeum adattárában levő autográf levél).
3. Az Ady Társaság 1933. október 21-i közgyűlése tiszteletbeli taggá választotta **Vaszary Jánost** és **Csók Istvánt**. **Vaszary** 1933. december 3–11. közt rendezett a Déri Múzeumban kiállítást volt tanítványával, **B. Kokas Klárával** együtt. 1934 februárjában **Csók István** vett részt a társaság csoportos kiállításán, többek között „Zsuzsanna” c. művével.
4. Autográf levél impuruma dátum nélkül, kb. 1933 végén, 1934 elején (Déri Múzeum adattára).
5. A „Debrecen” c. lap 1931. január 10-i és 8-i számában jelent meg –SI– (**Kardos László** Egy szobor, három kép c. cikke, ezt követte **Gulyás Pál**: Séta hat festő körül című írása a „Debrecen” 1931. február 6-i számában. Ezt követte **Balogh György**, **Pálnagy Zsigmond** több cikke (utóbbi a „Debreceni Újság”-ban jelent meg 1931. február 20-i és március 8-i számában).
6. 1927-ben alakult meg az Ady Társaság képzőművészeti osztálya. Kezdetben azonban együtt állított ki a Műpártoló Egyesülettel. 1931-ben tehát első önálló tárlata volt.
7. **Rabinovszky Máriausz**: A debreceni Ady Társaság képzőművészeti kiállítása – Nyugat, 1933. 380–381. l.
8. **Juhász Géza** beszédét közölte a „Debrecen” c. lap 1936. április 12-i száma. A kiállításról, hagyatéki kiállításról, hagyatéki kiállítás híreket közölt a Debreceni Független Újság 1936. április 4., 7., 8. és 12-i száma.
9. A versek megjelentek a Válasz c. folyóirat 1936-os számában. Legkönnyebben hozzáférhetőek a „Hortobágy mellyéke” c. antológiában (Debrecen, 1972 – kiadta: H.-B. megyei Tanács művelődésügyi osztálya). 250–251. l.-on: „Egy festő sírjánál (Káplár Miklós emlékének)”, 252–253. l.-on: „Találkozás (Néhai Káplár Miklós két képe alá)”. Idézet az utóbbi versből.
10. Elhelyezkedéséről több levél tanúskodik. Valamennyi keletkezése 1931 májusa, címzése: Nagyhortobágy. A levelek megtalálhatók a Déri Múzeum néprajzi adattárában, Ecsedi hagyatékában. Számuk: V. 96. sz. 1–20. lapig.
11. Megtalálható uott. 3. lapon.
12. 1931 decemberében, a Nemzeti Szalon LXXIV. csoportkiállításán többek között **Forgách Hann Erzsébet**tel állított ki.
13. Móricz megnyitóját közli **László Miklós** „Naiv festők” c. cikkében” (Műszak – Múzeumi Magazin”, 1971. 3. sz. 6. l.)
14. **Maghy Zoltán**, **Káplár Miklós** barátja önéletrajzi írásában és Káplárról írt megemlékezéseiben említi, hogy 1926-ban, Medgyessy műtermében találkozott Móriczcal, aki ekkor felesége síremlékét készítette.

KÁPLÁR MIKLÓS HÚSVÉTI TOJÁSAI

Makoldi Sándor

Húsvét. A kereszténység megjelölte nap, az első igazán tavaszi pogány ünnep. A rügyező fák, a tél zártsága, a böjt terhe alól kipattanó élet, születés, feltámadás. Pezsdülnek a nedvek, munkavágygal telnek meg a természet közeleiben élő emberek.

A festőt is — aki igazán mélyen, ösztöneivel kapcsolódik a természethez, ami örökké egyetlen és utolérhetetlen modellje —, még a városban élve is kiúzi az első langyos szellő, meleg eső.

Káplár Miklós, aki a pusztá gyermeke volt, naponta nézte az ég föléje boruló nagy boltozatát, a Hortobágy végtelen szikeit, és benne a vonulást — fenn a felhők és madarak röptét, lenn az emberek és marhák lassú, a rög vonzását elkerülni nem tudó, hosszú-hosszú örök vándorlását. Naponta nézni a nagy semmit, nézni a fény változásait, komisz és szelíd arcát és beleindulni gyalog és menni-menni órákig, kilométereken át a mindig ugyanabban, kis örömök között — ez Káplár festészete. A föld és ég logikai renddé egyszerűsödve, látóhatárnyi méretekben a közepén álló emberben nagy nyugalmat szül. Kevés ember bírja el ezt a tisztaságot. Az értelem rendje ez a pusztán. Káplár számára a Hortobágy, mint Csontváry számára a cédrus, filozófia, megtöltve a festő színörömeivel.

A juhászhoz azonban odavág a tisztartó, élelem és pénz kell a megélhetéshez — s a szem az égről a földre néz, a végtelen arányok egy emberi problémává zsugorodnak, fő mértéket adva. Mégis csak a XX. században élünk, ahol emberek, város, Káplárnak feudálkapitalizmus, beégtség, éhség — létproblémák vannak.

Nagyon sokszor szorult segítségre, és az emberi vonzatok barátsággá sűrűsödtek olykor. Debrecenben találkoztam özvegy Szabó Zsigmondnéval. Náluk sokszor ebédelt Káplár Miklós. Ennek a kapcsolatnak sok emlékét őrizte kis szobájában, többek között a Káplártól 1933—34 húsvétjára kapott hímestojásokat.

Egy festő életművében ilyen kis kitérő játék, az emberi kapcsolat kívánta, viszonzásként, meglepetést, örömet okozó figyelmesség szokott csak lenni. Hogy jelen esetben mégis igen figyelemre méltó, azért van, mert Káplár a feladatot nem szokványosan, kedv nélküli kötelesség gyanánt fogta fel — talán a tavasz tette, vagy az őszinte barátság, de tojásaira — egy kivétellel — egész kis remekműveket festett. Nem sajnálta a múlandó anyagtól tehetsége legjavát, és a megajándékozottban is bizalma volt, hogy emlékét őrizni fogja — az erős ember sajátja ez.

Az élet azonban élet. Meghalt Káplár Miklós, meghalt özv. Szabó Zsigmondné is, anélkül, hogy kettejük kapcsolatát feljegyezhetjük volna. A tojások azonban megmaradtak, bár a hagyatéak szétszóródott. 6 tojáról tudunk. Ebből 2 eltört. Az egyik még Szabó Zsigmondnénál; egy csodáló vendége kézbe véve elejtette. Ezen a tojáson — az elbeszélések szerint — egy ürgeöntés volt megfestve. A következő tojás, ami eltört, hasonló volt a megmaradtból 3 tojáshoz. Ezekon Káplár egész világa van kiteljesedve. Nem egy képét festette rá, hanem képeinek esszenciáját. Az alföldi szikes legelő a háttér és az ég, kéken, rózsaszín báránnyelűvel, ami a legelő zöld füve között megbúvó pocsolnyákban játszik vissza. A tojás alakja kiteljesíti térben a gondolatot. Az ég kék kupolája borul a vízszintesen körbefutó horizont fölé, lent zárja a gömbteret a zöld. Ebben a zárt világban jelenik meg két fej, teljes nagyságban. Két világ a két férfifej, a gazda és a juhásza. A tojás két ellentétes oldalán, egymástól függetlenül állnak, a gazda szembefordul velünk, a juhász magába nézve pipázgat, csak a puszta, amibe beleágyazódnak közös tulajdonságuk. Gyönyörűen van megfestve a háttér. A kis méretek követelte egyszerűségben látni csak igazán, Káplár mennyire ismerte a Hortobágyot. Három színnel jellemezve életre tudja kelteni. De benne azért döntő súlyt mégis az ember foglalja el, jelenlétével kiszorítva az eget. Ha nem ismernénk Káplárt, akkor is következtethetnénk ebből arra, hogy voltak emberi problémái. De érdekelté is az ember. A kis 3 centis fejek élettörténeteket mesélnek el, társadalmi problémákat tárnak fel. De mivel húsvét tavasszal van, és a hímes tojások örömet akartak szerezni alapjában véve, kompozíciós harmóniájától mégis csak derűs alkotások ezek. Olyasvalamik, amire azt mondhatnánk, hogy Káplár művészetének mottói. Mert minden benne van, ami festészetének erénye, filozófiájának, emberismeretének lényege, csak még ezen túl a festő megszabadul a vásznon síkjától, és a téma a tojás felfelé csúcsosodó gömbjén megjelenve a glóbuszra terjeszti ki mondanivalóját.

Végül a 6. tojás, amin 1934-es évszám van, egy egyszerű, a tojás alapszínét meghagyó színessel írt kis magyaros minta, amiben azért a madár és a nap kapta a főszerepet.

Lehetséges, hogy Káplár több tojást is festett, hiszen látszik, hogy kedvvel művelte ezt a műfajt, és jó embere is volt azért több. Közele életműve feltárásánál reméljük is, hogy egyre több anyaggal örvendeztethetjük meg a nyilvánosságot, hiszen most végső soron csak egy hagyatékról esett szó. A kortársak még élnek, számítunk közreműködésükre az egyik legnagyobb magyar festő, Káplár Miklós megismerésében.

KÁPLÁR MIKLÓS FESTÉSZETÉNEK NÉPRAJZI VONATKOZÁSAI

Dankó Imre

Káplár Miklós munkásságában a hovatarozás, a stílus kérdése kezdettől fogva nagy jelentőségű volt. A tisztánlátást zavarta Káplár indulása, a korában uralkodó elvi-eszmei káosz. Ez szépen kifejlődött az úgynevezett „östehtések” felfedezésének divatjában, akik közé végeredményben Káplár Miklóst is sorolták. A különben jó érzékű és helyes ítélőképességű, maga is számottevő festő, **Senyei Oláh István**, a debreceni képzőművészetről írva Káplárral kapcsolatosan egy ugyanazon tanulmányon belül azt mondta, hogy Káplár „Boromisza Tiborral együtt a turáni jellegben keresi a magyar képzőművészi sajátosságokat”, illetőleg, hogy munkái „nyugat-európaiak anélkül, hogy a helyi és általános magyar vonatkozásokat nélkülöznék”.¹ Azért utalunk ezekre a kérdésekre, mert úgy véljük, hogy végső soron a dolgozatunk címében foglaltak megfelelő kifejtésével — Káplár Miklós festészetének néprajzi vonatkozásai — válaszolhatunk rájuk leginkább.

Abban az elvi-eszmei zűrzavarban, amire a fenti pár kérdéssel csak utalunk, **Fülep Lajos** lehetett volna az eligazító, ha hallgatnak rá, ha hangja, véleménye egyáltalán eljutott volna az illetékesekhez. Fülep ugyanis már 1922-ben kifejtette, hogy „ha a művészetben van nemzeti, úgy magának a formának kell annak lennie, mert minden egyéb — kedély, temperamentum, életmód, éghajlat, környezet stb. — a művészethez tartozik ugyan, de maga még nem művészet. Csak magának a formának nemzeti voltára vonatkozhatik a tétel, hogy korrelatív viszonyban van az egyetemessel. A művészet anyagának az egyetemes merőben formai princípiumával vonatkozásba helyezéséből pedig sohasem fejthető ki viszonyuk korrelációja. Egyszerűen azért, mert az első természeténél fogva mindig anyagi, kontingens és különös, az utóbbi pedig formai, szükségszerű és egyetemes. Két külön fajtájú és külön szférájú princípium tehát, amelyek viszonya nem a korrelációé, hanem az alárendeltségé: az anyagié a szellemi alá”.² Mindez Káplár Miklós esetében úgy tisztázódhatott volna, hogy ha meg merték volna állapítani, hogy Káplár Miklós nem östehtesség, méghozzá nem azért nem, mert nem tehetséges, hanem azért nem, mert ilyen művészeti kategória nincsen. Művészet, művész van csak egyedül, függetlenül az alkotók származásától, iskolázottságától, sőt bizonyos mértékben gazdasági és társadalmi helyzetüktől is. Különben is, az úgynevezett östehtések sem maradtak meg minden szakmai ismeret, mesterségbeí tudás nélkül. Nagyon is sokat tanultak; általában elsajátították a szükséges szakmai ismereteket. Méghozzá sokan nem is autodidakta módon, hanem a legkülönbébb szervezett iskolai formákban vagy éppen egy-egy mesterhez

csapódva, úgynevezett „szabad iskolákban”. Káplár Miklós is megtanulta a festészet minden elsajátítható szakmai részét; nagyszerű tanítói, mesterei voltak. Közismert, hogy a Képzőművészeti Főiskolán **Réti István** és **Zemplényi Tivadar** voltak a tanárai, de az is köztudott, hogy **Rippl-Rónai Józseftől** is sokat tanult. Hat évet dolgozott nála. **Boromisza Gézával** való barátságáról már volt szó; azonban **Medgyessy Ferencet**, **Gáborjáni Szabó Kálmánt** sem hagyhatjuk említés nélkül. Különösen nem tárgyunk szempontjából, hiszen mindannyian egy új magyar, népiségben is meghatározott művészet megteremtésén fáradoztak.³

Hasonlóan megválaszolatlan marad a kérdés akkor is, ha őstehetségek helyett „naiv alkotókról”, „naiv művészetről” beszélünk. Ez az újabban elterjedt kategória fogalmilag ugyanúgy nem tisztázódott, mint az őstehetség. **F. Mihály Ida** önkéntelenül is rámutatott erre a Magyar naiv művészet a XX. században című, 1972-ben Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában rendezett reprezentatív kiállítás katalógusának a bevezetőjében. Erről a művészetről, ezekről a művészekről ezt írta: „Alkotásaikban még érvényesül a paraszti közösség szokás- és formahagyományja, de papírra tett műveik már öncélúak és komponálásmódjukban egyeniek.”⁴

Nem vitázni akarva mondtuk el az eddigieket, hanem azért, hogy minél jobban, alaposabban bevezessük azt, amit dolgozatunk címe szerint Káplár Miklós művészetéről el lehet és el kell mondanunk.

Káplár Miklós tehetséges, jól képzett festőművész volt. Nagyon jó iskolákba járt. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy beilleszkedett kora művészeti törekvéseibe, tájékozott volt a művészeti élet nagy kérdéseiben, sőt részt is vett mozgalmában. Tevékenységét nagyban befolyásolta például a húsz-harmincas években általánosan elterjedt „gyökérkeresés”, nemzeti szellem, az egyetemesnek a nemzetivel való egyfajta szembeállítás vagy éppen kiegyenlítése. Ennek a művészeti közhangulatnak — aminek természetesen megvolt a maga társadalmi-politikai alapja is — szélsőséges megnyilvánulásai is voltak. Az ilyen színezetű törekvések egy részének összefoglaló neve volt a **turanizmus**, ami — ahogy láttuk — Káplár Miklóstól sem állt távol. A turanizmus egyrészt a művészetben egyfajta torz eszményítést, másrészt a régmúlt nagyszerűségének romantikus felidézésével valamiféle menekülést fejezett ki az akkori mából. Sőt, a menekülésen túl a legjobbaknál bizonyos tiltakozást is a sanyarú gazdasági és az embertelen társadalmi rendszer, a monopolisztikus kulturális viszonyok ellen. Tekintve azonban, hogy ennek a felfogásnak és az ebből fakadó törekvéseknek nem volt semmiféle érdemleges eszmei alapja, történelmi háttere, gazdasági, társadalmi vagy éppen kulturális kötődése, komoly eredményt nem hozhatott. Mindössze kódos képzelgések kivetítődéseként érdekes színfolt maradt. Gondoljunk csak ebből a szempontból Káplár rovásírásos próbálkozásaira, portréi antropológiai megfogalmazására. Szerencse, hogy ezek a „keresések” végül is nem váltak Káplár Miklós művészetének meghatározóivá, csak motíválói voltak. Senyei Oláh **Rabinovszky Máriusznak** a Nyugatban megjelent kritikájára hivatkozva, a már idézett összefoglalójában azt mondta aztán Káplár művészetéről, hogy csatlakozott az Ady Társaságban megtestesült nyugat-európai jelleghez, ami nála a helyi sajátosságokon keresztül érvényesül. Senyei, illetve Rabinovszky ezzel azt akarta kifejtetni, hogy Káplár Miklós végül is igazi festő, igazi művész lett.⁵

Káplár Miklós legjobb alkotásaiban összefoglaló nagyvonalúsággal ábrázolta leegyszerűsített pásztoralakjait és mozdulatlan, hűvösen elfinomult táj-

képeit. Egyformán vehetjük impresszionistának és expresszionistának, aki olykor kemény vonalakkal, erőteljesen kontúrozva, rendkívül határozott színvilággal (például portréinál), máskor meg sejtelmes, szét- és egymásba folyó finom, ködszerű színezéssel, raffináltan alkalmazott fényeffektusokkal, erősen perspektivikusan, az üres teret, jobban mondva a tér ürességét jól megmutató kompozícióval (például a pusztát ábrázoló tájképeinél) festette meg környezetét: a böszörményi Gulyajárást, a Hortobágyaszt, a puszta belső részeit, a böszörményi, hortobágyi embereket — leginkább pásztorokat, környezete mindennapi állatvilágát, a magyar szürke marhát, a könnyű lábú, jól futó lovat, a gubancos pulit, az ék alakban elhúzó vadlibákat. Néhány képen együttesen szerepel a táj és az ember, afféle új zsánerképben (Gulyakútnál, Vásárra igyekvők hajnalon stb.). Mind a táj természeti részletei, mind az emberek, állatok erősen stilizáltak, a kifejezés érdekében torzítottak. Mondhatnánk azt is, hogy idealizáltak, mert minden esetben a jót, a megnyugtatót, a kiegyensúlyozottság modelljét nyújtják. Káplár képei éppen ezért naturalisak is a maguk módján, hiszen a valóság általánosan ismert részletei és egésze csak reálisan ábrázolva alkothat típust, hozhat létre modellt. Ezeknek a Káplár által alkotott modelleknek az a tulajdonságuk, hogy helyiek, Böszörményre, a Hortobágyra, a pusztára, a pásztorságra vonatkoznak. A portrékon bemutatottak hús és vér emberek voltak. Ismerték, sőt felismerték őket. Hasonlóképpen a tájak, tájrészletek is, jóllehet előtte senki sem látta oly színgazdagnak, annyira költőinek, finomnak a pusztát.

Káplár Miklós festészetében a Fülep Lajos által említett forma néprajzilag hiteles. Káplár a saját maga világát, életmódját, az őt körülvevő tájat, annak embereit, eszközeit festette meg és hagyta ránk. A nagy fokú hitelességet nem csökkentette, sőt fokozta az a férfias líra, érzelmi viszonyulás, ami tárgyait művészivé tette, költőivé fogalmazta. Most, dolgozatunk sajátos szempontjai miatt az ábrázoltak hitelességét kell hangsúlyoznunk. A nagy fokú néprajzi hitelesség miatt Káplár Miklós festményei nemcsak mint művészi alkotások értékelhetők, hanem mint a mára már átalakult és csak egyes részleteiben, de inkább csak csökevényeiben meglévő böszörményi, hortobágyi világ, népélet néprajzi dokumentumai is. Alkotásai ilyen irányú hitelet az adja, hogy saját, megélt világát belülről, annak minden részletét, összetevőjét ösztönösen ismerve, nem pedig kívülállóként, esetleg modell után festette meg. Káplár munkáinak néprajzi fontosságára legutóbb **Sz. Kürfi Katalin** hívta fel a figyelmet.⁶ Káplárt erre a néprajzi hitelességre kényszerítette társadalmi helyzete. műveltsége mellett szándékos törekvése is.

Néprajzi hitelességű például egész és fél alakos portréin a viselet. Nemcsak pontosan megfestette a pásztorkalap formáját, hanem viseleti módját is. Ugyanígy a kereken benyomott kalapét és a kucsmaét is. A hétköznapi ruhákon kívül megőrkítette az ünnepi öltözetet, viseleti darabokat is: például a szűrt. Ahogy a pásztorkalapon megfestette a daru- vagy tűzoktollat, úgy a szűrön a hímzést vagy a rátétes díszet, a csatot. Több portréján láthatjuk a karikást is. Karikásábrázolásain nemcsak a karikásnak, mint eszköznek a hiteles képe jelenik meg, hanem a hordás (vállra vetve, átvetve a vállon és összekötve a hónalj alatt) módja is. Pásztorportréin megfigyelhetjük az alakok gondozottságát, a kékes-kínosra megfestett borotváltságot, a haj- és baszvisetelet.

Tájképeinél ilyen szempontból elsőrenden a mesterséges tereptárgyakra kell figyelnünk. Sokszor megfestette a csordakutat a maga nagy, messzire lát-

szó ágásával, ostorával, szélesen elterpeszkedő kávájával, a hozzá csatlakozó egyes vagy kettes vályúval. Megfestette a pásztorépítményeket, a kezdetleges szárnyéktól a kunyhóig. Kutat, kunyhót, szárnyéket úgy, hogy mitsem változtattak a pusztá lényegén, azon tudniillik, hogy vigasztalanul pusztá, üres. Sőt, ezek hangulatkeltő ábrázolásával, ügyes kompozícióval még fokozta is az üresség érzékelhetőségét. Megfestette a szekeret; ekhóst és ekhó nélkülit, a marha nyakán a kolopot; mindezt úgy, hogy karakterizáló egységben az életmód egészét, illetőleg az életmód egészének egy, az egészet felidéző jellegzetes részletét örökítette meg. Mint például híres képénél, a Vásárra igyekvők hajnalon címűnél, a vásározás izgalmát, a vásároknak az egykori népeletben betöltött szerepét érzékelhetően mutatja. Hasonlóképpen ezt érezzük az Itatás előtt című képén is, ahol a pásztorélet egyik fontos mozzanatát nemcsak ábrázolja, hanem jellegzetességének kiemelésével az egész életmód — pásztorélet — szempontjából való fontosságát is érzékelteti. Nem idegenkedett az érdekes dolgok, kuriozitás kiemelésétől sem.

Ezekkel ugyancsak általánosított, jellegzetessékké tette őket. Gondoljunk csak a valószínűtlenül nagy bajusszal festett arcképére. De ugyanígy használja fel a mindig érdekes, soha sem egyforma bajusz mellett a pipát, a kosztókat, a tűzszerzám tartót.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Káplár sem tett mást, mint például Munkácsy vagy bárki más nagy festő: kifejezési eszközül felhasználta saját világát, környezetét (Munkácsy számos képén a múlt század második felének nagypolgári, úri életmódját mutatta be). Ez a „módszer” azért jó, eredményes, mert legtöbbször nem tudatos, hanem belülről jövő, spontán, a dolgok evidenciájából következő megnyilatkozás. Tekintve, hogy Káplár Miklós műveiben egy időközben már megváltozott világ, eltűnt életmód hiteles ábrázolásáról is van szó, az a tudományos megismerés szempontjából is fontos. Bátran fordulhatunk képeihez egyes, ma már nem élő népeletbeli jelenségek megismeréséért, illetően, jöllehet Káplár képei nem illusztrációk. A Káplár Miklós által ábrázolt népelet földrajzilag, történetileg és társadalmilag jól körülhatárolható. Káplár Miklós festészete azért is értékes számunkra, mert a századfordulóig még egységesnek vehető, csak az első világháború után felbomló, majd gyorsan átalakuló hajdúböszörményi, hortobágyi népelet, életmód művészien hiteles ábrázolása.⁷

JEGYZETEK

1. Seneyi Oláh István: A képzőművészet Debrecenben. In: Csobán Endre (szerk.): Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye, Budapest, 1940. 303.
2. Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. In: Fülep Lajos: Magyar művészet. Budapest, 1971. 27.
3. Bögel József (szerk.): A képzőművészetek Debrecenben. Debrecen, 1961. 57.
4. F. Mihály Ida: Bevezető. In: F. Mihály Ida—Bánszky Pál: Magyar naiv művészet a XX. században. Kiállítási katalógus a Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában 1972. május—júniusban bemutatott kiállításához. Káplár Miklósról különben még ezt írja: „Káplár Miklós célratoró felkészüléssel, tudatos festői eljárásokkal (pl. ellenfény alkalmazása) örökíti meg gyermekéletének egykori színterét, a Hortobágyot, a pusztá egének és földjének színvizióit.”
5. Rabinovszky Máriausz. Nyugat, 1933. március 16-i szám.
6. Sz. Kürti Katalin: Káplár Miklós (1886—1935) emlékezete. Múzeumi Kurír 18. (1975. szept.) 22—23.
7. Dankó Imre: A néprajzi illusztráció egy érdekes fajtája. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974. Debrecen, 1975., 721.

A CSALÁDI ÉLET JELLEMZŐI HAJDÚBÖSZORMÉNYBEN A SZÁZADFORDULÓN

Örsi Julianna

A család a társadalom legkisebb egysége, különböző nemű és korú emberek közössége. Minden család létrejön, funkcionál, majd felbomlik. Minden ember beleszületik egy családba, de maga is létrehoz egy családot. Az ember társadalmi helyét legjobban e legkisebb közösség jegyeivel írhatjuk körül. A család, mint egység, számos egyéb csoportba beletartozik: rokonság, falurész, vallási felekezet, parasztság, hajdú etnikum, végső soron az egyén és a társadalom közvetít. A családnak, mint közösségnek megvannak az **általános, specifikus és egyéni** jellemzői is. A család általános jellemzői: 1. tagjai: férj, feleség, gyermekeik; 2. legfontosabb funkciói: biológiai, gazdasági, nevelő, érzelmi, osztály; 3. kifelé zárt egységet alkot, 4. beletartozik egyéb csoportokba.

Ezen általános jellemzőkön belül a családnak vannak olyan vonásai, amelyeket az határoz meg, hogy tagjai milyen közösségekbe tartoznak még. Különbséget kell tennünk falusi, városi, család, katolikus, birtokos, napszámos család között. Mivel tehát a család egyéb közösségekbe is beletartozik, így azok ellenőrző szerepe is érvényesül a családra. Mindezeken túlmenőleg a család még olyan egyéni vonásokkal is rendelkezik, amelyek más családra nem érvényesek. Ezen jegyek vizsgálata azonban már nem feladatunk.

A család kifelé zárt csoport képét mutatja, amely azonban belül korántsem egységes. A családba tartozás az egyén számára különböző jogok és kötelezettségek beletartozásával jár együtt. Minden családtagnak megvan a saját helye szerepe, a család hierarchiájában. Valamely tag minél nagyobb szerepet vállal a család fenntartásában, annál több beleszólása van a család irányításába, annál inkább hatalma van a család többi tagja felett. A család, az egyén, de a társadalom életében is, akkor tölti be szerepét, ha a funkcióval járó feladatokat teljesíti. Az individuumok tevékenységét legalacsonyabb szinten a család, legmagasabb szinten a társadalom hangolja össze. A családtagok által végzett munka a család funkcionálásának gazdasági alapját biztosítja. A tagok között munkamegosztás van. A család biológiai értelemben is közösség, mivel két nem kapcsolata, házassága révén jön létre. Ez biztosítja az utódok létrehozását is. A családba beleszületnek a gyermekek, akiknek neveléséről gondoskodni kell. A család a legfontosabb közösség, amely a gyermeket bevezeti a társadalomba. A család érzelmi funkciókat is betölt, hisz biztosítania kell tagjai számára az érzelmileg is kiegyensúlyozott életet.

Ezen funkciók különböző intenzitással hatnak a család fejlődésének különböző szakaszaiban. Így az első gyerek születése előtt fő hangsúly a meg-

felelő anyagi alapok megteremtésére irányul, a gyermekek születésével azok nevelése kerül középpontba.

Jelen tanulmány Hajdúböszörmény parasztcsaládjainak életét vizsgálja. A leírás a századfordulói patriarchális kiscsalád tagjainak egymáshoz való viszonyát próbálja rekonstruálni, rámutatva azokra a szálakra, amelyekkel egyéb közösségekhez is kapcsolódik.

Meg kell jegyezni, hogy az alábbiakban felvázolt kép a ma élő legidősebb generáció (70—90 évesek) életére volt jellemző. Az elmúlt negyedszázadban a családi élet igen lényeges változásokon ment át: a család megszűnt önálló gazdasági egység lenni, a nők munkába állásával a férj-feleség kapcsolata megváltozott, a nevelő funkciót nagyrészt más intézmények vállalták magukra. A mai szocialista család életének vizsgálatával azonban elsősorban a szociológia foglalkozik.

Mivel a család, mint alapvető közösség és ember egész életében hat, minden irányú tevékenységét befolyásolja, ellenőrzi, így szerteágazó és nagy anyagot kell vizsgálni ahhoz, hogy a kép megfelelő legyen. Jelen tanulmány éppen ezért megelőgszik a család egy típusának, a századfordulói parasztcsalád életének bemutatásával.

1. Férj és feleség kapcsolata

A XX. század elején a jól funkcionáló családban patriarchális viszony volt. A család fejének minden esetben a férjet tartották. Nagy tekintélye volt a háznál. A család állásfoglalása jórészt egyet jelentett a családfő véleményével. A férj biztosította a család számára a megélhetést. Szervezte, irányította a gazdálkodást. A mezei munkában, főleg kapáláskor, aratáskor a feleség és a nagyobb gyerekek is részt vettek. Ha nem volt elég földje a családnak, a férj a család nevében részesmunkát vállalt. Az egész család együtt dolgozott. Ha gazdasági helyzetük megengedte, hogy a feleség ne dolgozzon kinn a határban, akkor a városban, a háznál élt. Ővé volt a jószágnevelés, a háztartásvezetés és a gyermeknevelés. Az urának hetente többször küldött ételt a tanyára. Az emberek (férfiak) a mezőn főztek is (lebbencslevest és slambucot), de a városban ez már az asszonyok feladata volt. A férfiak a házimunkában nem szóltak bele, de megkövetelték, hogy minden rendben legyen, ha hazamennek, főtt étel várja őket. A férj étkezéskor mindig az asztalfőn ült. Elsőnek szedett magának. Ha a feleség osztotta szét az ételt, az első tányér akkor is a családfőé volt. Utána a gyerekek következtek és végül az asszony. Ha hetivásárba vagy a városházára akart menni a férfi, a felesége elkészítette a mosdóvizet, előkészítette a ruháját, segített ráadni a kabátját, kikísérte az urát a kapuig. Nagyobb jószág eladását-vételét is a férfi intézte. Ha tehenet vettek, azt a feleség is megnézte. Ha a férj és a feleség együtt jött a piacról, a vásárból, az olyan csomagot, amelyet kézben lehetett vinni, az asszony cipelte. A pénzt legtöbb helyen az asszony kezelte. Ha a férjnek pénzre volt szüksége, szólt a feleségének, aki parancsként teljesítette kérését. Az asszony a családi kasszából nagyobb összeget férje megkérdezése nélkül nem költött. A konyhára szükséges kisebb bevásárlást a tojás, baromfi, tej árából bonyolította le.

A családok a rokonságukkal, szomszédságukkal, barátaikkal és ismerőseikkel is tartották a kapcsolatot. Ez főleg a közös munkában, közös szórakoz-

zásban nyilvánult meg. A felnőttek főleg a hosszú téli estéken tanyázni jártak a szomszédokhoz, barátokhoz. Ezenkívül a családok csak néhány nagyobb jelentőségű összejövetelen vettek részt. Ilyen volt a névnap, disznótor, lakodalom, szüret. A férfiak külön szórakozóhelyei a malmok és a kocsmák voltak. Az asszonyok ezen a téren jobban meg voltak kötve, mert az **uruk** nélkül nemigen mehettek sehová. Ha vendégségbe indultak, a férj és a feleség együtt ment. Hogy a kisgyereket vitték-e magukkal vagy otthon hagyták, az családunként változott. Az elfáradt gyermeket az anyja a karján vitte. Ha a férj átvette tőle, ő általában a hátán vitte vagy a nyakába vette fel.

Ha idegen érkezett a családhoz, kérését csak akkor teljesítette az asszony, ha előzőleg arról már szólt a férje. Ha a családfővel még nem beszélt az idegen, az asszony válasza ez volt: „Nincs itthon az uram, jöjjön később!” Ha vándor kéredezkedett be a tanyán, az ólban adtak neki szállást.

A múlt század utolsó évtizedeiben még általános volt, hogy a házastársak magázták egymást. Később jobban csak az asszony magázta az **urát**. A mostani hatvanéves vagy annál fiatalabb házastársak tegeződtek. A házastársak egymásnak ajándékot nem adtak. Nem volt divat az ajándékozgatás. Ha kellett valami és „telt rá”, megvették. A feleségnek nem lehetett titka a férje előtt. Legnagyobb bűnnek azt tartották, ha megcsalta az urát: ha kikapós volt a menyecske. (A fordítottjáról nem beszélnek.) A hűtlen asszonyokat a város közönsége nyilvánosan nem szégyenítette meg. A büntetés a férjre tartozott. Az ügy elintézésének egyik módja az volt, hogy az **ember** megverte a feleségét. Az olyan családoknál, ahol a férj részeges volt, a nézeteltérések, torzsalkodások gyakoribbak voltak. Az ittas férfiak egy része esetenként feleségét vagy gyermekeit meg is verte. A feleség erről vagy hallgatott vagy elpanaszolta az **idesanyjának**, a szomszédnak. A kívülállók a családi perpatvarba nem szólhattak bele. A megvert asszony védelmére még a saját gyermekei sem kelhettek, mert az apjokra nem emelhettek kezét. Az asszonyok az esetek többségében inkább tűrtek, „nem hagyták ott az urukat”. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a feleség általában nem rendelkezett önálló keresettel. Mivelhogy gazdaságilag függött a férjétől, problémát okozott volna a gyerekei és önmaga eltartása. Sok esetben, **külön lett** is és **visszaköltözött** a szüleihez, akkor sem váltak el. Ilyenkor az asszony csak azokat a tárgyakat vihette magával, amelyeket újasszony korában a szüleitől kapott. Előfordult az is, hogy a férj visszahívta. A válástól visszatartotta a nőt az is, hogy nem lesznek **hitehagyottak**. A férj bűnének tartották, ha ivott, kártyázott, verekedett. Jó férjnek azt tekintették, aki nem ivott, nem verekedett, szerette a családját. Boldogságnak, életük értelmének tekintették a gyermekeket és azok boldogulását. „Idesapám nyugodtan halt meg, mert minden gyereknek háza, földje volt.” Vagy: „Nincs családunk. Az uram mindig azt mondja, hogy minek újítsunk fel ezt vagy azt. Jó az örökség.” Vagy: „Jó, ha van család. Vín lître csak más az, ha nem idegen gondozza.”

2. Szülők-gyermekek kapcsolata

A múlt század végén Hajdúböszörményben is a sokgyermekes család (6—10 gyerek) volt általános. E században az ország más területein is megfigyelhető tendenciával egybeesően itt is csökkent a családtagok száma.

A fiúgyermeknek jobban örültek. Annak nem kellett annyi ruha. Nem volt annyi baj vele, mint egy lánnyal. Ha felnőtt, a nehéz paraszti munkákban

több hasznát vették. Semmilyen babonás cselekedetet nem végeztek azonban annak érdekében, hogy fiú legyen az újszülött. A terhes asszonyra „ha szélesebb a terhe, lányt jósoltak. ha előre pakolt, fiút”. A gyermeknek a szülők vá'asztottak nevet, amelyet erősen befolyásolt a szokás. Az újszülött legtöbb esetben a szülők, azoknak testvérei vagy a nagyszülők nevét kapta.

A gyermektelen házaspárok igyekeztek gyermeket örökbe fogadni, hogy legyen, aki gondjukat viseli. Az adaptált gyereket sajátjukként nevelték (gyakran a nevükre is iratták) és örökösük is ő lett. A rokonok nem jó szemmel nézték az adaptálást, hisz így elestek az örökléstől. Ha rokongyerekre esett a választás, az leggyakrabban a keresztyerek volt vagy valamelyik nagy létszámú család tagja.

A gyereknevelés az anya feladata volt. Ő tartózkodott legtöbbit a háznál, így körülötte voltak a gyerekek. Ha az asszony kapálni vagy aratni ment segíteni az urának és kicsik voltak a gyerekei, hazavitte az idesanyjához. Ők maguk mondták: „Hozzátok haza. Én itthon vagyok. Nézem őket, ti meg mentetek segíteni.” A testvérré is rábízták.

A kisgyerek bölcsőben, majd **tolóban** aludt. Egy ágyba 2—3 gyereket is **összefektettek** (de ha már e'érte a 6—7 éves kort, a fiút és a lányt külön fektették). 3—4 éves korig minden kisgyerek egyforma ruhát viselt: egy térdig érő kis inget (ún. **kantusi**). Amíg kicsik voltak a gyerekek, az anyja egymás előtt is levetkőztette, fürdette a különböző neműeket. A nagyobb leánygyerekre rábízta ezt a feladatot. Ha még nem tudott önállóan enni a gyermek, az anyja az ölébe vette és megetette. 3—4 éves kortól már vagy az asztalnál, a család felnőtt tagjai között ettek a gyerekek, vagy külön kis asztalnál, **asztalszéknel**. Napközben az anya nemigen ért rá gyermekeivel foglalkozni. **Elvoltak** a nagyobb testvérekkel, szomszéd gyerekekkel. A szülők a vásárba, piacra nem vitték magukkal a kisgyereket. Ilyenkor legtöbbször egy kis vásárfiával (csoki, mézes baba, mézes mogyoró) tértek haza.

A gyerekeket kicsi koruktól kezdve szófogadásra nevelték szüleik. A szülő szava minden esetben parancs volt a számukra. Szigorúan betartatták velük a normákat. Szüleiket **idesapámnak**, **idesanyámnak** szólították és magázták. Nem volt szabad visszafelele'niük, a felnőttek beszélgetésébe se szólhattak bele. A szófogadatlan gyereket legtöbbször az anyja verte meg, de mégis jobban tartottak az apjuktól. „A férfi szigorúbb, keményebb szavú. Jobban odacsap. Az anyja csak anyja.” Sokszor elég volt csak fenyegetni a rosszkodó gyereket: „Megállj, megmondalak apádnak.” Ha másvalaki fenyegette a gyereket, az a szülőnek rosszul esett. Úgy érezték, hogy a gyereknevelés csak a családtagok joga. „Annak vágjál oda, akinek kenyeret keresel” — mondták.

A család, ha gazdasági helyzete megengedte, gyermekeivel kijáratta a hat osztályt. Ha tanyán laktak, ekkorra hazaköltöztek, ha ezt nem tehették, akkor a gyerekeket **hazaadták** a nagyszülőkhöz. rokonokhoz, hogy azoktól járjanak iskolába. A városban voltak olyan asszonyok, akik vállalták azon gyerekek iskolába járatását, akiknek nem volt benn a városban ismerősük.

A gyermekeket már iskoláskorban szoktatták egyes munkákhoz (pl. takarítás, libaőrés), de a paraszti munkák zömének megtanítása az iskola elhagyása után (12 éves kortól) történt. A lány az anyjától, a fiú az apjától tanulta meg a munkát. Természetesnek tartották, hogy a gyermek szülei foglalkozását kövesse, hisz az általuk összegyűjtött vagyont, gazdagságot — ha már ők kiöregedtek a munkából — biztos kezekbe akarták továbbadni. Azt, hogy hány éves korban milyen munkát bíztak a legényre vagy a lányra, a szokás

rendje határozta meg, amelyek természetesen a gyerek élettani sajátosságaihoz is igazodtak. A közösség ellenőrző ereje is hatással volt a családokra, hogy gyermekeikkel kellő időben tanítsák meg az egyes munkafajtákat. A legény és a leány egyik legfontosabb értékmérője volt, hogy **jó dógos-e**. Így ha a családnak nem is volt szükséges a legény vagy leány munkája, akkor is csináltatták vele, hogy be'eszokjon a paraszti munkaerkölcösbe. A fiúk eleinte a könnyebb munkákban segítettek: kifogni a lovat, kapálni, tengerihúzatáskor, szántáskor vezetni a lovat. Aztán a kaszálást tanulták meg. 18—20 éves korukban már takartak. Ilyen idős korukban a zsákolást is bírták. A leányok édesanyjuktól tanultak meg mosni, főzni, sütni, meszelni. Látták, hogyan kell és csinálták. Az **eladó lány** szegényének tartották, ha nem tudott kenyeret sütni, tészta gyúrni. A legfontosabb ételek főzését még otthon megtanulta, de asszonykorában is bővítette ismereteit. A nagyobb lányok a mezei munkában is segítettek, főleg kapáltak és markot vertek. Ha volt a családnak tanya, nyáron kinn voltak.

Az iskolahagyott leány és legény tehát már gazdasági tényező volt a családban. A munka szervezésébe, irányításába azonban beleszólásuk nemigen volt. A család anyagi java ebben az időszakban növekedett leginkább. Az ekkor szerzett vagyon az egész család tulajdonát képezte. (A föld, ház telek-könyvileg a férj és a feleség nevére volt íratva.) A fiatalok is természetesen tartották, hogy nem rendelkezhetek önálló munkaerejükkel. „Dolgoztunk a szüleinknek. Ők meg ruhát vettek, férjhez adtak, kiházásítottak bennünket.” Az a fiatal, aki nem a saját családja gazdálkodásában segítkezett, hanem nagyobb gazdáknál vállalt munkát, keresetét általában hazaadta. Előfordult azonban az is, hogy a legénynek, mire nősült, már volt 2—3 hold földje.

Ezek azok az évek, amikor a legény és a leány kapcsolatai kitágultak. Megismerte rokonságát, kialakította saját baráti körét, egyre jobban bekapcsolódott a város társas életébe. Ahogy nőtt a gyerek, egyre inkább figyelembe kellett vennie a hagyomány szabta normákat. A fiatalok életét, viselkedését családjuk mellett egyéb közösségek (utca, város) is fokozott figyelemmel kísérték, ellenőrizték.

A lány hamarabb lett **eladó lánnyá** (16—18 éves korában), mint a fiú **legénnyé** (18—20 éves korában). Más normák vonatkoztak a lányokra, mint a legényekre. A legények sok helyen kinn aludtak az ólban, ami lehetőséget nyújtott számukra, hogy szabadabban mozogjanak. Az ólban esténként összegyűltek **komázni**, vagy elmentek a kocsmába. Ide a lányok nem mehettek, mert megszólták volna őket. A lányok más városba se járhattak szórakozni. A legények egy része a nánási, hadházi, debreceni bálban is megfordult. A lányok (de az asszonyok is) jobban lakóhelyükhöz voltak kötve, a férfiak távolabbi tájakon is megfordulhattak (katonaság, vásár).

A legények és a lányok különböző helyeken ismerkedhettek meg. A múlt század végén legnépszerűbb a **királyasszony** volt, majd ezt felváltotta a **bál**. Divat volt a **korzó** is. Sok ismeretség a lakodalomban vagy éppen a munkában született.

A legények legénytársaikkal jártak szórakozni, Zsebpénzt az **idesanyjuktól** kértek. Az anya vagy azt mondta: „Mondjad apádnak!” vagy: „Nesze, fiam, eredj, de ne mondd apádnak.” A pénzszerzés másik módja volt, hogy lop-tak két zsák búzát, kukoricát és eladták. A legénytől nem kérték számon szülei hol volt, mikor jött haza. A lányokat sokkal szorosabban fogták. A lányok viselkedésének ellenőrzése az édesanyjuk kötelessége volt. Itt szintén arról

volt szó, hogy a család jó hírért féltették. A család nevének legszigorúbb őrzője a családfő volt, aki a feleségén keresztül érvényesítette akaratát lányaira. Az apa közvetlenül csak akkor lépett fel, ha már veszélyben volt a család becsülete (pl. kicsapongott a lány, vagy túl szegény fiúval udvaroltatott). Ilyen esetben lányát szóban vagy tettben is nyíltan fenyegette. Általános vélemény, hogy a szülő gyermekét még „menyasszony korában vagy ha a bajszát a filire tekerte is megverhette, hisz ő adott neki enni.” „Míg az én küszöbömet keresztülléped, én parancsolok!” „A szülőnek hőtig hatalma van a gyermeke felett, mert ő adta neki a vant.” A lányok az **idesanyjuktól** kéreztettek. A **szüle**, ha elengedte őket, mindig figyelmeztette: „Jó legyél! Vigyázz magadra! A híred haza ne jöjjön hamarabb, mint te!” A szórakozás időpontja vasárnap délután volt. Csak akkor mentek el, ha már minden munkát elvégeztek. Az egyik adatközlőm így emlékszik vissza: „Lánykoromban királyosdi előtt 12 levél tésztát mindig el kellett nyújtanunk és csak utána mehettünk el.” Ha cimborával (lánybarátnővel) mentek el, csordahajtásra mindig haza kellett érnük, mert otthon várta őket a munka (pl. tehénfejés). Ha nem mentek a kitűzött időre haza, az anyjuk megdorgálta őket, számonkérte, hol voltak. Szigorúan betartatták velük a hazaérkezés idejét. A bálba édesanyjukkal mentek.

A lányok nem szívesen vették, ha a legények hazakísérték őket. Attól tartottak, hogy az ismerősök meglátják, szülei megtudják. Így inkább a lánycimborákkal együtt mentek haza. Arról meg szó sem lehet, hogy az utcán csókolódoznak a fiatalok. Tartós udvarlásról sem beszélhetünk. Az udvarlás időtartama 2—3 hónap volt, amely időszak azért volt szükséges, hogy a két család felkészüljön a lakodalomra. Az udvarló legény a lánynak nem vett nagy ajándékokat, csak cukrot adott neki, vagy vásárcor mézes babával, szívvel lepte meg. Az ajándékozás a polgárosodott családoknál volt divatban. Lánykérés előtt „rendes helyen” nem ment be a legény a lányos házhoz. Ha a két fiatal ismerte egymást és szerelem fűzte őket össze, legfeljebb a **kisajtóban** beszélgethettek. Ott sem lehettek sokáig.

A lányok szerelmesükről barátnőjükkel beszélgettek. Édesanyjukkal csak akkor beszéltek róla, ha már komoly volt az udvarló.

A 18—20 éves lány már **eladóvá** vált. A család legfőbb gondja, hogy előkészítse a férjhezmenésre. A szülők azonban e feladatuknak nem minden szempontból tettek eleget. A szükséges nemi felvilágosítást például a szülők elmulasztották. „Nem beszéltek el a gyerekek semmit.” Már az első menstruáció is váratlanul érte a serdülő lányokat, amitől általában megijedtek. Anyjuk utólag legtöbbször ennyit mondott a **havibajról**: „Így szokott az lenni”. Jobban a barátnők beszélgettek egymás között nemi dolgokról.

Igaz, hogy a felvilágosítás elmaradt, de a lányokat szigorúan szemmel tartotta a város társadalma. Véleményük szerint „ha viszonya lett a lánynak egy fiúval, akkor az nem vette el.” A lány legnagyobb szégyenének tartották, ha megesezt. „Essetek meg! — mondta az apám — a kútba lököm, oszt azt mondom, hogy beleesett. Azt meg nem számították, hogy éccaka küldtek kifele bennünket a tanyára.” A terhes lány a családja tekintélyén csorbát ütött. A fiút ezért sosem tartották bűnösnek, hiszen a lánynak kell vigyáznia magára. Az esetet az egész város rossz szemmel nézte, beszélte. A lány szülei nagyon szégyelltek. Olyan esetek is előfordultak, hogy ezért elkergették otthonról a lányt. Ha nem látott kiutat, akkor öngyilkos lett (felakasztotta magát, szódát ivott. Ha a fiú vállalta a leendő gyerme-

ket, akkor (ha még fiatalok voltak a lányok) összeköltöztek és **hitetlenül éltek**. Ha a szülők is beleegyeztek, akkor összeházashozhattak a fiatalok.

A megesezt lánynak kontyba kellett tennie a haját. Esküvőjén fátylat nem tehezt a fejére. Papháznál esküdtek és lakodalmat nemigen tartottak. Ha nem vette el a fiú a **felcsinált jányt**, gyermekét akkor is megszülte. A lányanya gyermekét **zabi gyerek**, **zabikölyökként** emlegették. A törvény is megkülönböztette őket. (Csak az 1946. évi XXIX. törvény egyenjogúsította a törvényes házasságból született gyermekkel.) Törvénytelen gyermekként szerepeltek és az anyjuk nevét viselték. Az egyházi anyakönyvek segítségével megállapíthatjuk, hogy valójában milyen volt a gyakorisága ennek a jelenségnek, amely ellen a családon belül és és kívülállók egyaránt küzdöttek.

év	református		görög katolikus	
	születettek száma	ebből törvénytelenek száma	születettek száma	ebből törvénytelenek száma
1904	894	53	90	6
1905	808	61	89	4
1906	873	65	78	2
1907	836	65	83	4
1908	920	67	74	8
1909	900	63	94	3
1910	798	52	82	4
1911	836	49	85	1
1912	900	69	99	4
1913	829	47	85	—
1914	832	58	92	5
Össz.	9426	649	951	41

A fenti táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy az 1904 és 1914 között megkeresztelt 10 377 gyermek közül 690 házasságon kívül született volt, tehát 6,64%. Ez a világháborúk alatt emelkedett, de még akkor is alatta maradt az országos átlagnak. A század első évtizedeiben az országos átlag is 10% alatt volt.² Arra a kérdésre, hogy kik közül kerültek ki azok a lányok, akik a közösség hagyományos erkölcsi ítéletével akarva-akaratlanul szembeszálltak, csak részben tudunk választ adni. A görög katolikus egyház anyakönyvében a törvénytelen gyermek anyja foglalkozásánál néhány kivételtől eltekintve cselédnő vagy napszámos bejegyzés olvasható. (Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a város szegényebb rétege a görög katolikusság volt.) A református anyakönyvekbe a szülők foglalkozását nem vezették be. Ha gazdalány esett meg, annak még jobban híre ment. Hogy a család „becsületének” elvesztése mit jelentett a család tagjai számára, azt jól mutatja az egyik, még ma is sokak által emlegetett esett: „Egy jány megesezt a szógától. A bűdös, kinyes apja agyonkínözte. Agyonéheztette, levágtá a haját. Mindezt elkövetett vele. Vette volna a fiú, de nem engedte a lány apja, mert

gazdájány vót. Az anyja testvérei is vitték volna, de nem adta. Még szoktették volna is. A csordanyomás szélén, az árok mellé temettette el.”

Ha elő is fordult, hogy a szülő (főleg az apa) sose bocsátott meg a lányának, de általában a családban maradhatott a lányanya a gyermekével. Szüleivel együtt dolgozott, nevelte gyermekét, de szavát, véleményét nem hallathatta. A **zabi gyerekekkel** az apja nem törődött. Ha férjhez ment később az anyja, a gyereket legtöbbször otthon hagyta a szüleinél. Magát a gyereket a paraszti közösség nem vetette meg, hisz „nem az ő hibája”.

3. Házasságkötés

A gyermek felnövésével a családnak szükségképpen ki kellett nyílnia és újabb tagokat kellett befogadnia. Ez a legkisebb egység azonban megvalógatta, hogy az idegenek közül ki az, akit leginkább befogadhat, mert véleménye szerint leginkább képes a család hagyományaihoz, szokásaihoz alkalmazkodni. Bár a család legtöbbször maga döntött, de messzemenőig figyelembe vette a rokonság és az egész városi közösség véleményét.

Már a lánykérés lefolyásának módja mutatta, hogy nem csupán két fiatal magánügyének tartották a párválasztást, hanem a család, sőt a rokonság fontos problémájának. Ha a legény házasodó sorba lépett (mindig a soron következő), a család, az ismerősök meghányavetették, hogy kik jöhetnek számításba. Gyakran kommandáltak olyan lányokat is, akiket a legény nem ismert.

A kiszemelt lányosházhoz **előcsajhost** küldtek, aki bejelentette, hogy a legény eljönne lánykérni. Az **előcsajhos** általában a rokonságból került ki, de lehetett szomszéd vagy ismerős is. Lényeges volt, hogy a legénynél idősebb, tapasztaltabb nő legyen (nagynénje, keresztanyja, sógornője). Olyan tapogatózásféle volt ez: hozzáadnák-e a lányt a legényhez. Ha szükségesnek látszott, a fiú családjáról beszélt. A két család között a kapcsolat kialakítása így biztosabbnak látszott. Ezután következett a lánykérés. A legény rendszerint ekkor ment be először a lányosházhoz. Ilyenkor általában vele ment valaki (keresztapja, rokon, szomszéd, unokatestvér, sógor, testvér). Az, hogy a kérők a szülőktől kérték meg a lány kezét, mutatja, hogy a válaszadásban a döntő szó a szülőké volt. Ha özvegyasszony lányát kérték feleségül, az az idősebb fia véleményére is adott. „Hadd menjék, anyám!” vagy „Ráér még” — szölt közbe a fiútestvér.

Ha már előre el is volt döntve, akkor sem adtak választ azonnal. „Egy pár nap múlva megüzenjük” — mondták. Ezzel akarták hangsúlyozni, hogy a család szempontjából a döntés fontos. Ha nem ismerték a legény családját, érdeklődtek utána. A választ egy asszonnyal üzenték meg. A legény értésére adhatták a választ jelképesen is: „A legény szürben ment. Ha nem szerették, a szülők kiakasztották a szűrit a gádorba.” Vagy: „Ha jó hír volt, jánykérés előtt lámpával fogadták a legényt, ha rossz, olajméccsel. Ebből már értett a legény.”

Háztűznézni, háztűzlátni a lány szülei csak akkor mentek el, ha vidékre kérték a lányt (Nánás, Debrecen).

A párválasztásnál (a fiú és a lány részéről is) különböző szempontokat vettek figyelembe. Mivel a szülők véleménye döntő volt, álláspontjukat a nagyobb közösségek által is képviselt szemlélet határozta meg. Sőt olyan ese-

tek is voltak, hogy a szülők hajlottak volna a hagyomány felbontására, de a közösség miatt tartották be a szokásokat, mert „mit mondana a világ”!

A lányok férjhezadásánál minden családban a szülők, de maguk a fiatalok is igyekeztek betartani a sorrendet. Mindig a soron következő legidősebb lány jöhetett számításba. Ezzel juttatták kifejezésre, hogy mikor eljön a férjhezmenés ideje, a lánynak törvényszerűen a menyecskék sorába kellett lépnie. Így védekeztek az ellen, hogyha idejében nem adják férjhez valamelyik lányukat, az **öreglány** maradjon. Sokszor a kisebb testvér már alig várta, hogy nénijét **elvigyék a háztól**. „Eredj már férjhez fele! Én is akarok menni!” Ha esetleg a szülők beleegyeztek a sorrend felbontásába, a fiatalabb lány az idősebbet megkérdezte: „Nem haragszol, ha hamarabb férjhez megyek?”

A párválasztásnál legfőbb szempont, amelyet figyelembe vettek, a vagyoni helyzet volt. Vagyonban egyenlő rangú családból származó fiatalokat igyekeztek összeadni. Ezt lényegesnek tartották, egyrészt azért, hogy gyermekeiket minél jobb gazdasági helyzetbe juttassák s ezzel életük alapját a családból való kiválás után is biztosítsák számukra. Főleg a vagyonosabbak között fordult elő, hogy a rokonságból házasodtak. Hogy a vagyon ne menjen széjjel, unokatestvéreket is **összeboronáltak** szüleik. A törvény az unokatestvérek közötti házasságkötést tiltotta.³ Az emberek azért nem tartották jónak, mert véleményük szerint a születendő gyermekre hatással volt. Az ilyen házasságból született gyermekek nyomorékok, **hibásak** lettek vagy meghaltak. Hajdúböszörményben néhány unokatestvér-házasságot most is számontartanak.

Általában igyekezett mindenki a saját vagyonának megfelelő gazdasági helyzetűek közül párt választani. Ha gazdagabb lányt akart például feleségül venni egy szegény fiú, könnyen megkaphatta a lány szüleitől: „Nem adom a lányomat. Nőjjél még!” Szemléletükkel magyarázható, hogy a legbiztonságosabb, legjobb életformának azt tartották, amelyben benne éltek. Részben ezzel is magyarázható, hogy a gazdálkodó családok lányai közül feleséget választani, az iparoslegények mesterek leányainál próbáltak szerencsét, a pásztor pásztor-nemzettségéből nősült.

Abban nem találtak semmi kivetendőt, ha komák gyermekei vagy névrokonok összeházasodtak. (A névrokonok nem álltak vérségi rokonságban egymással, csak a nevük egyezett meg.) Olyan esetek is előfordultak, hogy két testvér másik két testvérral házasodott össze. Ennek magyarázatát ugyanúgy, mint a komák gyerekei között létrejött házasságokét, abban láthatjuk, hogy mivel a két család egymáshoz közel állott (a szülők barátsága vagy házasság révén), meg volt a lehetősége annak, hogy a fiatalok egymást megismerjék, közöttük szerelmi kapcsolat alakuljon ki. Ilyen esetben a szülők sem voltak ellenzői a fiatalok döntésének, hisz korábban ők maguk helyezték barátjuk vagy idősebb gyermekük házastársa családját abba a megkülönböztetett helyzetbe, hogy kiterjesszék rájuk a rokonsági körüket.

Párválasztásnál figyelembe vették a vallást is. Általában református fiú református lányok közül választott, görög katolikus legény görög katolikus lányt vett feleségül. Nem volt gyakori jelenség a vegyesházasság.

Figyelembe vették azt is, hogy milyen nemzetiségből, familiából való a kiszemelt lány. Jó nevéek voltak-e az elődök. nagy nemzetiség volt-e vagy éppen részeges fajta és így tovább. Gyakran hangoztatták a közismert szöveget: „Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!”

A mérlegelésnél számításba jöhettek a lány vagy a legény egyéni tulajdonságai, munkabírása, szépsége, viselkedése is. Ha a fenti szempontokat félretették, legtöbb esetben ezek azok a tulajdonságok, amelyekkel leginkább értékelték (jó dógos, tiszta, rendes lány, ügyes legény).

Bizonyos fokú endogámiát is megfigyelhetünk a társválasztásnál. Egyrészt nem szívesen adták ki lányukat a városból és a benősülés sem volt túl gyakori. Házassági kapcsolatai Hajdúböszörménynek főleg a környező településekkel voltak. Hajdúnánás, Hajdúdorog, Balmazújváros, Debrecen. Másrészt az egyes városrészek (tizedek) fiatalsága is igyekezett a maga tizedéből választani. Ennek az az oka, hogy a társas összejövetelek (ahol a fiatalok találkozhattak) is főleg tizedenként voltak (pl. királyasszony). A legények tulajdonképpen egy korábbi hagyomány betartóiként léptek fel, amikor a más tizedből jövő legényt, kériót megverték. Mivel jelentős lélekszámú volt a város a vizsgált időszakban, így az egyes családok ismeretségi köre a rokonságon kívül főleg azon városrész lakóira terjedt ki, amelyikben éltek. Olyan érzelmi motívumok is szerepet játszhattak ebben, hogy azt a részt szokták meg, s úgy érezték, hogy a városnak azon a részén legjobb lakni. Az endogámia nyomai azonban a tizedek felbontásával, központi szórakozóhelyek kialakításával (bál, mozi) egyre inkább eltűntek.

Ha a fiatalok, akár lányok, akár fiúk, nem vették figyelembe társválasztásnál a szüleik által közvetített hagyományt, a legtöbb esetben ellenállásba ütköztek. Ilyenkor ha nem láttak kiutat, öngyilkosok lettek. Ha a szülői akarat ellenére mégis összeházasodtak, számolniuk kellett azzal, hogy szülei haragban lesznek velük vagy kitagadják őket. A családból való kitagadás azt jelentette, hogy minden kapcsolat megszakadt a szülők és a fiatalok között, minden anyagi és egyéb segítséget megvontak a fiataloktól. Amennyire a törvény megengedte, vagyont sem hagytak örökül az engedetlen gyerekekre. A család fő hajthatatlanságát a felesége általában próbálta befolyásolni. „A sógorom a szógálóját akarta elvenni. Az apósom kitagadta, mert úgy tett, hova lesz a nemesi család. A sógorom 5 évig nem tudott a családi házba, a szülői kertbe bemenni. Annyira ment, hogy Antal azt mondta, hogy felakassza magát. Az anyja addig sírt, mire az apósom mondta: na, nyissátok ki a kaput!” Egy idő múlva rendszerint mindenütt visszafogadták a kitagadottakat.

Ha a lányt odaigérték a legénynek, néhány héten belül megtörtént a kézfogó. A két **lánykérő jegypízt** vitt a menyasszonynak, a vőlegény **jegykendőt** kapott. A két fiatal szülei megbeszélték, hogy mikor vásárolnak a menyasszonynak. A századforduló után egyre gyakoribbá vált, hogy a vőlegény órát lánccal, a menyasszony gyűrűt kapott **jegybe**. Az I. világháború óta a legelterjedtebb jegyajándék mindkét fél részéről a jegygyűrű. Vagyonszeresebb helyeken e mellett a lány más ékszereket is kapott: nyaklánc, fülbevaló, óra, kövesgyűrű, brosstű. Kaphatott még jegycipőt, retikült, kendőt is. A jegypénzen a lánynak kisbundát vagy jegykabátot, jegyruhát vettek (a menyasszony a lakodalomban éjfélkor ezt a ruhát vette fel). A vőlegénynek az esküvő előtti napokban jegyinet (ritkábban nyakkendőt is) küldtek. A jegyruhát esküvő után ünneplőnek, templombajáró ruhának használták vagy eltették, hogy halálukkor abba öltöztessék őket.

A jegyváltás után a lányosháznál kézfogót tartottak. A menyasszony rokonsága nagyobb számban volt hivatalos. A fiús háztól 8–10-en jöttek

a **hériszben**; vőlegény, szülei, testvérei, lánykérők. Az étrend: csigaleves, borjúpörkölt, sült tyúk, béles, bor volt.

Az esküvőig, ami a kézfogótól számítva a három kihirdetés után volt, a fiatalok **jegyben jártak**. A vőlegény többször elment esténként a lányos házhoz, ahol a tisztaszobában fogadták és az egész család beszélgetett vele. Ha el akartak valahova menni, a lányt szüleitől el kellett kérni. A szülők nem nagyon szerették, ha a jegyesek olyan helyre mentek szórakozni, ahol független lányok, legények voltak, hogy el ne törjön a jegyesség. Ha a **jegy** felbomlott, rendszerint visszaküldték a jegypénzt. Ha a jegyesek közül valamelyik fél meghalt, az „elvitte magával a jegyet”.

A lány a fiús házhoz, míg meg nem esküdtek, nem mehetett.

Az esküvő előtt három héttel a fiataloknak be kellett iratkozni a város-házán. Ezen idő alatt mindkét család utánajárhatott, hogy nincs-e adóssága a másik családnak, hogy mennyi vagyona van. Az egyháznál az összeházasodni akaró fiatalok nevét 2—3 héten át szószékről hirdették. A múlt században a református egyháznál volt olyan gyakorlat, hogy a lelkész a jegyesekkel az esküvő előtt elbeszélgetett a vallás tételéről, de ez már megszűnt. A görög katolikusoknál esküvő előtti vasárnap a menyasszony fátyolosan elment a templomba a vőlegényével. Gyóntak, áldoztak. A templomban nem ülhettek egymás mellé. Külön oldalt állt a menyasszony a két koszorúslánnyal és külön a vőlegény a két koszorúslegénnyel. Az egyik református adatközlőm is emlékszik rá, hogy „akinek már karácsony előtt meg volt az eljegyzése, az karácsonykor a nyoszolyólánnyal elment a templomba. Menyasszonyi fátyol volt a fején és ha már megvolt a jegybundája, azt is felvette. Így vett úrvacsorát. A vőlegény külön, a nyoszolyólegényekkel (2 cimborá) ment el. A megszokott helyükre ültek.”

Az esküvők nagy részét télen tartották, mondván: „Téli kutya, nyári menyasszony egy se jó, mert a téli kutya megdöglik, a nyári menyasszony megszökik.” Ennek az a legracionálisabb magyarázata, hogy a parasztember munkája java részét nyáron végezte, a mulatozásra, szórakozásra jobban télen ért rá.

Az esküvő nemcsak a két fiatal, de a rokonságukat is érintette. Hogy kiket hívtak meg a lakodalomba, nem elsősorban a fiatalok elhatározásán múlt. Szüleik a vőfélyrel a hagyományoknak megfelelően állították össze a meghívottak névsorát. Minden érdekeltet figyelembe kellett venni, mert nagy sértésnek vette, akit kifelejtettek. A lakodalomba nem személyeket, hanem házakat hívtak meg. A családon kívül ott voltak a keresztszülők, szomszédok, a szülők és a jegyespár barátai. A meghívottak egy része (a közelebbi hozzátartozók) már az előkészületben is segítkezett (csigaccsinálás).

Arra mindig ügyeltek, hogy meglegyenek a lakodalom szokásos tisztségviselői, akiknek megvolt a saját feladatuk. Emellett jelenlétük színesebbé, ünnepélyesebbé tette az eseményt. Egyik legfontosabb irányító személy a **vőfi** volt. Általában a vőlegényes ház fogadta, de mindkét házat **szolgált**a. A menyasszonyosháznál kendőt, szalagot kapott. Mivel általában hivatásos vőfélyt hívtak, személye biztosította, hogy az események a szokásoknak megfelelően folyjanak (esküvői menet, ülésrend). A lakodalom irányítása az ő kezébe összpontosult. Ez a magyarázata annak, hogy a lakodalmak leegyszerűsödésével a násznagyok mellett legtöbbször fennmaradt tisztsége. A két **násznagy** jelenlétére, mint tanúk mindenképpen szükség volt, hisz csak így érvényes a házasság. A násznagy legtöbbször azonos volt a lány-

kérővel. A vőlegény barátai közül kerültek ki a **nyoszolyólegények, kísérőlegények, lovaslegények**, a menyasszony barátnői közül (szomszédányok, unokatestvérek) kerültek ki a **nyoszolyólányok**. A lakodalmakban általában két koszorúspár volt. Minden lakodalmi tisztségviselő feladatát, helyét, öltözetét megszabta a hagyomány. Az esküvői menetben az első szekéren a vőfi a legények mentek, utána a **jánykérők** szekere következett. A harmadik szekéren az első koszorúspár ült. A menyasszonyt és a vőlegényt a negyedik szekér vitte, akik mögött a második koszorúspár szekere haladt. Az utánuk sorakozó szekerek a rokonságot szállították. A sort a zenészek zárták. A lakodalmat a vőlegényes háznál tartották, ahová elsősorban a vőlegény rokonai voltak hivatalosak. A menyasszonyos háznál ebéd volt, amelynek résztvevői közül csak a legközelebbi hozzátartozókat (menyasszony szülei, testvérei, keresztszülei) vitték el a **hériszbe**. A hériszes nép, ha már 16—18 személyből állott, sokallták. Vacsorakor főhelyen a vőlegény és a menyasszony ült. Mellettük két oldalt a nyoszolyólányok foglaltak helyet. A nyoszolyólegények nem ültek le, mert ők a **vőfinek** segítettek az ételek fe'adásában. Az ünnepelt párral szemben a menyasszony szülei foglaltak helyet. A fiú szülei nem ültek be a vendégek közé. A menyasszony felőli oldalon a **hériszelek** ültek, a vőlegény közelében a násznagyok. A többi helyet a vőlegényes ház által meghívott nagyszámú vendégsereg foglalta el. A menyasszony kontyolását már a vőlegény nőrokonai (lányszerő felesége, vőlegény nagynénje, unokatestvére) végezték. Ekkor kontyba tették a haját, ráadták a jegyruhát, majd menyecske'nek öltöztették, bekötötték a fejét. Ezzel jelezték, hogy az ünnepelt új helyzetbe került, a menyecske' sorába lépett. Ettől kezdve szülei házába már csak látogatoba ment haza. Éjfélkor menyasszonytánc is volt. Egyik helyen szedtek érte pénzt, másutt nem. A táncot a vőfélélyel kezdte, aki néhány forduló után átadta a menyasszonyt a vőlegénynek. Minden je'en levő férfinak illő volt megtáncoltatni. Ahol a táncért fizettek, ott a pénzt a násznagyok szedték. Az így összegyűlt pénzt a fiatalok indításához szánták. Általában **jószágot** (fejős tehén) vettek rajta. Az 5—10 holdas görög katolikus paraszto'knál előfordult, hogy a menyasszonypénzbe egy esztendő's borjút, malacot, 3 kot'óalja csirkét, pulykát, búzát vagy tengetit adtak.

Az ifjú pár **megindulását** a szülők segítették (ha beleegyezésükkel történt az esküvő). Ezt a feladatot természetesnek, kötelességüknek tartották, hisz míg férjhez nem ment a lány, meg nem nősült a legény, általában szüleinek dolgozott. A fiataloknak így ahhoz, hogy a családalapítás gazdasági alapja meg legyen, szükségük volt szüleik támogatására. Az árva'ányt a rokonai (nagybátyja, anyja testvére, nagyszüleje) segítették anyagiakban férjhezmenetelkor. A lány, ha férjhezment, **stafírungot** kapott. A lányos anyák ezt már jó előre összegyűjtötték. A stafírungba a szükséges ágynemű, szakajtó, törölköző és a lány ruhái tartoztak. Hogy mi'ből hány darabot adtak, azt befolyásolta a gazdasági helyzet, de nagy különbségek mégsem alakultak ki, mert igyekezett minden szülő a szokásoknak megfelelően a szükségesnek tartott mennyiséget odaadni. Arra mindig ügyeltek, hogy ha több lányuk is volt, mindnek ugyanannyit adjanak. Általában a stafírungba tartozott: 4—6 db párna, 2 db dunna, 2 db derékalj, 1 db paplan, 2 váltás ágynemű, 1 db abrosz, 4 db szakasztó, 6 db törölköző, fehérneműk, néhány öltözet új ruha (bunda). Néhány bútor-darabot is adtak a menyasszonynak: 1—2 db ágy, 1 db szekrény, 1 db kanapé, 1 db asztal, 1 db komót. Menyasszonyi ládát már a legidősebb adatköz-

lőim (90—95 évesek) sem kaptak. Ezt a bútordarabot úgy ismerik, hogy az édesanyjuké volt. A 40—50 éves adatközlők már hálószobabútort (2 db ágy, 2 szekrény, 2 db éjjeliszekrény, 1 db asztal, 4 db szék, 1 db tükör) kaptak. Mindazt, amit a menyasszony szüleitől kapott a lakodalom utáni estén vitték a völgyenyesházhoz. Ilyenkor mindenki nézte, hogy mit kapott a menyasszony. Ha valamelyik lány stafirungja hiányos, szegényes volt, szüleit megszólták érte.

Mindaz, amit a lány férjhezmenetelkor kapott, személyi tulajdonának számított a házasságban. Ha elváltak, az asszony bútort, hozományát **ki kellett adni**. Ha még egyszer férjhezment, szüleitől nem kapott újat, ugyanazt vitte magával. A lány ritkábban kapott állatot is szüleitől (tehén, disznó, 4—5 tyúk). Volt, hogy a keresztszülők is adtak neki 1 kotlóalja csirkét, malacot vagy borjút. Ezek az ajándékok már nem a stafirungba tartoztak, hanem hozománynak számítottak.

4. Idegen befogadása a családba

A fiú, mikor nősült, szülei fedezték a lakodalom költségeit, lehetőleg biztosították a lakást az új pár részére és a fiatalok gazdasági munkájának megindításában is segítséget adtak. A szülők vagy a házuk **fél végét** (be'ső szoba) adták át az ifjú párnak vagy, ha volt tanyájuk, kiküldték őket oda lakni. Ha olyan anyagi alappal rendelkeztek, a házasodó fiuknak házat vettek. Ha a fiú szülei nem tudtak lakhelyet biztosítani számukra (kicsi volt a házuk, már volt otthon nő testvér), akkor elmentek tanyásnak, komenciósnek vagy lakónak (esetleg a szülők testvéréhez, más rokonhoz vagy idegenhez) vagy a lány szülei házához költöztek. Minden esetben a fiatalok néhány évig a szülők által biztosított helyen laktak, de igyekeztek minél hamarabb függetleníteni magukat s legfőbb céljuk az volt, hogy saját házat vegyenek.

Azzal, hogy az ifjú pár házasságot kötött, a fiú feleségül vette a lányt, az újonnan létrehozott család feje hivatalosan is a férj lett. „A család feje a férj... A férj állapítja meg, rendesen közös egyetértéssel a lakhelyet, a nő köteles elfogadni s oda férjét követni.”⁴ A hagyomány ebből a pozíciójából kifolyólag megkövetelte, hogy biztosítsa felesége számára a megélhetést. Kezdetben erre az ifjú férj, mint már korábban említettem, legtöbbször szülei támogatásával volt képes. Így Hajdúböszörmény lakossága természetesnek vette, hogy az új asszonynak férje szüleihez kellett menni lakni, de azt a **vót** (a megházasodott legényt felesége szülei akkor is vőnek nevezték, ha nem velük lakott), aki felesége szüleihez ment lakni, lenézte. „Fírhe ment a fiunk!” — mondták ilyen esetben, jelezvén ezzel azt, hogy az ilyen férfi hasonló helyzetbe került, mint a meny. Amíg azonban a menyek esetében természetes volt, hogy nincs szavuk a háznál, addig egy férfi részéről megalázónak tartották, ha hasonló helyzetbe került. Márpedig, ha a lány szüleihez mentek lakni, „akkor az anyós parancsolt”. A vő „olyan vót, mintha szóga lett volna. Még a cselédnél is lejjebb vót, még be se hívták enni, mikor ettek. Az ember jobban kínálja az asszonyt, ha annak szüleinél laknak. Ha a lányék laknak, nem ő parancsol, mert nincs otthon. Nem nízem jónak. Sokkal rosszabb”. Leggyakrabban ez olyan esetben fordult elő, ha a lány egyedüli gyerek volt és szülei szerették volna, ha nem maradnak magukra. A házasuló legények a közösség megvetésétől is tartva, igyekeztek elvinni a lányt szülei házatól.

Azzal, hogy a fiú megnősült, a család életében, gazdasági helyzetében gyakran csupán annyi változás történt, hogy egy munkaerővel (a menyével) szaporodott a család ereje. Különösen állott ez addig, míg a fiatalasszony gyermeket nem szült. Az ifjú nőseMBER ugyanúgy szülei földjén, azok gazdasági eszközeivel, apja irányításával a még nőtlen testvéreivel dolgozott, mint korábban. Ilyen esetben általában az ifjú férj anyja főzött. Étkezésnél az asztalfőn ülő gazda szedett elsőnek az ételből. Utána a fia, a gazdasszony és utoljára a meny következett.

Hogy a fiatalok a házasság napjától nem vezettek rögtön külön háztartást, azt az is mutatja, hogy a lány férjhezadásakor — bár a főzés asszonyi munka — konyhafelszerelést nem kapott. Az már később lett divattá, hogy a vendégektől különböző edényeket, készleteket és újabban már konyhabűtört is kap a menyasszony.

A meny teljesen ki volt szolgáltatva férje családjának, „de tudta, hogy ott kell dolgoznia, mert ők adnak enni”. A menyecskének a férjén kívül a **napa** és a férjén keresztül az **ipa** is parancsolt.

Az új asszonynak a szokásokat úgy kellett betartania, ahogy azok annál a háznál gyakorlatban voltak (kelés, fekvés időpontja, a nap beosztása, meghatározott ételek főzése). Természetesen ha a menyecske is hasonló társadalmi helyzetű családból származott, ha helybeli volt, akkor a két család érendje fő vonalakban megegyezett (a közösség igyekezett a korábban is gyakorlatban levő normákat minden családdal betartatni). Voltak azonban a családi életnek olyan területei, amelyekre a közösség ellenőrző szerepe már nem terjedt ki, különösen olyan vonatkozásokban, amelyeket a családtagok igyekeztek maguk között tartani, mondván: „nem tartozik másra”. Természetesen ha ez a tradícióval teljesen ellentétes volt és a közösség tudomást szerzett róla, megszólás, szóbeszéd tárgya lett, ami segítségével a közösség igyekezett arra kényszeríteni az illető családot, hogy a szokásokat tartsa be a családi élet apró mozzanataiban is.

A szokások azonban az idők folyamán változnak. A változás egyik előmozdítója a generációk közötti harc. Ez a harc minden egyes családban megvan, hisz minden családban legalább (szülők, gyerekek) generáció él együtt. Ebben közrejátszik, hogy a fiatalok mindig fogékonyak az újra, az idősebbek viszont arra törekednek, hogy az ő életükben gyakorolt szokásokat betartassák és átörökíttessék gyermekeikre. A harc tetőpontját akkor éri el, mikor a fiatalok úgy érzik, hogy képesek saját lábukra állni, családot alapítani, szüleiktől önállóul. Miután szüleik elismerik, hogy gyermekeik felnőttek lettek, új családot alapítottak, akaratukat már nem akarják mindenáron betartatni, csupán véleményt mondanak. A felnőtté vált gyerekek szüleiktől egyes szokáselemeket átvesznek, másokat elhagynak vagy újjal bővítenek. Így alakítják ki saját tradícióikat, amely megtartásáért viszont már nekik kell gyerekeikkel felvenni a harcot.

A fiatalok önállósodási törekvései mutatkoztak meg a házasságkötés után abban, hogy igyekeztek külön lakásba költözni. Ha erre nem volt meg a lehetőségük és egy házban éltek a fiú szüleivel, de a fiú kapott apjától 2—3 hold földet megmunkálásra (bizonyos ellenszolgáltatásért) vagy mástól ve' t bérbe és kiházásításakor szekeret s lovat is kapott, akkor megvolt a lehetőség annak, hogy külön gazdálkodjon. Ilyenkor külön **kassza**n voltak, a menyecske külön főzött. Ez nem zárta ki azt a gyakorlatot, hogy nagyobb munkák

esetén (aratás, hordás) a rokoni segítség a legerősebben éppen a szülők-gyermekek, testvér-testvér között mutatkozott meg.

A menyecske már nem úgy tartozott bele saját szülei családjába, ahogy lánykorában. Nem élt velük, szülei nem parancsoltak neki. Haza csak látogatába ment. Amíg otthon volt, mint lány, fiatalabb testvérei (ha nem nagy volt a korkülönbség) tegezték. Előfordultak olyan esetek is, hogy a tegezésmagázás megváltoztatásával is jelezték, hogy a lány férjhezmenetelével új helyzetbe került. „Mikor firherentem, idesanyámék megmondták a testvéreimnek: már annak úgy kell mondani, hogy Margit néném, mert asszony. Azóta magáznak is.” A korábban ő általa végzett munkákat fiatalabb lánytestvérei, otthon maradt öreglány vagy sógornói vették át. Ha nem volt testvére, nagyobb munkák idején (pl. házmeszelés) hazament szüleihez segíteni. Ezt nem tilthatta meg az anyós.

5. Öregek-fiatalok kapcsolata

Amikor a felnőtté vált gyerekeknek már gyermekeik születtek, az a család, amelybe korábban tartoztak, felbomlott, hisz szüleik egyedül maradtak, ők pedig újabb családot alapítottak. Ha a családot tágabb értelemben vesszük, akkor háromgenerációssá vált: nagyszülők, szülők, gyerekek lettek a tagjai. Ha a legidősebb generációval nem éltek együtt, akkor a kapcsolat közöttük jóval lazábbá vált, mint a szűkebb értelemben vett család tagjai között. Általában olyan formákban érintkeztek, mint a közeli rokonság más tagjaival. Nagyobb munkákban segítették az öregeket (aratás, szüret, disznótor). Alkalmanként meglátogatták őket. A látogatást az idősek ünnepnapokon, névnapjukon és ha betegek lettek, különösen elvárták. Felnőtt gyerekeik emellett 2–3 hetenként, de ha betegeskedtek az öregek, gyakrabban is megnézték.

Az idős szülőkkel majdnem mindig vele lakott valamelyik gyereke családotól. Hogy melyik gyermeket választották gondviselőnek, az nem volt egységes. Vagy a legkisebb vagy a legidősebb fiuk családotól élt velük, de voltak olyan szülők is, akik a lányukat választották, mondván, mégis csak jobban törődik velük a lányuk, mint a menyük. Ha marad a családban öreglány vagy agglégény, az a szülői házban, szüleivel egy háztartásban élt. Ha szülei előregedtek, ő volt mellettük, mint gondviselő. Ha nem volt családjuk, legtöbbször keresztgyerekük lett a gondviselő és az örökös is.

A szülők míg éltek, a földet általában nem adták ki a kezükből. Örökösök lettek. Lány, fiú egyformán **jussolt**. A házat általában a gondviselő kapta. Fontosnak tartották, hogy ne menjen idegen kézre, hogy a ház névről névre maradjon. A lányokat ezért gyakran kifizették és így a fiúké lett. A szülők igyekeztek igazságosan szétosztani vagyonukat gyermekeik között. Ha volt **kifogott fiuk** (akinek többet adtak, aki kedvesebb volt), abból legtöbbször harag lett az osztozkodásnál.

6. A család mesterséges felbontása

A család mint egység felbomlásához más tényezők is vezethettek. Ha a házastársak egymáshoz való viszonya megromlott, **külön lettek**. Ez legtöbbször azt jelentette, hogy a feleség gyermekeivel együtt hazaköltözött szüleihez. Az asszony esetleg mással is **összeállhatott**. A nép **vadházasságnak** nevezi,

amikor „összementek és csak úgy eskü nélkül együtt éltek. Általában nem lány legénnyel, hanem ember asszonnyal fogott össze”. „Miután a törvény értelmezése szerint a szabad házasság nem házasság, felbontása, azaz a válás, nem ütközik semmi nehézségekbe; a gyermekek törvényteleneknek tekintetnek és így apjuktól rendesen csak végrendelet esetén örökölhetnek...”⁵ A törvény a vadházasság kategóriáját nem ismeri. Az együttélés ezen formájának hivatalos megnevezése: közös háztartásban élő élettársak.

Ha a házastársak különélésüknek törvényes keretet adtak, **elváltak**. A különélésnek, válásnak belső és külső okai is lehettek. Belső okoknak tekinthetjük azokat, amelyek valamelyik házastárs hibájából keletkeztek, külső okoknak nevezhetjük azokat a tényezőket, amelyek létrejöttében a szűk értelemben vett családon kívülálló személyeknek is szerepe van. A hajdúböszörményiek a válás okainak a következőket tekintették: szeretője volt valamelyik házastársnak, nem értették meg egymást, részeges volt a férj, verte a feleséget, a feleség nem szeretett dolgozni, nem látta el a feladatát, menyecskeanyós közötti rossz viszony, anyós-vő közötti rossz viszony, a szülők saját gyermeküket uszították házastársa ellen (különösen, ha már eredetileg sem akarták a házasságot). Ellenkező esetben, ha valakinek **nem vált be az ura** és a házasság megkötését eredetileg a szülők akarták, a lány gyakran **felhányta** szüleinek, hogy ők kényszerítették hozzá.

Válás esetén a hét éven aluli gyermekeket a törvény anyjukhoz rendelte. Gyerektartást akkor is kellett fizetni.⁶ Az asszony személyi tulajdonát elvihette (bútor, stafírung). A többi, közös vagyon felett a törvény intézkedett.

Az elváltak, özvegyek egy része **második házasságot** is kötött. Ezen személyek párválasztásába már nem szólt bele senki (se szülő, se testvér), rájuk már nem voltak olyan szigorúan érvényesek a közösség normái. Általában kommandálás útján és legtöbbször hasonló társadalmi helyzetűek közül (elváltak, özvegyek, öreglányok, agglegények) választottak. Házasságkötésük nem volt olyan díszes (nem tartottak nagy lakodalmat, a nő bekötött fejjel és nem menyasszonyi ruhában esküdött), szüleiktől, rokonaiktól újabb ajándékokat nem kaptak. A vallás is tett megkötéseket, mert például a görög katolikusok nem köthettek második házasságot, hisz a házasságot felbonthatatlannak tartotta. A házassági pereknél azt kutatta, hogy egyáltalán érvényesen jött-e létre a házasság. A reformátusoknál nem volt akadálya a második házasságnak. Feltétele az volt, hogy mindkét fél szabad legyen, tehát előző házasságuk törvényesen megszűnt legyen.

Az özvegy általában egy évet gyászolt, addig nem kötött újabb házasságot. Ha az özvegyasszony nem ment újból férjhez, maga irányította a gazdasági munkát. A föld egy részét kiadta bérbe vagy napszámosokat fogadott. Ha a fia elérte már azt a 20—24 évet, ő vette át a család gazdasági munkájának irányítását.

Második házasság esetén az asszony gyakran **móringot** kért. „Ha ennyit meg ennyit rám irat, akkor megyek hozzá” — volt a kikötés. Móringoltak földet, házat, kertet. Az asszony ezzel biztosította magát, hogy ne legyen ki-semmizett. Ha a második férje meghal, legyen valamilye, hiszen ezzel a házasságkötéssel megszűnt az első férje utáni haszonélvezete. Az nagy felháborodást keltett, ha lány legénytől kért móringot.

A **sororátus** és **halványabban a levirátus** nyomai is megtalálhatók Hajdúböszörményben. Ha a férj elvette halott felesége hűgát, azt természetesnek tartották. Úgy vélték, főleg a gyerekek felnevelése szempontjából jó, hogy

nem idegen került a családba. 4—5 ilyen családot most is számon tartanak. „Volt olyan is, hogy az anyjok egy volt és az apjok három testvér, mert ha meghalt az ember, az öccse mindig elvette. Mindtől lett gyereke is.”

A válás, vadházasság, második házasság, sororátus, levirátus a lakosság számához képest jelentéktelen volt. A város lakosságának nagy részére a fentiekben leírt családi élet volt a jellemző.

JEGYZETEK

1. Papp Tibor, 1972. 64. p.
2. Csiky Ottó, 1973. 77. p.
3. Hattyuffy Dezső, 1909. 31. p.
4. Hattyuffy Dezső, 1909. 101. p.
5. Stein Lajos, 1908. 586. p.
6. Hattyuffy Dezső, 1909. 76–77. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Csiky Ottó: A gyermek családi jogállása, Bp. 1973.
2. Hattyuffy Dezső: A magyar családjog kézikönyve, Bp. 1909.
3. Papp Tibor: Magyar családi jog, Bp. 1972.
4. Stein Lajos: A társadalom, Bp. 1908.

LEGÉNY- ÉS LEÁNYÉLET A HÁZASSÁG ELŐTT HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN

Széman Zsuzsa

A múlt század utolsó évtizedei óta végbement társadalmi változásokat Hajdúböszörményben is jól szemlélteti az udvarlásban, a fiatalok szórakozásában és az ehhez kapcsolódó szokásokban megnyilvánuló átalakulás. Mielőtt ennek részleteire rátérnék, a város életéről néhány társadalomtörténeti változást említek meg.

Hajdúböszörmény paraszti mezőváros volt. Kiváltságos helyzete hamarosan maga után vonta a gazdasági fejlődést, az urbanizációt és az ezzel járó hivatali apparátus kialakulását. A hajdúvárosok, így Hajdúböszörmény is, tizedekre volt osztva, amelyeknek a 18. századig katonai jellegük volt.¹ Bár a tizedekre való beosztás 1945-ig megmaradt, a tizedbe való tartozás emberi kapcsolatokat szabályozó szerepe egyre törpült, s a két világháború között egészen elcsökevényesedett. A kapcsolatok alakulásában viszont nagy szerepet játszott a vagyoni helyzet és a vallás.

A 17. században meglevő földközösség a következő század első évtizedeiben bomlásnak indult. A 19. század közepére már erősen rendi vonásokat mutató, vagyonra épülő társadalmat találunk.² A Hajdúböszörményben élő gazdák, illetve földdel rendelkezők — számos kisebb kört (olvasókörök stb.) nem számítva — két fő pártnak lehettek tagjai: a Függetlenségi vagy 48-as Pártnak, amely Kossuth nevéhez kapcsolódott, valamint a Szabadelvű Pártnak, amely Tisza István nevével fonódott össze. A két pártba tartozó gazdák külön egyesületi házat (a Kossuth- és Tisza-házat) építettek, ahol a század elején rendezvényeiket tartották.

A vallási megoszlást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Hajdúböszörményben a lakosság zöme református. A város nyugati részén néhány utcában (Ungvár, Vasvári Pál, Polgár, Szilasi stb.) görög katolikus vallásúak élnek. A római katolikusok száma elenyésző, de méginkább a zsidó és a baptista felekezetekhez tartozóké. A fiatalság jórészt különböző egyesületekbe tömörült, amelyek közül kiemelkedett a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (református fiatalok látogatták) és a KALOT (katolikusok szervezete). Ez a két egyesület vallási jellegű volt. A Gazdasági Ifjúsági Egyesületben viszont bármelyik fiatal vallásra és politikai pártra való tekintet nélkül eljárhatott.

Legénykor, lánykor kezdete

Hajdúböszörményben adatközlőim szinte kivétel nélkül a 16 éves kort jeölték meg a nagylánykor kezdetének. A lány 16 éves kora előtt nem mehetett férjhez, nem járhatott bálba. Az iskolahagyott és konfirmált lányt még nem vették nagylány számba. A serdülő lányok vágytak a szórakozásra, táncra, ezért az egy utcába tartozók összegyűltek az egyik barátnő házában. Hamarosan megjelentek a **fattyúkorabeli** (kamasz) fiúk. Valaki **tamburázni** (citerázni) kezdett, a többiek pedig táncoltak. Az ilyen szórakozás inkább csak télen folyt, a jószág etetése után, vasárnap, szerda és csütörtöki napokon. A tamburázással járó összejövetelt abbahagyták, mihelyt bálba mehettek. A serdülő lányok néha játszottak is — ilyen volt a párosdi cica, a bújócska stb. A kótyázást vasárnap délután lányok, fiatal házások is játszották, de ez általában iskolás gyerekekre volt jellemző.

A gazdalányokat 15—16 éves korukban, néha valamivel hamarabb, szüleik beírták a tánciskolába. Innen kikerülve jogosultak voltak a bálók látogatására. Természetesen a szegények is járhattak tánciskolába, amennyiben az előírt díjat meg tudták fizetni, de a gazdalányok számára a tánciskola társadalmilag kötelező jellegű volt. A lányokat kb. a századfordulótól általában 20 éves korukban adták férjhez. A múlt század hetvenes éveiben azonban a férjhezmenés 16—17 éves korban megtörtént. A századforduló után is előfordult a korai házasság, de ez nem volt divat. Szinte rosszalták az ilyen esetet. „Kati Zsuzsika nénit is — mondja adatközlőm — már 16 éves korában férjhez adták, de nem értett az a háztartáshoz, fiatal volt még.”³ Ilyenkor a házasság oka a vagyon volt. Félték, hogy elszalasztják a jó alkalmat, a gazdag legényt.

A legény 16—17 éves kora előtt csak **suttyónak**, **fattyúnak** számított. „Én még 16 éves koromban is női szoknyában jártam. Szágyelltem is magam emiatt” — mondja egyik adatközlőm.⁴ A legény csak 16 éves kortól járhatott tánciskolába. Ha azt elvégezte és szülei is beleegyeztek, elmehetett már a kocsmába vagy vendéglőbe, udvarolhatott, ill. bálba járhatott. A tánciskola a gazdalegények számára kötelező volt. A szegény megtanult magától is táncolni. A legény 21 éves koráig szórakozhatott. Ekkor besorozták s csak 24 éves fejjel jött haza. Általában a 25—26 évet már betöltötte, amikor megnősült. A legények szívesen jöttek össze a kertek alatt vasárnaponként tekézni. Pünkösdkor s más tavaszi ünnepnapokon pedig a **talpas hirinkón** hintáztak. Itt említem meg, hogy a vagyon és vallás már korán, a serdülő korú gyerekek barátkozásánál is jelentkezett s ez később további differenciálódáshoz vezetett. A mai öregek szerint régebben sok szegény legény arról beszélt, hogy értük versengtek, barátjuknak fogadták a gazdalegények, mert szépen tudtak énekelni, de ők nem mindig méltatták az ilyen közeledést figyelemre.

A tánciskola

A felnőtté válással kapcsolatban szóba került a tánciskola. A tánciskola intézménye is kb. a századforduló táján jelentkezik először. Adaközlőim háttározottan emlékeztek Klein Henrik tánctanárra. Valószínű ő szervezte meg az első böszörményi tánciskolát, amely valóban iskolának számított. Megháttározott ideig, 6 héten át kellett minden csütörtökön a tánciskolába eljárni.

A tanításért egy mázsa búzát vagy ennek megfelelő pénzüsszeget fizettek. A tánciskola népszerűségét mutatja, hogy a szegények is összekuporgatták a pénzt, csakhogy járhassanak. Pénz hiányában egymástól próbálták ellesni a lépéseket, hogy a bálokon szégyent ne valljanak. Gyakori volt, hogy egy családból csak egy-két fiatal látogatta a tánciskolát, s ők tanították meg az otthonmaradottakat táncolni. A tánctanár teljhatalommal rendelkezett. Nem volt válogatás, a szegényt a gazdaggal összepárosította. Ha valaki hencegett, nagyképüsködött, megbontotta a rendet, arra rákiáltott: „Oskolában van, itl rend van!” — „Egy legényt pofon is vágott, saját szememmel láttam!” — tanúskodik erről egyik adatközlőm.⁵ Amikor Klein Henrik meghalt, Balogh Antalné lett a tánctanárnő, akinek lánya ma is Hajdúböszörményben tanít. A két világháború között már az értelmiségi gyerekek is látogatták a tánciskolát, de nem a paraszttal együtt. Újév előtt jártak a paraszttal gyerekei — ez volt a **koránkelőség**, újév után az **előkelőség** időszaka következett. A tánciskolások számára a minden vasárnap megrendezett ún. **zene, zenélés** biztosította a lehetőséget, hogy „tudományukat” kipróbálják. A zenélés hasonlított a bálhoz, amennyiben ez is táncos multság volt, de különbözött is attól — mindig csak éjfélig tartott, a lányt nem kísérte el az anyja, nem vittek magukkal batyut, s a zenét a tánctanár biztosította. Bár minden fiatal szívesen láttak, főleg csak azok mentek el, akik tánciskolába jártak. Tulajdonképpen célja is az volt, hogy a fiatalokat előkészítse a bálozásra. A hathetes tánc-tanulást táncvizsga zárta be, amelyre a szülők is hivatalosak voltak.

A bál

A bál igen fontos intézmény a fiatalok számára, hiszen alkalmat adott arra, hogy egymással találkozzanak, ismerkedjenek, szórakozzanak. A legtöbb fiatal itt választotta ki párját. A bálba főleg hajadonok és nőtlen fiatal emberek mentek el. Az egyik adatközlőm szerint menyecskek már nem jártak ide, ők már „elkeltek, nem volt céljuk, minek jártak vóna?”⁶ A bálakat régebben tizedek szerint tartották. A századforduló óta a Kossuth-, majd később a Tisza-ház lett a bálók székhelye. Gyakran a két házban egyszerre rendezték a bálakat, ahová tekintet nélkül a tizedbe való tartozásra mindenki elmehetett. Ha a multságot valamelyik párt szervezte, a rendezők idősebb, tapasztalt gazdák voltak. A kifejezetten ifjúsági bálók (áldozócsütörtöki bál) rendezését a legények irányították. A rendezők gondoskodtak a zenéről (cigányok húzták a talpalávalót), ételről-italról, a ruhatárról. Ők szedték a belépődíjat s feleltek a rendért. Szégyen volt, ha a bálban verekedés tört ki. A rendezők karszalagot hordtak. A gazdalányok a báltermet télen papírral, tavasszal virággal díszítették fel. Általában hetenként, kéthetenként tartottak bálakat. Voltak azonban olyan napok, amelyeket mindig bál zárt be. A szüret befejezésekor, Katalin napján, karácsony első és második napján, szilveszter éjszakáján, újév napján, húsvét vasárnap és hétfőn, áldozócsütörtökön mindig tartottak mulatságot. A vadásztársaság tagjai számára évenként megrendezték a vadászbált. Volt néhány olyan bál, amelyet nemcsak a legények, lányok látogattak, hanem a családfő, a gazda is hivatalos volt rá egész családjával. Ilyen a szilveszteri **batyus** és a vadászbál. Ezekre csak meghívóval lehetett megjelenni. A meghívókat a gazdáknak külön küldték szét.

A lányok csak anyjuk kíséretében jelenhettek meg a bálban. Szégyen volt,

ha a lány magában vagy két-három barátnőjével ment a bálba. Az ilyen lányt rossz lánynak tartották. A szegényebbek azonban néha magukban is elmentek. Ha a legény komolyan udvarolt és el akarta hívni a lányt a mulatságba, előbb annak anyjával kellett megbeszélnie. „Eriggy, kérdezd meg anyámat, elenged-e” — mondta a lány. — „Néném, elengedi-e Julist a bálba?” — kérdezte a legény. Az anya előbb **malbírozott** (várta, hogy nagyon szeretné-e a legény a lányát elvinni). Ha nem akarta elengedni, így szólt: „Maradjatok, s üljetek a seggeteken.” Ha elengedte a lányát, akkor ő is elment velük.⁷ A legény az anyát is befizette a bálba, de az ő jegye, a kísérőjegy nem volt olyan drága (20—30 krajcár), csak fele a táncos jegynek (40—60 krajcár). A jegyesek már magukban, kísérő nélkül is elmehettek. A bálteremben a lány az anyjával hátrább maradt, de ha lánybarátnőket látott, odament hozzájuk, együtt ácsorogtak vagy sétáltak. Az anya leült a falmenti lócára s más kísérőkkel beszélgetett. A legény pedig odament társaihoz a terem közepére, az ún. **majomszigetre**. Odaszólt a lányhoz: „a következő nótán lesz szerencsém”? Gyakori volt azonban, hogy amikor megszólalt a zene, odamentek a lányokhoz, meghajoltak előttük s megkérdezték: szabad? Ha az illetőnek már volt táncosa vagy nem akart elmenni a legénnyel, azt mondta: mást várok. Ellenkező esetben igennel válaszolt. Első táncos nem volt. Mindenki azt várta, hogy majd a másik kezdi el, végül egy bátrabb pár kiugrott közepre s ezután hamar megtelt a terem táncolókkal. Ha a legény egy lányt befizetett a bálba, akkor már komoly udvarlónak számított. Ilyen esetben előbb megkérdezték az illető legényt, elvihetik-e egy fordulóra a kedvesét, s csak aztán kérték fel a lányt. Ugyanez a helyzet állt elő, ha a fiatalok már jegyesek voltak. A legény a tánc végén karonfogta a lányt s a helyére kísérte. A jegyesek sétálhattak a multság szüneteiben, sőt az utcán is karonfogva. A szegényebb legény nem merte elhívni a gazdalányt. „Tudta azt a szegény legény, hogy nem megy el velük a gazdalány táncolni, mert szégyen volt, ha a lány nem táncolt vele. Ma is így van ez. Akinek brigádvezető az apja a térszemben, nem táncol akárkivel.”⁸ Sok anya vitt magával a bálba egy kosárka süteményt s azt a legényt, aki neki és lányának tetszett, megkínálta az éjfélre egy óras szünetben egy kis harapnivalóval. A büfében hűsítőt, szeszes italt árultak — főleg az utóbbi gyakran már éjfélre elfogyott, megitták a legények. A lányoknak viszont szégyen volt szeszes italt fogyasztani. A bál kevés pihenővel hajnali három-négy óráig tartott. Csak kilenc-tíz óra tájban volt egy 15 perces, éjfélkor egy óras, két órakeresztés után ismét 15 perces szünet. Egyébként a zenészek egy számot negyedórán át is játszottak. A táncmultság ideje alatt két-három alkalommal hölgyváltás is volt. Ilyenkor azt kérte fel a lány, aki tetszett neki, illetve akivel legtöbbször táncolt. A bálban a zenészek mindig ki kiáltották, hogy milyen tánc lesz a következő, pl. **magyar szóló, csárdás, valcer, boszton, onestep**.

A bál után a legény hazakísérte a lányt. Elöl mentek a fiatalok, mögöttük — néha két-három méter távolságra — a lány anyja. Így a fiatalok nyugodtan beszélgethettek. A kiskapuban az anya többnyire magukra hagyta őket. Ha a legény még nem számított komoly udvarlónak, akkor a kiskapun kívül beszélgettek, ellenkező esetben belül. Az iratlan hagyomány a kb. tizenöt perces beszélgetést engedélyezte. Ha a terefe túl sokáig tartott, az anya kikiabált a lányának: „gyere mán be, megfázol!”⁹ Volt persze olyan gazdalány is, akinek nem engedte az anyja, hogy kísérgessék. Hallani ilyen visszaemlékezést is: „Mi mindig az anyámmal jártunk bálba, ő is fizetett be, kí-

sért haza, nem engedte, hogy legény jöjjön velünk.”¹⁰ A hajdúböszörményi bálban nem volt szokás a kitáncoltatás, csak falun, tanyán csinálták, „olyan elmaradottabb helyeken.”¹¹ Előfordult azonban az is, hogy a kikoszarozott táncos megharagudott a lányra és összefogott a legénybarátaival. Azok közül valaki felkérte és a lányt táncolás közben egyszerre csak otthagya. Ez nagy szégyen volt a lányra. Tánc közben le lehetett kérni a lányt, de a legények már csak virtusból sem vettek tudomást a lekérésről. Ha az illető nagyon sokat alkalmatlankodott, még pofon is vághatták. Ezt azután a másik megbosszulta, de csak a bál után, mert a rendezők a verekedést megakadályozták.

Szüreti bál

A szüretelést mindenki nagyon várta. Vidámságával kedves színfoltot jelentett a hajdúböszörményi parasztság életében is. Fénypontja volt a szüreti bál, amit a Gazdasági Ifjúsági Egyesület rendezett. A tréfalkozást már a szüreti bál délutánján elkezdték, amikor is a városon körbefutó úton, az ún. körúton a bámézkodók vidám felvonulást nézhetek végig. A menet élén 25—30 legény lovagolt, akik fehér, bő ujjú inget, fehér ráncos gatyát, fekete mellényt viseltek. A lovasok közt kürtösök is voltak, akik rendszerint a katonaság köréből kikerült legények közül verbuválódtak. A lovas legények magyar nőtákat énekelve vonultak s amikor vége volt a dalnak, a kürtösök megfújták hangszerüket. A lovas nyeregkapájában kulacs volt. Ostorukkal csergettek. A lovasok után 12 kocsi következett. Minden kocsin egy **csőszlegény** és **csőszleány** ült, ők azonban nem daloltak. A csőszlányok fehér ráncos szoknyát, fehér bőujjú blúzt, piros kendőt, kötényt hordtak. A csőszök hasonló öltözetben voltak, mint a lovasok. A kocsik után **maskurába** öltözött legények következtek. A maskurások között akadt cigány, zsidó, dobos, kéményseprő. A tréfalkozók ugrándoztak, fitorokat vágtak. Egy rossz lóvontatta talyigában is legények ültek s fejük felett lyukas esernyőt tartva méltóságosan néztek az őket bámuló tömegre. A felvonuláshoz szükséges lovakat valamelyik gazdától kérték kölcsön. „Hozzám is eljött egy legény: adja ide, János bátyám, a lovat a szüreti felvonulásra! Dehogyan adom, nem arra való a. Adja ide, dolgozok érte egy napot, vagy akármit. No! erre odaadtam” — emlékezik vissza Sívágó János.¹² A menet a bálterem elől indult el s oda is tért vissza. Ekkor mindenki szétszéledt s csak este találkoztak ismét a bálteremben, amelyet a csőszlányok, csőszlegények a mával, körtével, szőlővel, ezüstpapírral még vasárnap délelőtt feldíszítettek. A díszítők ezen vasárnap délelőttön nem is mentek templomba. A csőszök általában gazdálkodók gyermekei voltak, tagjai a Gazdasági Ifjúsági Egyesületnek, ahol kiválasztották őket erre a megtisztelő feladatra. Csőszlegénynek, csőszleánynak néha szegény legényt, lányt is választottak, ha vidám, talpraesett volt, tudott mókázni, énekelni. Az előbb felsorolt tulajdonságokkal a gazdálkodók gyermekeinek is rendelkezni kellett, ha csőszök akartak lenni. Estére a terem kisdíszítve várta a bálzókat. Mikor mindenki összegyűlt, a csőszök párososan bevonultak a terembe a „Megkapálták a szőlőmet” kezdetű dalt énekelve. A kezükben csokorral, szalaggal feldíszített botot tartottak. Ezután kihirdették, hogy „húsz fillér egy fürt szőlő, húsz fillér az alma, húsz fillér a körte, aki ellozza ezeket és a csőszök megfogják, az köteles bírságot fizetni. Szabad a lopás.”¹³ Erre nagy zűrzavar támadt. Mindenki próbált elcsenni valamilyen gyümölcsöt.

A csőzlányok és csőzlegények igyekeztek tetten érni és megfordítva. Nagyon kellett figyelniük, mert a Tisza-házban, ahol a mulatságot tartották, sok ember elfért. A rajtakapottat a terem közepén levő asztalhoz vezették, ahol a bíró ült a pénztárosokkal együtt. Amikor mindent elloptak és mindenki befizette a bírságot, elkezdődött a multság.

A báli szezonot megnyitó szüreti mulatságot sok más követte. Közülük kiemelkedik a Katalin-napi bál, amelyet **lánynéző bálnak** hívtak Hajdúböszörményben. Itt dőlt el, hogy kinek ki lesz a párja. A bált a Gazdálkodó Ifjúsági Egyesület rendezte s bár adatközlőim szerint ide mindenki elmehetett, mégis fényesebb bálnak tartották, mint a többit. Szegénynek nem volt itt helye.

Szilveszterkor régebben nem rendeztek bált, hanem kiálltak az utcára, a csordásostorral **csergettek**, rossz edényeket vertek egymáshoz s kiabáltak a legények.¹⁴ Később szilveszterkor is tartottak táncmulatságot, melynek **bautyus** vagy **morzsabál** volt a neve. A részvételhez itt is meghívó kellett, amit a Gazdasági Egyesület tagjainak küldtek szét, szegénynek a legritkább esetben. A multság a nevét onnan kapta, hogy az asszonyok különféle bélest vittek magukkal. A gazda rendszerint egész családját elvitte. A bálterem egyik részét megterített asztalok foglalták el, a terem másik részén folyt a tánc. Éjfélkor fogyasztották el a bélest s utána ismét mulattak.

Újév napján tartották a **szolgabált**. Ekkor volt esedékes a cselédek, szolgák újraszerződtetése. Innen kapta a bál a nevét. Ez természetesen nem jelentette, hogy a gazdafiatalok nem jelenhettek meg a bálban, sőt nagyon szívesen részt vettek a mulatságon.

A farsangi bál azért volt jelentős, mert aki addig nem ment férjhez, az a következő évig pártában maradt. Farsang után már sokkal kevesebb bált rendeztek.

A bálók sorában külön helyet foglalt el a vadászbál, ahol a vadásztársaság tagjai és azok hozzátartozói jelenhettek meg. A családjával bevonuló gazdának fel kellett mutatnia a meghívót. A vadászbál rendkívül fényesnek számított, drágább is volt a többi mulatságnál. Gyakran a főispán is részt vett rajta. Közös vacsorával kezdődött. Nyúl- és fácánételeket szolgáltak fel. Vacsora után az asztalokat kivitték a teremből. Az egyik helységben a fiatalok táncoltak reggelig, a másikban az öregek daloltak.

A báli idényt az áldozócsütörtöki ifjúsági bál zárta be. Ez a bál előadásal volt egybekötve. „Volt itt egy Balogh Sándor nevű színész, az tanította be a Kőműves Kelemennét, de annak vagy 62 éve is.”¹⁵ Itt kell megemlíteni az ún. előadással egybekötött, szerepes bálakat, amelyek többségét az 1930-as években a KALOT rendezte. Ilyen bált évenként 3–4 alkalommal tartottak. Az előadást mindig tánc követte. Az áldozócsütörtöki bál után őszig már nem volt bál. Aratóbált Hajdúböszörményben nem tartottak.

A bálók közt külön csoportot alkotnak a meghívós bálók. A meghívó szétküldésénél elsősorban a vagon, másodsorban a jó hír, a magaviselet számított. A meghívós bál kétféle lehetett: **a)** A bálra csak meghívóval lehetett bemenni. Ebben az esetben a rendezők egy szűk társadalmi réteg, csoport számára tartották a bált (pl. vadászbál); **b)** A bálra meghívóval vagy anélkül is be lehetett menni, ekkor a meghívó a megbecsülés, a tiszteletadás jele volt.

Királyasszony

A fiatalság számára nemcsak a bálozás jelentett szórakozási lehetőséget. A múlt század végén igen nevezetes volt a **királyasszony** elnevezésű multság, melyet a 80—90 éves adatközlőim is csak hallomásból ismernek. A multságot tavasztól őszig alkalmyszerűen, tizedek szerint tartották. Vasárnap ebéd után a tized egyik utcájában egy tágabb helyen összegyűlt a fiatalság, megjelent a cigánybanda is s egy elevebb menyecske hamarosan elkezdte ropni a táncot egy legénnyel vagy fiatalemberrel. „Némely asszony sárga bundát kötött maga alá, hogy minél kövérebb legyen.”¹⁶ Egyes adatközlőim szerint a **királyasszonyt** csapszékben vagy kertek alatt űzték. „A királyasszonyt a kocsma udvarán csinálták nyáron, vasárnap délután, mert a kocsmában mindig voltak cigányok. A kocsma udvarán forgós hinta is volt, amin a gyerekek szórakozhattak. A multság estig tartott, de gazdag a szegénnyel nem táncolt.”¹¹ Mások szerint a **királyasszony** idejében még nem volt ekkora társadalmi megkülönböztetés. A **királyasszony** megszűnését azzal magyarázzák, hogy idővel a gazdálkodók szégyelltek az utcán táncolni s ezért különböző egyesületeik részére helyiséget építettek, ahol táncolhattak is.

Hasonló táncmultságok hazánkban máshol is ismeretesek. Egyik formája volt a vasárnapi tánc, amikor a lányok, legények egy-egy ház előtt csoportokba verődve táncoltak. Sok községben a templom vagy a kocsma előtti tér volt a gyülekezőhely.¹⁸ Ilyen táncmultságot más hajdúvárosból is említenek. Így Hajdúnánáson is táncoltak a kocsma előtti téren,¹⁹ azonban elnevezését nem ismerjük. A hajdúböszörményi öregek sem tudják megmagyarázni a **királyasszony** elnevezés eredetét. Valószínű tréfás eredetű. A MTSz szerint a Csallóközben a **királyi ház van nálunk** szólás azt jelenti, hogy a háznál lakodalmat tartanak.²⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy a **királyasszony** valamiféle mulató nő. Megerősíti ezt a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának a **királynő** címszóra utaló magyarázata, amely szerint a **királynő** „szórakozó társaságban a legszebb nő”.²¹

Zöldgyűlés

Tavasszal, a májusban tartott **zöldgyűlés** is alkalmat adott a szórakozásra. A **zöldgyűlést** szőlőskertekként a birtokosság rendezte s minden korosztály részt vett benne. A résztvevők a szőlőcsósznek bizonyos összeget a birkára, kenyérre előre befizettek. A **zöldgyűlés** nem volt naphoz kötve s a szőlőtulajdonosok idegeneket is vihettek magukkal. Már reggel mindenki kint volt a kertben. Délelőtt a jegyző, a kertgazda, a csósz, az elnök, a pénztáros **feljárták** a szőlőskertet. Megvizsgálták a vakutakat, a **gerágyát** (kerítést). A kertet rosszul művelő földtulajdonost az elnök megdorgálta. A többiek ezalatt dolgoztak. Ebédre mindenki összegyűlt, elővették a magukkal hozott lábasokat. A jegy ellenében, amit befizetéskor kaptak, birkapörköltet és kenyeret (fejenként 70 deka húst, félkiló kenyeret) osztottak szét a megjelentek között. Ittről viszont mindenkinek magának kellett gondoskodnia. A helyszínen sört, bort, pálinkát árultak. Az étkezés természetesen a pokróccal leterített földön, a zöld asztalon folyt. Innen kapta nevét a multság. Ebéd után a fia-

talok táncra perdültek, de a legények az olyan lányt, akinek már jegyese volt, itt se nagyon kérték fel. A mulatság néha másnap reggelig, délig tartott. Aki nem akart hazamenni, kint aludhatott a pajtában. A **zöldgyűlés** — folyton halványulva — még ma is szokásban van.

Szüretelés

A harmadik, munkával egybekötött mulatság maga a szüret volt. A szüret idején a közbirtokosság határozta meg, amelyet kidoboltak vagy a kertkapura kiszegeztek, s az újságban is közölték. A szőlőbe a szüretelőkkel együtt a cigánybanda is kiment, s a serényen dolgozókat szórakoztatta. Amikor a szüretelőknek kedvük támadt, kijöttek a sorból és elkezdtek táncolni. „Hő itt a zene, gyere csak, forduljunk egyet.”²² A cigányoknak a gazdák a zenéléseért valamennyi pénzt adtak. Sokan hiúsági kérdést csináltak abból, hogy mennyi ideig játsszon a banda náluk. Ilyenkor a többi pajtánál irigykedtek. Így folyt a szüretelés délig. Ebédre asztalt terítettek, csigalevest, birkapörköltet ettek, a gazdák által hozott bort itták rá. Délután ismét dolgoztak, s amikor véget ért a munka, összegyűltek egy nagyobb pajtánál, ahol késő éjszakáig dolgoztak. A szüretelők, főleg a legények, házasemberek kint aludtak a pajtában öten-hatan húzódva meg egy-egy épületben. A legények gyakran betolakodtak a lányokhoz. „Persze nem aludtak, hanem szürkálták egymást meg csókolóztak, de mást nem csináltak. Ott aztán nem nagyon pihentek. Ha nem tudtak megegyezni, akkor ismét kimentek táncolni. Az egyik lány azt mondta nekem: Hallod-e, vót ott egy fiatal legény, azt jól felizgattam. Mondta is a legény, jól kitoltál velem, ilyet csinálni! — Hát, hogy gondolod, itten szemtelenkedünk, ostobáskodunk, még nem is nyilatkoztál, hogy lesz velünk. Rögtön a rossz végén fogod meg, mint a kisborjú az anyjának.”²³ Ahol több lány aludt együtt s egy legény bement **simogatózni**, az pórul járt, mert jól megdögönyözték. Elnézte az asszony is a fiatalok játékát, ha a lányokkal aludt együtt. „Vót persze olyan lány is, aki mindenre kapható vót.”²⁴ Sokan hazavitték a lányukat, mert részeg fejjel gyakran verekedtek a legények, sokszor éppen miattuk. A kintalvást legjobban a gazdák ellenezték, mert nemcsak saját lányukat, hanem cselédjüket is féltették. „Mi a lánycseledre jobban ügyeltünk, mint saját magunkra.”²⁵ A szüret tehát nemcsak munkát és egyszerű szórakozást jelentett, hanem többet annál, a fiatalok erotikus feszültségének levezetésére is alkalmat adott. Ennek jelentőségét az is növeli, hogy még századunk elején az erkölcsi viselkedés a mainál sokkal kötöttebb volt.

A tizedek közötti különbség

Hajdúböszörményben az első világháborúig, sőt még azután is előfordult, hogy az egyik tizedben lakó legény nem udvarolhatott a másik tizedben lakó lánynak, mert a helybeliek elverték az idegent. Este késsel, karóval várták a tilos területre merészkedő legényt, akit néha agyon is vertek. Ha a sebesült legény orvoshoz ment, ő is megszidta: „Minek császkálsz összevissza, tudod, hogy Böszörmény tizedekre van osztva.”²⁶ A bátrabbak a lány kedvéért mégis felvették a harcot a túlerővel. Könnyebb volt a dolga az illetőnek, ha

a lánynak bátyjai voltak, akik segítettek a védekezésben. Ha idegenből jött legény akart egy szép lánynak udvarolni és szépszerével nem ment el, jól megverték. Ha csúnya lányhoz járt valaki azt nem bánták. Az idegen legénynek, ha a városban házasság céljából le akart telepedni, a hatóságtól engedélyt kellett kérni. A helybeliek egyszer-kétszer megverték, de aztán nem bántották. A vőlegényt már békén hagyták. Az idegen, főleg szép lányokat mindig szívesen fogadták. (A legények nemcsak a lányok miatt, hanem virtuskodásból is összetűztek.) A század elején még ritkán nősültek Hajdúböszörményen kívül. Csak a két világháború között nőtt meg az idegenbe való házasságok száma. A tizedekre való különülést pedig felváltotta a gazdag belváros és a szegény külváros harca.

Vasárnapi séta

A kísérgetéshez hasonló szokás volt a sétálás, amely vasárnap a mise, az istentisztelet után kezdődött. A lányok, legények közvetlenül a mise után csapatokba verődve a görög katolikus, ill. a református templom előtti téren s a korzón nagy kört írva le déli tizenkettőig sétáltak. Ebéd után ismét összegyűltek a lánybarátnők, legények s folyt tovább a korzózás — télen a főutcán, nyáron a fürdőkertben (Nagy Sándor fürdő). A legények az utca másik oldalán sétáltak vagy kis távolságban a lányok mögött mentek, mindig úgy, hogy szemmel tarthassák őket. A fiatalok sokszor pillantgattak séta közben egymásra. Ha a legény látta, hogy a lány haza készül, odalépett hozzá és megkérdezte, megengedi-e, hogy hazakísérje.²⁷ Általában a lányok csapattostul mentek haza. A lány akkor sem különült el pajtásaitól, ha megengedte a legény számára a hazakísérést. Ilyenkor a legénnyel az oldalán ment. A lánybarátnők gyakran összegyűltek séta után egy-egy háznál, társaikkal szórakoztak, de mire a csorda hazaért, nekik is otthon kellett lenniük segíteni. A legények télen nem voltak annyira időhöz kötve. Elmentek a Beregszászi vendéglőbe vagy kocsmába, megittak 2—3 pohár sört, nem többet, mert a részeges legényt nem szerették. Nyáron kijártak a tanyára, s így kevesebb idő jutott a lányokra és a vendéglőre. A legény a lányhoz vasárnap mehetett el. Nyáron, ha a tanyán dolgozott, csak minden második vasárnap. Van, aki a szombatot jelöli meg udvarlási napként. Ha valaki már komolyan udvarolt, szerdán, szombaton és vasárnap is meglátogatta kedvesét. A legény persze minél többet akart találkozni a lánnyal, s ezért elment ahhoz a kúthoz, ahonnan a lány a vizet hordta. A legények csoportosan nem jártak udvarolni. Általában a lányos házhoz már csak az ment el, akinek komoly volt a szándéka. Amíg nem számított valaki férjjelöltnek, addig le-fel sétált a ház előtt, várva, hogy mikor jön ki a lány.

A legény egy-három hónapig járt a lányos házhoz, aztán megvolt az eljegyzés, az esküvő. Nem ritka az olyan eset sem, amikor a legény először látogatott el a lányos házhoz, s rögtön megkérte az illető kezét. Ha a fiatalok tetszettek egymásnak, a lány megtudakolta otthon az anyjától, hogy jöhet-e már hozzá az udvarlója, majd a templomban a következőképpen tudatta vele a hírt: ha a válasz igenlő volt, a karzaton ülő lány egy kendővel intett az ugyanott ülő legénynek. Ezután a legény elment a lányos házhoz, bekopogott, kezét fogott a szülőkkel. Azok, ha szegények voltak, a szobában, ha gazdagok, a nagyszobában ültették le, megtörölve előtte a széket, ami a megbecsü-

lést jelentette. A legény a térdén tartotta kalapját, s csak az anya felszólítására tette az ágyra. Az udvarlót borral kínálták, ha komolynak számított, süteménnyel is. Amikor már harmadszor-nyegedszer jelent meg, a szülők magukra hagyták a fiatalokat, hadd tervezgessenek. A legény kb. hat óra tájban jött, kilencig beszélgettek, aztán a lány kikísérte, s a kiskapuban megölelték, megcsókolták egymást. A legények az utcán gyakran énekeltek. A két fiatal vonzalmát természetesen észrevették a többiek is, s a legények, a lányok is megtárgyalták a dolgot. Az utóbbiak főleg azt beszélték ki, ha a legény nem tetszett nekik. A fiúnak, ha komoly volt a szándéka, nem kellett az olyan lány, aki az egyiket is, másikat is hitegette. A legények egymást is figyelmeztették s az ilyen lány után nem kapkodtak. A legények dicsekvéssel igyekeztek meghódítani a lányokat. „Én szolgálót is fogadok”²⁸ — mondta a legény — ami vagyoni állapotára utalt. Ezzel jelezte, hogy felesége nem lesz mellette cseléd. A legény gyakran így beszélt a lányhoz: „Én mellettem a kalapot is felteheti.”²⁹ Ezt a szólást Hajdúböszörményben a következőképpen magyarázzák: a két világháború között a parasztasszonyok kalapot kezdtek hordani, ami nem állt jól nekik. A legény ezzel a kijelentésével hangsúlyozni akarta, hogy ő már nem parasztos s a felesége sem lesz az. A lány, ha az udvarlójával találkozott az utcán s az megszólitotta őt, büszkén fölvetette a fejét, kihúzta magát, hogy mindenki lássa, neki már van udvarlója.

A legény ajándékkal is kedveskedett. Vásárok alkalmával mézeskalácsot vett a lánynak. A katolikus fiatalok a búcsúban is kaptak mézest. Vásárnak a hajdúböszörményiek az egy évben ötször tartott országos vásárt nevezték. A fiatalok véletlenül találkoztak itt össze vagy előre megbeszélték a találkozót. Ezután együtt mentek a mézeskalácsos sátrához. A legény választotta ki a figurákat, meg a szívet. A lány szégyellte volna magát, ha neki kellett volna választania. Volt olyan eset is, hogy a lány egyáltalán nem ment oda a sátorhoz. Ilyenkor a legény megvette az ajándékot s hazafelé menet adta át a vásárfiát.

A századfordulón nagy dicsőséget jelentett az is, ha **májfát** (májusfát) állított a legény a lánynak. Ez a szokás azonban már csak elcsenevésesedett formában élt a hajdúböszörményiek körében. A legény csupán bedobta a **májfát** a lány udvarába, de azt nem díszítették fel, „nem nézték azt semmibe se, az volt a dicsőség, ha a lánynak zenét adott a legény éjszaka. Akkor felgyújtották a világot.”³⁰ Az éjjeli zene főleg a két világháború között terjedt el.

Elmondhatjuk, hogy az udvarlás a szegényebb embereknél egyszerűbb volt, míg a gazdagoknál sokat számított a vagyoni helyzet. Ha nem tetszett a szülőknek, hogy a lány szegényhez akar férjhez menni, az anya egyszerűen leöntötte a lány ruháit tintával vagy más vegyszerrel. Még 1948-ban is történt ilyen eset, de a lány mégis férjhez ment. Emiatt aztán nem is beszéltek vele a szülei. Csak a téész megalakulásakor békültek ki. Volt olyan szere' mi házasság is, amikor a gazdalegény elvette a cselédlányt, de ez igen ritkán történt. „Ez inkább szegényeknél volt divat.”³¹ — ti. a szerelmi házasság. Sok gazdalanypártában maradt az első és második világháború után, mert szegényhez nem akartak hozzámenni, a gazdalegények pedig elesetek a háborúban. Inkább vállalták a vénlánysággal járó megvetést. Az agglegény sem örvendett népszerűségnek. „No, ez sem mer megnősülni, fél attól, hogy egy asszonyt nem tud eltartani” — mondták.³² Ha a gazdalanypárt mégis szegényhez ment férjhez, a fiút szolgaként kezelték. A szegény lány pedig azért engedett meg mindent a gazdalegénynek, mert azt remélte, hogy az így majd el-

veszi. Az ilyen aztán gyakran pórul járt, teherbe esett. A megesett lány nem tehetett koszorút a fejére, társai is elhidegültek tőle. „A rendes lány nem is állt szóba az olyan legénnyel, aki ilyen csúnya dolgokra kérte.”³³ A férfiak ugyan beszéltek a megesett lánnyal, de ők is elcsámcsogtak rajta. Ha cseléd-lánynak gazdalegénytől lett gyereke, az az anyja nevét viselte. A lány elégtétlként földet vagy pénzt kapott a fiú családjától. A kikapós lányt akkor vet-ték feleségül, ha földje volt. „Vegyük el, nem kell sokat dolgozni” — mon-dták.³⁴ A gazdag és szegény közti különbséget mutatja, hogy a szolgától meg-esett gazdalány inkább szegényben maradt, semhogy egy szegényhez hozzá-ment volna.

A házasság másik fontos kritériuma az azonos vallás volt. A papok elle-nezték az esküvőt, de a szülők sem fogadták szívesen, ha gyermekeik más vallásúval szándékoztak házasságra lépni. Ha a fiatalok mégis összeházaso-dtak, a szülő el sem ment a lakodalomba. A hitbeli különbség elsősorban a re-formátusok és katolikusok között jelentett nagy problémát. A katolikus tá-boron belül azonban (görög és római katolikusok között) nem. Általában jel-lemző, hogy a szegények sokkal kevesebbet törődtek a házasságkötéskor jel-entkező vallási különbségekkel, mint a gazdagok. Ha egy református és egy katolikus vallású házasságra lépett, mindig a katolikus ragaszkodott jobban a vallásához. Az esküvőt a katolikus templomban kellett tartaniuk s a gyere-keket is katolikus szellemben nevelték. A városban a reformátusok többre tartották magukat, többnek számítottak, mint bármely más felekezetbe tarto-zók. Ez azért is érthető, mivel a reformátusok száma az 1940-es évek elején kb. húszezzerrel haladta meg a két katolikus hitfelekezet híveinek számát (kb. 5000).³⁵

A fiatalok nem választhatták ki párjukat saját tejesésük szerint. Ebben a kérdésben szegénynél, gazdagnál egyaránt fontos szerepet játszottak a szü-lők. A pár kiválasztásánál a vagyon és a vallás mellett fontos volt az erköl-csi magatartás is. A dolgoz, talpraesett, derék, jókedvű lány és az ügyes, nem részeges legény volt a megfelelő házastársnak való. Amikor eljött a nősü'és ideje, a szülők leglőbbször a fiuk megkérdezése nélkül fogadtak egy öregasz-zonyt, az ún. **előcsajhost**, aki elment a lányos házhoz, ott előadta a mondó-káját, hogy kitől jött és mi járatban van, X. Y.-nek szeretnék a lányukat a fiuknak. Ha lánynak vagy szüleinek nem tetszett a dolog, visszaüzentek az előljáráóval, hogy a dolog csak egy év múlva lesz aktuális. Ez finom kiko-sarazást jelentett. Nemegyszer kereken kijelentették, hogy nem megy a lány. Ha az öregasszony sikerrel járt, jutalmul egy zsák búzát kapott. Ezután a le-gény szülei elküldték lánynezőbe. Az **előcsajhos** küldésének szokása egy 83 éves adatközlőm szerint legénykorában még meg volt, de 46 éves lánya már csak elbeszélésből ismerte. Az ő idejében a legény maga ment el lány-nezőbe, **előcsajhos** küldése nélkül. Ha nem tetszett a legény, akkor a szü-lők kísérték ki a kiskapuig. Ilyen esetben nem is jött vissza a legény. Ha vi-szont tetszett a lánynak vagy szüleinek, akkor elbeszélgetett vele a kiskapu-ban. Az **előcsajhost** egyrészt azért küldték, mert a fiatalok nem ismerték egy-mást, másrészt, hogy kipuhatolják a szülők szándékát, nehogy később csalód-janak. Mindez „olyan kommandálás volt.”³⁶ **Előcsajhosnak** rendszerint rokont vagy idősebb ismerős nőt kértek fel. Ma csak idősebbek (pl. özvegyember) kül-denek tudakozó személyt, ha újra házasodni akarnak.

Következtetések

Tizedekből adódó sajátosságok. Az eddigi anyagból láttuk, hogy az emberi kapcsolatok szabályozásában hajdan nagy szerepük volt a tizedeknek. A tizedek közötti véres verekedések oka, hogy a legények az íratlan szabályokat nem tartották be, tilos területre mentek bálozni, udvarolni. Ilyen verekedések nemcsak Hajdúböszörményben, hanem más hajdúvárosokban is napirenden voltak, így pl. Hajdúnánáson. Itt vasárnap délutánonként városoldalak, kerületek szerint a kocsmá előtt bálokat tartottak, de az egyik oldali legény nem mehetett el a másik oldalba, mert ezt a hazaiak kihívásnak vették, s az ilyen kirándulás verekedéssel végződött. A verekedésbe később a nős emberek is bekapcsolódtak. Hazamentek vasvilláért vagy más alkalmas szerszámmért s az adott jelre rátámadtak a jövevényekre. Ha levették a betolakodókat, a becsület meg volt mentve, ellenkező esetben a hazaiak szegényben maradtak.³⁷ A faluvégek, utcarészek szerinti verekedés ismeretes a matyóknál is. Mezőkövesden régen agyonverték azt a legényt, aki más soron vagy szegben lakó lányhoz mert látogatni s nősülnie is csak a saját utcájából lehetett, különben verekedéssel végződött a lakodalom.³⁸ Ilyen fokú endogámia nincs meg a Szabolcs megyei falvakban. Bár itt is rendkívül gyakoriak voltak a verekedések, ennek okát nem az említettekben kell keresni. A szabolcsiak szívesebben udvaroltak saját falujukbeli lánynak, mégis sokszor előfordult, hogy más faluból nősültek.³⁹ A hajdúvárosok tizedek szerinti szigorú endogámiáját s az ezzel járó megkülönböztetést a hajdúk katonai szervezetének maradványaiként kell felfognunk. Régen a hajdúvárosok élén kapitányok álltak, helyettesük hadnagy volt. A lakosság katonai szervezetének megfelelően tizedekre volt osztva, melyet a tizedesek irányítottak.⁴⁰ Később a városok katonai jellege megszűnt, de a régi tizedek hatására kialakult a kisebb közösségek különállása, amely az udvarlás formájában is jelentkezett. Bár Debrecen is tizedekre volt osztva, utca kapitányokról, tizedesekről, tizházigazdáról tudunk, fő indító oka ennek már a legrégebb időkől kezdve nem a katonai szervezetbe való tömörülés volt, hanem a közterhek egyenletes elosztása és viselése.⁴¹

Túl egyszerű lenne azonban a probléma, ha csak egyedül a tizedeket ruháznánk fel kapcsolatszabályozó funkcióval. Mint ismeretes, a XVIII. századtól kezdve a hajdúböszörményben észrevehető a társadalmi differenciálódás. A differenciálódás eredete anyagi eredetű és szoros összefüggésben állott a hajdúvárosok gazdasági szerkezetével. A lakosság anyagi bázisát az állattenyésztés adta, a földművelés csak a házi szükségletek kiegészítésére szolgált. A későbbiek folyamán azonban, a föld végleges tulajdonba kerülésével, a földművelésre tolódott a hangsúly.⁴² A folyamat részletezése nélkül néhány számadattal lehet érzékeltetni a társadalmi tagozódás mértékét. Az 1702-es összeírás szerint Hajdúböszörményben a lakosok 16,6%-a egész vagy annál több telekkel rendelkezett, 36,5%-ának fél telke volt, a lakosság 27,5%-a minimális állattenyésztést folytatott, időnként módosabb gazdáknál munkát vállaló hajdútelekkel rendelkező volt s végül a lakosság 19,4%-át mesterként írták össze. A zselléreket nem vették számba.⁴³ Ez a későbbiekben a zsellérek irányába eltolódó társadalmi differenciálódás területi differenciálódást eredményezett, amennyiben a város külső részén a szegényebb emberek laktak.⁴⁴ A társadalmi differenciálódás a XX. század közepe táján érte el a tetőfokát. Jellemző, hogy az első világháború után a verekedések már nem any-

nyira a tizedek között, mint inkább a belvárosiak és külvárosiak között történtek. Látszólag ugyancsak a legény-, ill. nagylány kortól kezdődött meg az egyének társadalmi kategóriába sorolása, hiszen minden adatközlőm szerint a tánciskolában még bárkivel lehetett táncolni. Ennek viszont ellentmond, amikor azt állítják, hogy a tánctanár „összepárosította őket”. Tehát nem jószántukból táncoltak egymással, amit az a tény is alátámaszt, hogy a kamaszkorban sem alakultak ki tartós barátságok gazdag és szegény között. A szegények ritkán ismerték el, hogy nem szívesen barátkoztak velük a vagyonosabbak. Ennek magyarázata az önmegbecsülésben, a társadalmi öntudatban rejlik, hiszen ha a tehetősebbekkel való baráti kapcsolatok hiányát elismerik, saját szemükben kisebbeknek látszanak.

A vagyon, illetve a társadalmi rang szerinti osztályozás jelentkezett a továbbiakban a bálokon, különböző összejöveteleken, **zöldgyűlése**n, szüretkor. Ennek jeleit a következőképpen lehet csoportosítani:

a) Maguk a bálók differenciálódnak: csak vagyonosak vagy egy kisebb csoportba tartozók látogathatják azokat, pl. iparosok, vadászok.

b) A táncoshoz való felkérés: a bálban a gazdag nem kérhette fel a szegény lányt és fordítva.

c) A bál utáni hazakísérés: vagyoni okok miatt nem minden gazdag lánynak engedték meg, hogy hazakísérjék.

Az a) pontban felsoroltakhoz tartozhatott régen a juhászbál. Bár erre vonatkozóan nem sikerült Hajdúböszörményben semmit sem feljegyezni, egészen bizonyos, hogy rendeztek itt is juhászbálokat, hiszen a szomszédos Hajdúnánáson egészen 1876-ig rendszeresen minden ősszel megtartották. Valószínűleg Hajdúböszörményben is ebben az időben szűnt meg a juhászbál. A juhászbál szigorúan zártkörű volt, sem bojtár, sem nagypásztor nem vehetett részt a mulatságon. Egy-két esetben mégis meghívtak bojtárokat, de ezt is csak azért, hogy a számadók felsőbbségüket velük éreztessék.⁶⁵

A társadalmi különbség az emberek tudatában rendkívül mélyen élt. Ezért valószínű, hogy az idősebbek számára a mai brigádvezető a gazda rangjával egyenlő. Ez indokolja az ilyenfajta kijelentéseket: „Ma sem megy el egy brigádvezető lánya akárkivel táncolni” — mint már az e'özdekben említettük. A társadalmi tagozódás domináns szerepet játszott a párvalasztásnál (l. vénlány, földért nősülő legény, szolgától megesezt gazdalány). Egész életén át nyöghette valaki, ha párja rangban nem illett hozzá. Szűkebb családjá, környezete megkeserítette az ilyen fiatal férj, feleség életét. Az 1940-es évektől kezdve egyre több esetben találkozunk a szülői akarattal szembeszálló házasságával. A megkülönböztetés a felszabadulás után is sokáig hatott, bár egyre gyengülő tendenciával.

Polgárosodásból fakadó sajátosságok. A társadalmi differenciálódás Hajdúböszörményben nagyfokú polgárosodással párosult, amelynek témakörünkkel kapcsolatban a főbb jellemzői az alábbiak:

a) **A királyasszony megszűnésétől** kezdve nem tartottak az utcán, a kocsmában táncmultságokat, hanem a fejlett városok mintájára báltermekben rendezték azokat.

b) Az állandó tánciskola létrehozása, amelyre nem találtam adatot más hajdúvárosból, noha a hajdúnánási táncolási alkalmakról Igmándy J. többször írt. Az állandó tánciskola megszervezését elősegíthette, hogy Hajdúböszörmény a hajdúvárosok között jelentős helyet foglalt el, hiszen 1876-ig a Hajdúkerület központja volt.⁶⁶ A többi hajdúvárosban csak alkalmi tánc-

mesterek fordulhattak meg, akik egész évben faluról-falura jártak, amiről a Szabolcs megyei Matolcsról és Tunyogról van közlésünk.⁴⁷ A tánctanár jelentős személy volt. A fiatalokat nemcsak táncolni tanította, hanem a helyes viselkedésre is. Valószínű, hogy a tánciskola hatására tűnt el a kitáncoltatás szokása, amely pl. Szabolcs-Szatmárban,⁴⁸ a matyóknál, a palócoknál tovább is megvolt. A kitáncoltatás helyét — a kevésbé durva és feltűnő — tánc közben való elhagyás foglalta el.

c) A bálokkal egybekötött színelőadások rendezése, melyeket sokszor egy színész tanított be.

d) Az ország más vidékein nagy dicsőségnek számító májusfaállítás elhagyása. Előkelőbbnek és rangosabbnak számított, ha valaki éjjeli zenét kapott.

e) Három generációt, a mai 70—80 éveseket, szüleiket, nagyszüleiket megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a házasságkötés kora egyre inkább felé felé toldott. Ez főleg a lányoknál figyelhető meg. A legényeknél — mint országszerte — a házasodás a katonáskodás miatt emelkedett.⁴⁹ A társadalmi igények felfokozódása érettebb és érettebb egyéneket kíván s ennek reakciójaként megemelkedik az „életbe lépés” életkora (pl. a lányok általában 18—21 éves korban mennek férjhez), ami napjainkban is világszerte tart és jelentős társadalmi problémákat okoz.

f) A századforduló táján a legény tegezte a lányt, a lánynak magáznia kellett a legényt. A későbbiekben esküvőig mindkét fél magázta egymást, csak esküvő után tegeződhettek.

A polgárosodás igen bonyolult és szerteágazó folyamatot indított el. A közvetlen hatások mellett számos másodlagos és harmadlagos effektust hozott létre. Pl. a polgárosodás eredményeképpen egyre több szervezett bált rendeztek, amely az előzőeknél sokkal több alkalmat teremtett a fiataloknak a találkozásra, megismerkedésre. Ennek eredményeképpen elkorcsosult az **előcsajhos** küldésének szokása. Hasonló folyamat mehetett végbe a Hajdúságban másutt ismert **gyalogszarka**, **gyalog sátán**, a kecskeméti **susogó** és más közvetítők esetében, bár természetesen időbeli eltolódások lehetségesek.⁵⁰

Tévedés lenne azonban a polgárosodásra felhozott adatokból azt a következtetést levonni, hogy egyes megnyilatkozásokban nem éltek tovább a hajdúböszörményi paraszti élet rendjéhez kapcsolódó házasság előtti szokások. Még sokan ragaszkodtak az udvarlási napokhoz, különösen, ha azt a szülők is úgy kívánták. Ezek az udvarlási napok egybeesnek a szabolcs-szatmári Tunyogon ismert legényestékkel (szerda, szombat, vasárnap), ill. részben egyeznek a szatmárcekei legényestékkel (csütörtök, szombat, vasárnap).⁵¹ Még előfordul a lányok vásári megajándékozása, noha a mézes mindinkább szerepét veszti. Az esti homályban még láthatunk a kapuk előtt álldogáló fiatalokat, de a régi „negyedórát” az órákhoz tartó beszélgetés váltotta fel. A báloknak megvan a jelentősége, de abból mindinkább kiszorulnak a szülők. A KISZ, az üzemek, a tsz-ek összejöveteliei, a mozi, az eszpreszszó, az utazási lehetőségek a kapcsolatok, a szórakozás új lehetőségeit teremtik meg s elorvasztják a régi formákat. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a fiatalok iskolás korhatára mindinkább eléri a 16—18 esztendő s ez az ismerkedés, a találkozás az együttlét új formáit hozza létre.

JEGYZETEK

1. Balogh I., 1969. 65. l.
2. Balogh I., 1969. 58. l.
3. Kati Imréné, Kati Róza (78 éves) közlése
4. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
5. Sóvágó János (82 éves) közlése.
6. Sóvágó János (82 éves) közlése.
7. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
8. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
9. Komjáthy Antalné, Munkácsy Terézia (72 éves) közlése.
10. Kati Imréné, Kati Róza (78 éves) közlése.
11. Sóvágó János (82 éves) közlése.
12. Sóvágó János (82 éves) közlése.
13. Sóvágó János (82 éves) közlése.
14. A szilveszteri csergetést részletesen leírja.
Igmándy J., 1941. 121–122. l.
15. Sóvágó János (82 éves) közlése.
16. Sóvágó Antal (80 éves) közlése.
17. Nagy Antal (70 éves) közlése.
18. A Magyarország Néprajza, IV. k. 1943. 152. l. (Szendrey Á.)
19. Igmándy J., 1938. 3. l.
20. MTSz. I. k. királyi címszó alatt.
21. Magyar Nyelv Értelmező Szótára, IV. 1961. 169. l.
22. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
23. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
24. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
25. Sóvágó János (82 éves) közlése.
26. Komjáthy Antal (80 éves) közlése.
27. Hasonló sétalást ír le Hajdúnánásról Igmándy J., 1934. 78. l.
28. Komjáthy János (82 éves) közlése.
29. Komjáthy János (82 éves) közlése.
30. Kati Imréné, Kati Róza (78 éves) közlése.
31. Sóvágó János (82 éves) közlése.
32. Nagy Antal (70 éves) közlése.
33. Sóvágó János (82 éves) közlése.
34. Sóvágó János (82 éves) közlése.
35. H. Fekete P., 1941. 11. l.
36. Nagy Antal (70 éves) közlése.
37. Igmándy J., 1938. 4. l.
38. A Magyarország Néprajza, IV. k. 1943. 157. l. (Szendrey Á.)
39. Luby M., 1935. 88. l.
40. Balogh I., 1969. 36. l.
41. Zoltai L., 1939. 103. l.
42. Balogh I., 1969. 52. l.
43. Poór J., 1967. 47. l.
44. H. Fekete P., 1941. 7. l.
45. Tóth S., 1940. 490–491. l. A mulatozó hajdúböszörményi pásztorokat említi Bencsik J., de a juhászbátról ő sem ír. Bencsik J., 1971. 188. l.
46. H. Fekete P., 1941. 21–22. l.
47. Luby M., 1935. 72. l.
48. Luby M., 1935. 72. l.
49. A Magyarország Néprajza, IV. k. 1943. 157. l. (Szendrey Á.)
50. A Magyarország Néprajza, IV. k. 1943. 158. l. (Szendrey Á.); Szendrey Á., 1932. 168–170. l.
51. Luby M., 1935. 59. l.

IRODALOM

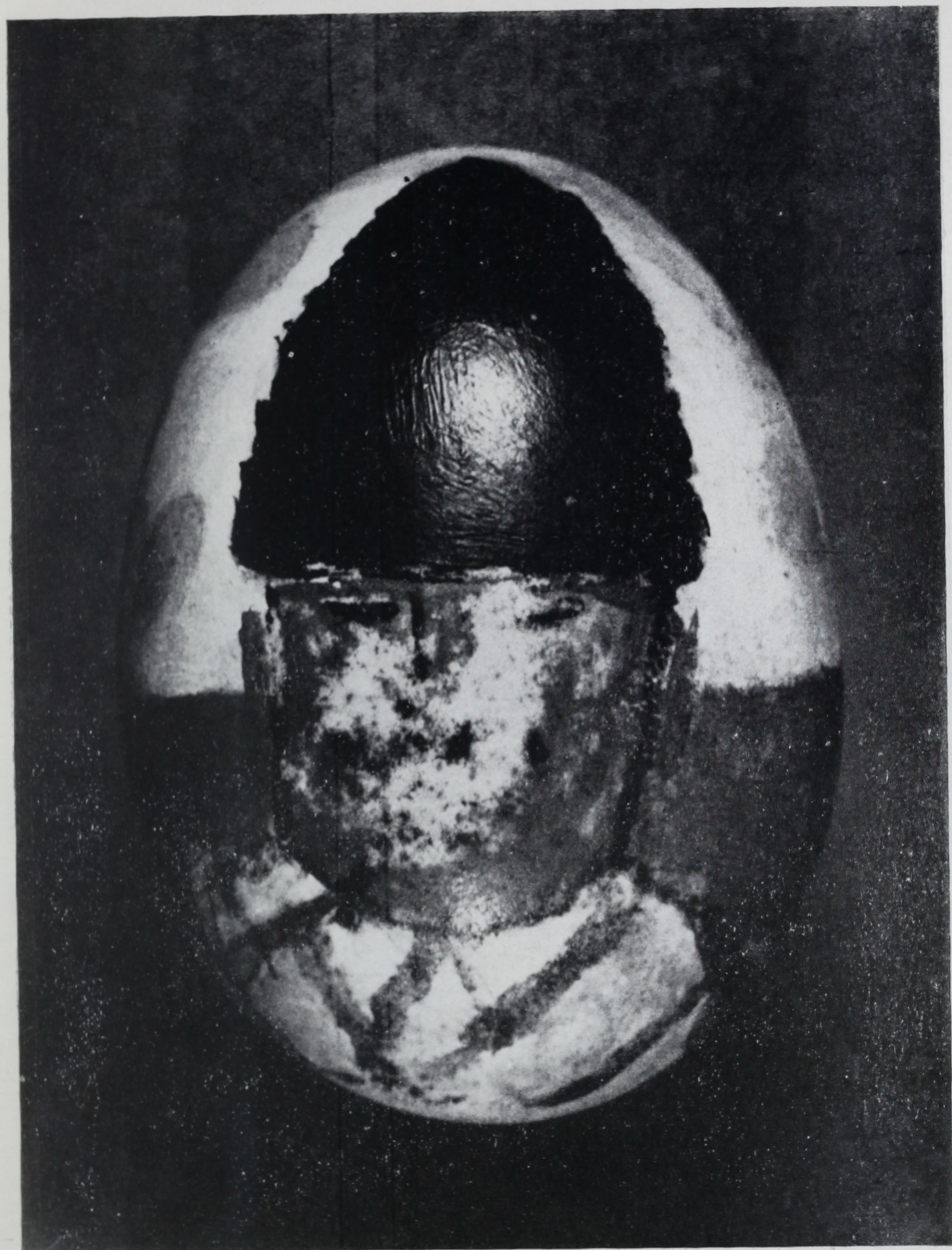
- Balogh I.**, 1969.
Hajdúság. Budapest, 1969.
- Bencsik J.**, 1971.
Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből, 24. sz. Debrecen, 1971.
- H. Fekete P.**, 1941.
Hajdúböszörmény ismertetése. Hajdúböszörmény, 1941.
- Igmándy J.**, 1934.
Hajdúnánási lakodalmi szokások. Debreceni Szemle, VIII. Debrecen, 1934. 78—89. l.
- Igmándy J.**, 1938.
Adatok Hajdúnánás néprajzához. Debreceni Szemle, XII. Debrecen, 1938. 83—89. l.
- Igmándy J.**, 1941.
Szilveszteri népszokások Hajdú megyében. Ethnographia, LII. Budapest, 1941. 118—126. l.
- Luby M.**, 1935.
A paraszti élet rendje. Budapest, 1935.
- Poór J.**, 1967.
A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete, 1607—1720. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 9. sz. Debrecen, 1967.
- Szendrey Á.**, 1932.
Közvetítők szerepe a házasságban. Ethnographia, XLIII. Budapest, 1932. 168—170. l.
- Tóth S.**, 1940.
Juhászból Hajdúnánáson. Ethnographia, LI. Budapest, 1940. 490—492 l.
- Zoltai L.**, 1939.
Debreceni utca kapitányok, tizedesek és tízházgazdák. Debreceni Szemle, XIII. Debrecen, 1939. 101—113. l.

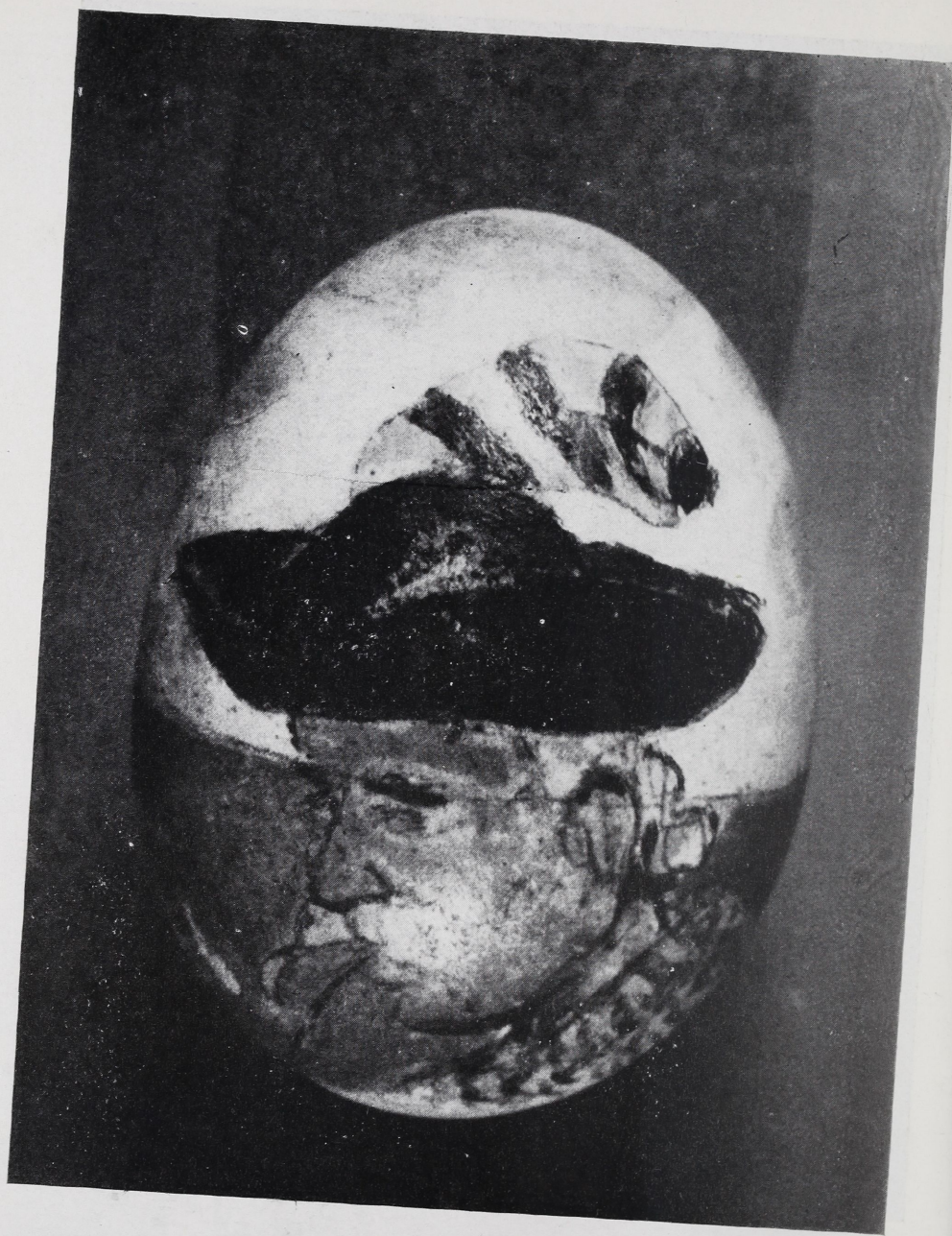
Boromisza Tibor (1880-1960): KÁPLÁR MIKLÓS

Káplár Miklós (1886-1935): LEGELÉSZŐ GULYA

Káplár Miklós festett tojása I.

Káplár Miklós festett tojása II.

